

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 16

Хмельницький
2018

УДК 908 (477.43)

ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)

Хме 65

Друкується за ухвалою

*Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 4 від 17.05.2018 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України

Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова);

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельницького обласного державного архіву, член Національної спілки краєзнавців України;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (співголова);

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України (відп. секретар);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України (м. Київ), член Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2018. – Вип. 16. – 234 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2018

НАШІ ЮВІЛЯРИ

ІВАНЕВИЧ ЛІЛІА АНАТОЛІЇВНА

*Блажевич Ю. І.
Григоренко О. П.
Трембіцький А. М.
м. Хмельницький*

ІВАНЕВИЧ ЛІЛІЯ АНАТОЛІЇВНА: ТВОРЧА ДОРОГА ЗНАННОГО КРАЄЗНАВЦЯ ПОДІЛЛЯ

Іваневич Ліля Анатоліївна – автор понад 200 наукових праць з історії України, етнографії, історії українського вбрання, краєзнавства, народознавства, біобібліографії й історичної біографістики, учасник більше ніж 100 наукових форумів різного рівня, в т.ч. у Пряшеві (Словаччина) та Празі (Чехія), позаитатний науковий співробітник Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (Львів) та Національної спілки краєзнавців України, – лауреат Хмельницької обласної премії у галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. Костянтина Широцького (2013 р.)

Відома в наукових колах як України загалом, так і Поділля, зокрема, Іваневич Лілія Анатоліївна народилася 10 вересня 1978 року в с. Пісочна Городоцького району Хмельницької області. Батьки Лілії, Анатолій Михайлович та Ольга Сергіївна, з раннього дитинства прагнули прищепити своїй доньці найкращі людські якості, виховати її на принципах християнської моралі. Вони зробили все для того, щоб їхня дитина не була жадібною будь-якою ціною до матеріальних благ, а навпаки – до знань, до духовного вдосконалення, здатності зрозуміти ближнього і в разі потреби прийти йому на допомогу. В підлітковому віці вона завжди прислухалася мудрих життєвих порад батька. Анатолій Михайлович завжди повторював: “Ніколи, дитино, не йди на конфлікт з совістю. Стався до людей так, як ти хочеш, щоб вони ставилися до тебе. Та чим більше людина віддає іншим, тим більше вона отримує у житті навзаєм”. А ще наголошував: “Долаючи труднощі на своєму життєвому шляху, людина стає лише сильнішою й тоді точно досягає своєї цілі, якою б недосяжною вона не була, на думку інших. Головне вірити у себе, ніколи не здаватися та не зупинятися і ти обов’язково реалізуєш всі свої мрії!”

В 1995 році закінчила із золотою медаллю ЗОШ №1 у смт. Ярмолинцях Хмельницької області, а в 2000 р. – із відзнакою технологічний факультет Технологічного університету Поділля за спеціальністю – інженер-хімік-технолог опоряджувального виробництва.

У вересні 2002 року майбутній знаний історик стала здобувачем кафедри історії Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського державного університету. З науковим керівником, нині на превеликий жаль вже покійним, кандидатом історичних наук, професором Кам'янець-Подільського державного університету – Рибак Іваном Васильовичем обрала не просту тему, з огляду на практичну відсутність матеріалу та короткий життєвий шлях досліджуваної особистості (всього 33 роки), вихідця також з Поділля – Костя Віталійовича Широцького. Однак після тривалого та глибокого пошуку матеріалів, як в архівах, музеях і бібліотеках України, так і закордоном Лілія Іванівна успішно захистила 26 травня 2006 р. у спеціалізованій раді Д 76.051.06 при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича кандидатську дисертацію на тему „Кость Широцький – науковець, громадсько-просвітницький та педагогічний діяч” за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Професійна діяльність подільського науковця Лілії Іванівни охоплює різноманітні сфери діяльності. Зокрема, в 2000-2001 рр. вона працювала менеджером ТОВ “Тотос” та в 2001-2004 рр. – офіс-менеджером Хмельницького відділення Дочірнього транспортно-експедиційного підприємства “ІСТ-Захід”. Наступні 11 років її життя були пов’язані з освітньою нивою. Так, у 2004-2007 рр. Лілія Анатоліївна була старшим викладачем, у 2007-2008 рр. – в. о. доцента кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін, а в 2008-2012 рр. – завідувачем кафедри природничо-наукових дисциплін Хмельницького інституту конструювання моделювання швейних виробів (ХІКМШВ). Одночасно в 2008-2012 рр. – вченим секретарем ХІКМШВ та головою циклової комісії природничо-наукових дисциплін Коледжу технологій швейного виробництва при ХІКМШВ; в 2013-2014 рр. – головою циклової комісії природничо-наукових дисциплін Хмельницького коледжу технологій та дизайну; в 2014-2015 рр. – виконувала обов’язки доцента кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права.

Як педагог, Лілія Анатоліївна забезпечувала високу результативність своєї праці. Заняття проводила на відповідному професійному рівні та застосовувала інноваційні форми навчання, володіла організаторськими здібностями, активно займалася виховною роботою зі студентами й тривалий час була куратором. Працюючи викладачем, вона розробила методичні комплекси, рекомендації та робочі навчальні програми з дисциплін: ОКР “молодший спеціаліст” – історія України, всесвітня історія, хімія, фізико-хімія полімерів; ОКР “бакалавр” – історія України, політологія, хімія, фізико-хімія полімерів. У 2009 році розробила спецкурс “Історія українського костюму” з використанням мультимедійних технологій як для молодших спеціалістів, так і для бакалаврів. Опублікувала два навчально-методичних посібника та шість методичних рекомендацій.

За роки педагогічної роботи в інституті та коледжі Лілія Іваневич зарекомендувала себе як творчий, ініціативний і відповідальний викладач, який проводив відкриті заняття на високому науково-теоретичному й методичному рівнях. Користується повагою серед студентів і працівників навчальних закладів, як педагог, котрий передусім керується загальнолюдськими моральними критеріями у ставленні як до власних вчинків, так і до поведінки оточуючих. В такому ж життєвому напрямку тепер Лілія Анатоліївна виховує й свого сина – Юрія – достойною людиною славного українського козацького роду.

У 2016 р. Лілія Анатоліївна стала приватним підприємцем у сфері лайфових накопичувальних програм та фінансовим консультантом ТОВ “Starlife”, де й працює і до сьогодні та вдосконалює одночасно навички публічного виступу під час проведення тренінгів і презентацій.

Одночасно в липні 2014 р. Л. Іваневич була зарахована здобувачем у докторантуру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України за спеціальністю 07.00.05 – етнологія. Нині вона завершує написання докторської дисертації на тему: „Традиційна ноша українських селян Поділля (XIX – початок XXI ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості” під науковим консультуванням д.і.н., академіка НАНУ Скрипник Ганни Аркадіївни.

Незважаючи на свій молодий вік, вона вже має вагомі наукові здобутки. І що дуже важливо, посилання на її праці все частіше з’являються в історично-етнографічних дослідженнях не тільки вітчизняних учених, а й європейських авторів. Сфера наукових інтересів Лілії Іваневич охоплює історію України, регіональну історію, краєзнавство, історію українського костюма, етнографію, народознавство, біобібліографію та історичну біографістику. Загалом упродовж 2002-2018 рр. дослідниця опублікувала більше 200-х наукових праць (із них 11 книг, 4 брошури, 7 публікацій у закордонних виданнях, 49 публікацій у фахових виданнях, 81 публікація в збірниках матеріалів конференцій і круглих столів, 28 статей і 23 рецензії в різноманітних часописах) у фахових та періодичних виданнях Бара (Вінниччина), Білої Церкви (Київщина), Вінниці, Деражні, Дунаївців (Хмельниччина), Житомира, Запоріжжя, Кам’янець-Подільського, Києва, Львова, Меджибожа (Хмельниччина), Могилів-Подільського, Мурованих Курилівців (Вінниччина), Рівного, Самчиків (Хмельниччина), Севастополя, Старокостянтинова (Хмельниччина), Тернополя, Тиврова (Вінниччина), Острога (Рівненщина), Ужгорода, Хмельницького, Хотина (Чернівецьчина), Чернігова, Чернівців, Мінська (Білорусь), Праги (Чехія), Пряшева (Словаччина) та Любліна (Польща). У цей же період узяла участь у більше ніж 90 наукових форумах регіонального, всеукраїнського та міжнародного

рівня, зокрема в Міжнародній науковій конференції “Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині” (Прага, Чехія, 13-14 листопада 2003 р.)

Л.А. Іваневич є автором монографії “Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог” (2011), яка вже тричі перевидавалася, а її джерельною базою стали матеріали Державних архівів Вінницької, Івано-Франківської та Хмельницької областей, наукового архіву Інституту археології НАН України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Хмельницького обласного краєзнавчого музею, інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України, відділу рукописних фондів та текстології інституту літератури ім. Т. Шевченка, Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. Тімірязєва та Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського. В монографії вперше глибоко висвітлені основні періоди життя та творчості знаного вченого і мистецтвознавця Костя Широцького, розкрито формування наукових засад і громадських поглядів ученого, його педагогічна та суспільно-політична діяльність, а також детально проаналізовані архітектура та сакральне мистецтво у працях подільського науковця, його шевченкознавчий доробок та історичні й культурно-мистецтвознавчі дослідження.

Крім того, Лілія Іваневич опублікувала праці “Кость Широцький у матеріалах із фондів Державного архіву Хмельницької області та Хмельницького обласного краєзнавчого музею” (2016), “Кость Широцький (у працях, статтях, некрологах, газлах, матеріалах, документах)” (2016, у співавторстві з А. М. Трембіцьким), “Кость Широцький. Біобібліографічний покажчик” (2009, у співавторстві з А. М. Трембіцьким та О. М. Завальнюком), “Трембіцький Анатолій Михайлович. Біобібліографічний покажчик” (2010, у співавторстві з А. А. Трембіцьким), “Пісні обпалені війною (в записах Тетяни Трембіцької). Науково-етнографічне видання” (2014, 2015, у співавторстві з А. М. Трембіцьким) та брошуру “Кость Широцький (у працях істориків і дослідників–мистецтвознавців України Євфимія Сіцінського та Володимира Січинського)” (2004, у співавторстві з А. М. Трембіцьким). Також автор у 2013 р. перевидала одну з фундаментальних праць Костя Широцького “Очерки по истории декоративного искусства Украины. I. Художественное убранство дома въ прошломъ и настоящемъ”.

У 2016 р. світ побачив збірник статей Лілії Анатоліївни Іваневич “Традиційне вбрання українців Поділля : регіонально-локальні аспекти” (перевидано 2018), присвячених саме проблематиці докторського дослідження. Джерельною базою цього видання стали фондові колекції традиційного строю подолян Національного музею українського народного декоративного мистецтва України, Національного музею народної архітектури та побуту України, Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара”, Національного музею історії України (м. Київ), Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, Національного музею ім. А.Шептицького (м. Львів), Вінницького, Житомирського, Кіровоградського, Миколаївського, Тернопільського, Хмельницького, Черкаського та Чернівецького обласних краєзнавчих музеїв, Вінницького й Чернівецького обласних художніх музеїв, Чернівецького музею народної архітектури та побуту, Одеського державного історико-краєзнавчого музею, Борщівського обласного краєзнавчого музею (Тернопільщина), державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та навчально-наукової лабораторії етнології Кам’янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка (Хмельниччина), Бершадського, Літинського, Могилів-Подільського, Мурованокриловецького, Оратівського, Тиврівського й Тульчинського районних краєзнавчих музеїв, Ямпільського районного музею образотворчого мистецтва (Вінниччина), навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського та приватних колекцій Галини Бернадської (Хмельниччина), Віктора Косаківського (Вінниця), Лілії Іваневич (Хмельницький), Юрія Мельничука (Київ), Анатолія Трембіцького (Хмельницький) і Володимира Щибрі (Київ). У збірнику розкрито історико–географічні та історико–етнографічні межі дослідження народного вбрання українців Поділля, матеріали для виготовлення й декорування традиційної ноші подільських українців, особливості класифікації народних комплексів убрання українців Буковинського, Західного, Східного та Центрального Поділля, характерні ознаки традиційного весільного строю українських подолян, взаємовпливи у святковому народному вбранні східних словаків та подільських українців, особливості дитячого традиційного костюма українців усіх локальних зон історико-етнографічного регіону Поділля тощо.

Також спільними зусиллями з А. М. Трембіцьким та В. С. Іваневичем було перевидано працю “Селянський одяг на Поділлі. Автолітографії В. Шавріна по фотографіях 1899/1900 рр. Є. Й. Сіцинського” (2016).

Іваневич Лілія Анатоліївна доброзичлива, позитивна, принципова, вимоглива до себе, відповідальна, цілеспрямована, ініціативна, відкрита та

світла людина, яка користується заслуженим авторитетом серед колег. Подільська вчена добре znana в наукових колах Чехії, Словаччини й серед вітчизняних учених-істориків, відомих краєзнавців, громадських і наукових діячів багатьох регіонів України. Її творчі здобутки отримали гідне визнання поважних українських та закордонних науковців і краєзнавців, й сьогодні особливо прислужуються справі подальшого дослідження та популяризації минувшини і сьогодення рідного Поділля.

За активну участь у дослідженні історії міста Хмельницького та Поділля дослідниця відзначена Почесною грамотою Хмельницького міського голови у 2007 р. За керівництво науково-пошуковою роботою студентів Лілія Анатоліївна неодноразово відзначалася почесними грамотами ректора інституту та директора коледжу (2009, 2010, 2011 – за перші місця). За вагомий внесок у вивчення, обробку та популяризацію подільської етнографії, фольклору та написання книги “Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог” Л.А. Іваневич стала лауреатом Хмельницької обласної премії ім. Костянтина Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії (серпень 2013 р.).

За багаторічну сумлінну працю, вагомий особистий внесок у розвиток наукової сфери, плідну науково-педагогічну діяльність відзначена Грамотою Департаменту освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації в 2014 р.

На сьогодні Лілія Анатоліївна Іваневич позаштатний науковий співробітник Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, член Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка (Львів) та член Національної спілки краєзнавців України. Заміжня, разом із чоловіком – Іваневичем Віталієм Станіславовичем, виховують сина – Юрія, учня 6 класу.

Про Іваневич Л. А.

1. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам’янець-Подільський – центр іс регіоналістики ХІХ – початку ХХІ століть). Наукове видання. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2005. – С. 202, 223, 230, 237, 240, 241, 243, 272, 333, 338, 346, 365, 375, 376, 377.

2. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа) : біобібліографічний покажчик. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – С. 4, 105-112.

3. Лілія Іваневич // Лауреати обласних премій Хмельниччини (2005-2013 рр.) : біобібліогр. покажчик. Вип. 2 / Упр. культури, національностей та релігій Хмельницької облдержадмін.; Хмельницька ОУНБ ім. М. Острвського. – Хмельницький, 2013. – С. 21-22.

СПИСОК ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ Л. ІВАНЕВИЧ (ТРЕМБІЦЬКОЇ)

I. Книги та брошури

1. Пісні обпалені війною (в записах Тетяни Трембіцької). Науково–етнографічне видання / [упорядники і авт. передмови А. М. Трембіцький, Л. А. Іваневич]. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 106 с., іл.
2. Пісні обпалені війною в записах Тетяни Трембіцької. Наукове археографічно–етнографічне видання. 2–е, допов. і випр. / [Упорядн. і авт. вступ. ст. А. М. Трембіцький, Л. А. Іваневич]. – Хмельницький : ІРД, 2015. – 134 с., іл.
3. Селянський одяг на Поділлі. Автолітографії В. Шавріна по фотографіях 1899/1900 рр. Є. Й. Сіцинського / В. Шаврін ; Репринтне видання ; [упорядн. та авт. передм. А. М. Трембіцький, Л. А. Іваневич, В. С. Іваневич]. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 48 с. (XII + 36), іл.
4. Іваневич Л. А. Традиційне вбрання українців Поділля : регіонально-локальні аспекти / Л. А. Іваневич. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 274 с.
5. Іваневич Л. А. Традиційне вбрання українців Поділля : регіонально-локальні аспекти / Л. А. Іваневич. 2–ге видання, допов. та перевид. – Хмельницький : ІРД, 2018. – 340 с.

II. Статті, надруковані у закордонних виданнях

1. Іваневич Л. Народна ноша українців Центрального Поділля : класифікаційні відміни / Лілія Іваневич // Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie–Skłodowska University in Lublin / Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin (Poland), 2015. – Volume XI. – С. 489–500.
2. Іваневич Л. Регіональні особливості традиційного весільного вбрання українців Поділля / Лілія Іваневич // Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie–Skłodowska University in Lublin / Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin (Poland), 2016. – Volume XIII. – С. 466–477.
3. Іваневич Л. А. Народний стрій українців Буковинського Поділля : специфіка класифікації / Л. А. Іваневич // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету / [редкол. : Турченко Ф. Г. (головний редактор), Каганов Ю. О. (відп. редактор) та ін.]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – Вип. 47. – С. 258–265.
4. Іваневич Л. А. Региональные черты классификации традиционных украшений подольских украинцев // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Л. А. Іваневич // Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; [наук. рэд. А. І. Лакотка]. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – Вип. 21. – С. 316–322.

5. Іваневич Л. Взаємовпливи у святковому народному вбранні східних словаків та подільських українців / Лілія Іваневич // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка / [редкол. : Патриляк І. К. (головний редактор), Капелюшний В. П. (заступник гол. редактора), Борисенко В. К. (заступник гол. редактора), Пилипенко В. В. (відп. секретар) та ін.]. – Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. – Вип. 52. – С. 12–23.

6. Ivanevych L. Klasifikace okrasných zdrojů konopných vyšívaných archů / Lilia Ivanevych // Modern Science – Moderní věda. – Praha (Česká republika) : Nemoros, 2018. – № 4. – P. 132–139.

III. Статті, надруковані у фахових вітчизняних виданнях

1. Іваневич Л. А. Етнографічні надбання Костя Широцького / Л. А. Іваневич, І. В. Рибак // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6 : Матеріали другого круглого столу „Культура освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 242–251.

2. Іваневич Л. А. К. Широцький – дослідник подільського гончарства й кахлярства / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 7 : Матеріали третього круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 186–193.

3. Іваневич Л. Епістолярна спадщина Дмитра Яворницького : наративне джерело дослідження українського народного одягу та вишивки / Л. Іваневич // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – Київ–Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2008. – Т. 17. – С. 225–232.

4. Іваневич Л. А. Проблема визначення територіальних меж дослідження народної вишивки українців Поділля / Л. А. Іваневич // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 3. – С. 263–268.

5. Іваневич Л. А. Часопис „Жінка” про народну вишивку українців Поділля / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 13 : Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 366–370.

6. Іваневич Л. Народна вишивка українців Поділля : наукова розробка проблеми / Л. Іваневич // Питання історії України. Збірник наукових праць. Т. 13. – Чернівці : Технодрук, 2010. – С. 201–207.

7. Іваневич Л. А. З історії перевидань „Українського орнаменту” Ольги Косач / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник на-

укових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16 : Матеріали круглого столу „Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 591–596.

8. Іваневич Л. А. Народна вишивка українців Поділля в листах Ю. Александровича / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : історія : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця, 2011. – Вип. 19. – С. 283–286.

9. Іваневич Л. До історії сакральних символів подільських вишитих рушників / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 6 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2011. – С. 73–81.

10. Іваневич Л. А. Традиційне народне вбрання українців Поділля у працях подільських істориків та етнографів ХІХ – першої половини ХХ століття / Л. А. Іваневич // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична та філологічна / [редкол. : О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохаська (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець–Подільський : КІНУ ім. І. Огієнка, 2012. – Вип. ІХ. – С. 28–34.

11. Іваневич Л. А. Наукова розробка проблеми дослідження традиційного народного одягу українців Поділля (20 – 80–ті рр. ХХ ст.) / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2012. – Т. 19 : 130–річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 366–380.

12. Іваневич Л. До особливостей класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 3 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013. – С. 91–98.

13. Іваневич Л. А. Особливості класифікації складових народного костюма українців Поділля ХІХ – початку ХХ століття / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2013. – Т. 20 : 95–річчю заснування Кам'янець–Подільського державного українського університету присвячується. – С. 489–501.

14. Іваневич Л. Історико–географічні та історико–етнографічні межі дослідження народного вбрання українців Поділля / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 5 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013. – С. 88–100.

15. Іваневич Л. А. Класифікація народної носі Західного Поділля / Л. А. Іваневич // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : історія / [за заг. ред. проф. І. С.

Зуляка]. – Тернопіль : вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 181–186.

16. Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – початку XX століття / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : історія : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука]. – Вінниця : ДП „Державна картографічна фабрика”, 2014. – Вип. 22. – С. 123–129.

17. Іваневич Л. Матеріали для виготовлення й декорування народного вбрання українців Поділля : класифікація та особливості / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 5 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2014. – С. 42–54.

18. Іваневич Л. А. Сучасний стан джерельної бази проблеми дослідження народного вбрання подільських українців / Л. А. Іваневич // Вісник Кам'янець–Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Серія : історія. – Кам'янець–Подільський : КПУ ім. І. Огієнка, 2014. – Вип. 7 : На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100–річчя від дня народження). – С. 50–62.

19. Іваневич Л. А. Історіографія питання про традиційний стрій українців Поділля (1990–ті рр. – початок XXI ст.) / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2014. – Т. 21 : Присвячено 200–річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 257–275.

20. Іваневич Л. А. Традиційне вбрання українців Західного Поділля: особливості класифікації / Л. А. Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2014. – № 5 (119). – С. 1062–1072.

21. Іваневич Л. А. Локальні аспекти класифікації традиційних взуття, поясів і доповнень до одягу українців Поділля / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : історія : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука]. – Вінниця : ДП „Державна картографічна фабрика”, 2015. – Вип. 23. – С. 189–196.

22. Іваневич Л. Дослідження традиційного вбрання українців Поділля (історіографічний аспект) / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 3 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2015. – С. 42–50.

23. Іваневич Л. Регіонально–специфічні ознаки класифікації традиційних головних уборів українців Поділля (XIX – перша половина XX ст.) / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2015. – № 4 (124). – С. 850–859.

24. Іваневич Л. А. Концептуально–методологічні аспекти дослідження народної ноші українців Поділля XIV – початку XXI століття / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2015. – Т. 22 : Присвячено 100–річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. – С. 287–298.

25. Іваневич Л. А. Українська жінка в історії та культурі XVI – XVIII ст. : історіографічний аспект / Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2015. – Т. 22 : Присвячено 100–річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. – С. 225–244.

26. Іваневич Л. А. Становлення історіографії проблеми вивчення традиційного вбрання українців Поділля (початок досліджень – 10–ті рр. XX ст.) / Л. А. Іваневич // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – Київ – Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2015. – Т. 30. – С. 295–316.

27. Іваневич Л. Народне вбрання українців Поділля в дослідженнях К. Широцького / Лілія Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 4 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2016. – С. 54–59.

28. Іваневич Л. Регіонально–локальні риси народних весільних головних уборів подільських українці / Лілія Іваневич // Матеріали до української етнології : щорічник. Збірник наукових праць. Вип. 16 (19) / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2017. – С. 114–127.

IV. Статті, надруковані у матеріалах конференцій та круглих столів

1. Іваневич Л. Народні майстрині Поділля / Л. Іваневич // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький–Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2006. – С. 378–381.

2. Іваневич Л. До історії авторства етнографічної праці „Народні повір’я про будні дні тижня і святкування цих днів простим народом” / Л. Іваневич // Матеріали XII Подільської історико–краєзнавчої конференції / [ред. кол. : О. М. Завальнюк (співголова), В. І. Войтенко, Л. В. Баженов (відпов. редактор) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 1. – С. 358–364.

3. Іваневич Л. Народні традиції та подільський вишитий рушник / Л. Іваневич // Науковий вісник „Межибіж” : матеріали Другої науково–краєзнавчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” / [під ред. О. П. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – Ч. 2. – С. 136–147.

4. Іваневич Л. Європейські тенденції та народні традиції в жіночому одязі міщан на початку ХХ ст. / Л. Іваневич // Науковий вісник „Межибіж” : матеріали Третьої науково–красназвчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” / [під ред. О. П. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010. – Ч. 2. – С. 115–119.

5. Іваневич Л. А. З історії заснування та становлення Українського музею в Нью–Йорку / Л. А. Іваневич // Науковий вісник „Межибіж” : матеріали П’ятої науково–красназвчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” / [під ред. О. П. Погорільця, О. А. Коляструк, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 2. – С. 122–129.

6. Іваневич Л. Традиційний народний одяг українців Поділля : стан наукового вивчення проблеми (90–і роки ХХ – початок ХХІ ст.) / Л. Іваневич // Четверта Могилів–Подільська науково–красназвча конференція. – Кам’янець–Подільський : ФОП Сисин О. В., 2012. – С. 55–74.

7. Іваневич Л. А. Українська народна сорочка в Українському музеї в Нью–Йорку / Л. А. Іваневич // Науковий вісник „Межибіж” : Матеріали Шостої науково–красназвчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” і Міжнародного наукового симпозиуму „Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України” / [під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 1. – С. 104–108.

8. Іваневич Л. Весільні обряди та звичаї Деражнянщини кінця ХІХ ст. у записах Євфимія Сіцінського / Л. Іваневич, А. Трембіцький // „Деражнянщина : минуле і сучасне” : матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції / [ред. кол. Л. В. Баженов (голова), С. М. Єсюнін (співголова), О. Б. Кохановський (співголова) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – С. 200–208.

9. Іваневич Л. Народна ноша напередодні Литовсько–Польської доби / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Матеріали Сьомої науково–красназвчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам’яткознавства (Науковий вісник „Межибіж” – 1’2013) / [під ред. А. Г. Філінюка, О. П. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 163–174.

10. Іваневич Л. Українська жінка козацької доби / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Матеріали Восьмої науково–красназвчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам’яткознавства (Науковий вісник „Межибіж” – 1’2013) / [під ред. А. Г. Філінюка, О. П. Погорільця, Л.

В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 93–112.

11. Іваневич Л. Збереження предметів народної ноші у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею / Л. Іваневич // Матеріали Дев'ятої науково–краєзнавчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник „Межибіж”–2'2013) / [під ред. А. Г. Філінюка, О. П. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 97–117.

12. Іваневич Л. До проблеми створення загальної класифікації жіночого нагільного одягу українців Поділля / Л. Іваневич // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : збірник науково–краєзнавчих праць / [редкол. : В. С. Прокопчук (голова) та ін.]. – Кам'янець–Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. – Вип. 5. – С. 466–478.

13. Іваневич Л. Характерні особливості класифікації головних уборів українців Поділля ХІХ – першої половини ХХ століття / Л. Іваневич // Матеріали ХХV Всеукраїнської наукової історико–краєзнавчої конференції : Вінниччина : минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2013. – С. 129–141.

14. Іваневич Л. Народне вбрання українців Поділля в шевченкознавчих дослідженнях К. Широцького / Л. Іваневич // Матеріали VIII Міжнародного Конгресу україністів „Т. Шевченко і світова україністика : історичні інтерпретації та сучасні рецепції” (до 200–річчя від дня народження Т. Шевченка). 21–24 жовтня 2013 р. НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013.

15. Іваневич Л. Джерельна база проблеми дослідження традиційного строю українців Поділля / Л. Іваневич // Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (8 листопада 2013 р., Хотин). – Хотин, 2013.

16. Іваневич Л. Сучасний стан історіографії проблеми дослідження народної ноші українців Поділля / Л. Іваневич // Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (12 листопада 2013 р., Чернігів). – Чернігів, 2013.

17. Іваневич Л. Колекція навчально–наукової лабораторії етнології Кам'янець–Подільського національного університету ім. І. Огієнка / Л. Іваневич // Матеріали круглого столу „Вища освіта на Поділлі”, присвяченого 95–й річниці створення Кам'янець–Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (30 жовтня 2013 р., Кам'янець–Подільський). – Кам'янець–Подільський, 2013.

18. Іваневич Л. Дослідження народної ноші українців Поділля подільськими істориками та етнографами (60–ті р. ХІХ – 40–ві р. ХХ ст.) / Л. Іваневич // Матеріали Одинадцятої науково–краєзнавчої конференції „Старо-

давній Меджибіж в історико–культурній спадщині України : Поділля та Південно–Східна Волинь у 60–ті роки ХІХ – 40–ві роки ХХ ст.” : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам’ятокознавства (Науковий вісник „Межибіж” – 1’2014, 13–14 червня 2014 р.) / [під ред. А. Г. Філінюка, О. П. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Хмельницький : ІРД, 2014. – Ч. 1. – С. 362–373.

19. Іваневич Л. Класифікація матеріалів для виготовлення й оздоблення традиційного строю українців Поділля / Л. Іваневич // Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175–річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Зб. наук. праць / [відповід. ред. П. М. Чернега]. – Київ, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 309–322.

20. Іваневич Л. К. Широцький про український традиційний стрій у шевченкознавчих працях / Л. Іваневич // Постаць Тараса Шевченка в сучасному культурному і геополітичному просторі (присвячується 200–річчю від дня народження Кобзаря) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП (12–13 березня 2014 р.). – Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2014. – Вип. 1. – С. 121–132.

21. Іваневич Л. Натільний одяг українців Східного Поділля : особливості класифікації / Л. Іваневич // Матеріали Першої Шаргородської наукової історико–краєзнавчої конференції (17–18 жовтня 2014 р., м. Шаргород Вінницької області) / [ред. кол. : С. Д. Гальчак (голова), Ю. А. Зінько (співголова), А. В. Войнаровський (відповідальний секретар) та ін.]. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2014. – С. 242–248.

22. Іваневич Л. „Невільницькі пісні” українських остарбайтерів у записах Тетяни Трембіцької / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково–практичної конференції, присвяченої 70–річчю визволення України від німецько–фашистських загарбників (10–11 жовтня 2014 р., Вінниця). – Вінниця, 2014. – С. 70–86.

23. Іваневич Л. Етноколекції подільських студентів як прояв національної самоідентифікації / Л. Іваневич // II–й міжвузівський науково–практичний круглий стіл „Народна культура Поділля у національному вихованні дітей та молоді : проблеми та перспективи” (22 жовтня 2014 р., Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського). – Вінниця, 2014.

24. Іваневич Л. Усна народна творчість українських остарбайтерів у записах Тетяни Трембіцької / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Велика Вітчизняна війна : уроки історії : збірник матеріалів Всеукраїнської науково–практичної конференції, присвяченої 70–річчю визволення України від німецько–фашистських загарбників (Хмельницький, 28 жовтня 2014

року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2014. – С. 114–129.

25. Іваневич Л. А. Регіональні відміни класифікації народних прикрас українців Поділля / Л. А. Іваневич // Віньковеччина в історії Поділля. Матеріали наукової історико–краєзнавчої конференції (9–10 жовтня 2015 року, смт. Віньківці, Хмельниччина) / [ред. кол. : Л. В. Баженов (відпов. ред.), В. В. Войтович (відпов. секретар) та ін.]. – Віньківці, 2015. – С. 180–192.

26. Іваневич Л. А. Традиційний комплекс убрання буковинських подолян / Л. А. Іваневич // П'ята Могилів–Подільська науково–краєзнавча конференція (16–17 жовтня 2015 року, м. Могилів–Подільський, Вінниччина). – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. – С. 376–401.

27. Іваневич Л. Натільний одяг українців Східного Поділля : особливості класифікації / Лілія Іваневич // Матеріали Першої Хмельницької наукової історико–краєзнавчої конференції (23 вересня 2015 р., м. Хмельник Вінницької області) / [ред. колегія : С. Д. Гальчак (голова), Л. В. Баженов (співголова), Ю. А. Зінько (співголова), М. Н. Дорош (відповідальний секретар) та ін.]. – Вінниця : Меркьюрі–Поділля, 2015. – С. 252–257.

28. Іваневич Л. А. Прикраси українців Поділля (XIX – 50–ті рр. XX ст.) / Л. А. Іваневич // Мاستок. Науково–краєзнавчий збірник Державного історико–культурного заповідника „Самчики” : матеріали Міжнародної науково–практичної конференції „Мастки України XVIII–XIX ст.” (24–26 вересня 2015 року, с. Самчики, Хмельниччина) / [під ред. Б. Пажимського, О. Пажимського, С. Єсюніна, Л. Казімірової, Р. Білика]. – Самчики, 2015. – С. 632–653.

29. Іваневич Л. Подільські традиційні натільні хрести / Л. Іваневич, А. Трембійський // Археологічні студії „Межибіж”: науковий щорічник 4'2015 / [за ред. А. М. Трембійського, О. Г. Погорільця]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. – С. 167–185.

30. Іваневич Л. Регіональні особливості традиційних весільних головних уборів українців Поділля / Л. Іваневич // Матеріали Першої Тиврівської науково–краєзнавчої конференції (11 грудня 2015 р., смт. Тиврів Вінницької області) / [редколегія : С. Д. Гальчак (голова), Л. В. Баженов (співголова), Ю. А. Зінько (співголова), К. В. Завальнюк (відпов. секретар) та ін.]. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. – С. 273–297.

31. Іваневич Л. Характерні регіонально–локальні особливості вишивки святкових чоловічих сорочок Поділля / Лілія Іваневич // Матеріали Другої Мурованокуріловецької науково–краєзнавчої конференції (22–23 вересня 2017 р., смт. Муровані Курилівці, Вінниччина). – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2017. – С. 350–363.

32. Іваневич Л. А. Регіонально–локальні риси побутових технік вишивки на святкових жіночих сорочках Поділля / Л. А. Іваневич // Мате-

ріали наукової історико–краєзнавчої конференції з міжнародною участю “Хмельниччина: історія та сучасність” / [ред. кол. : Л. В. Баженов (голова), С. М. Єсюнін (співголова, відповід. редактор) та ін.]. – Хмельницький, 2017. – С. 424–432.

33. Іваневич Л. Регіонально–локальна специфіка переважаючих технік вишивки подільських жіночих святкових сорочок / Лілія Іваневич // Матеріали Шостої Могилів–Подільської науково–краєзнавчої конференції (27–28 жовтня 2017 р., м. Могилів–Подільський, Вінниччина). – Вінниця : ПП Балук І. Б., 2017. – С. 325–341.

34. Іваневич Л. А. Святкові жіночі сорочки Поділля: регіонально–локальні особливості рідкісних технік вишивки / Л. А. Іваневич // Матеріали XV Подільської наукової історико–краєзнавчої конференції присвяченої 100–річчю Української революції 1917–1921 рр., 100–річчю заснування Кам’янець–Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол. : Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : ФОП Сисин О. В., 2017. – С. 367–374.

V. Статті, надруковані в часописах

1. 7 червня 120 років з дня народження Костя Віталійовича Широцького / Л. Іваневич // Календар знаменних і пам’ятних дат Хмельниччини на 2006 рік : Довідково–бібліографічне видання / Управління культури Хмельницької облдержадміністрації ; Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського. [Уклад. С. Гук, В. Мельник]. – Хмельницький, 2005. – С. 46–49.

2. Іваневич Л. К. Широцький – про особливості змісту українських церковних сюжетів та орнаментів / Л. Іваневич // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2006 рік. Книга II. – Львів : „Логос”, 2006. – С. 561–567.

3. Іваневич Л. А. Барви фестивалю народної творчості „Кроковеє колесо” / Л. А. Іваневич // Світлиця (Вінниця). – 2012. – № 2 (37). – квітень–червень. – С. 51–52.

4. Іваневич Л. А. Етнографічні надбання Костя Широцького / Л. А. Іваневич // Світлиця (Вінниця). – 2012. – № 2 (37). – квітень–червень. – С. 54–57.

5. Іваневич Л. А. Барви фестивалю народної творчості „Кроковеє колесо” в с. Білоусівка Тульчинського району Вінницької області / Л. А. Іваневич // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам’янець–Подільський : Кам’янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 4. – С. 77–80.

6. Іваневич Л. Презентація книги „Берегиня скарбів народних...” (2–е вид., у 2–х кн., упорядник А. М. Трембіцький / Л. Іваневич // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов].

– Кам'янець–Подільський : Кам'янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 5. – С. 156–157.

7. Іваневич Л. Свята Великого посту / Л. Іваневич // Вісник „Меджибізький замок” (Меджибіж). – 2013. – № 1 (7). – 2 квітня. – С. 12–13.

8. Іваневич Л. Всеукраїнський конкурс–фестиваль авторської пісні „Моя Батьківщина. Пам'яті Олександра Авагяна” / Л. Іваневич // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам'янець–Подільський : Кам'янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 5. – С. 138–139.

9. Іваневич Л. А. Класифікаційні відміни народного комплексу вбрання українців Центрального Поділля / Л. А. Іваневич // Літопис Хмельниччини–2015. Краєзнавчий збірник / [ред. кол. О. М. Брицька (голова), С. М. Єсюнін (відпов. редактор) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. – С. 300–312.

10. Іваневич Л. А. Дослідження традиційного вбрання українців Поділля : сучасний стан проблеми / Л. А. Іваневич // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково–краєзнавчий збірник / [ред. кол. Л. В. Баженов (голова), Ю. І. Блажевич (співголова), С. М. Єсюнін (відпов. редактор) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. – Вип. 4. – С. 86–106.

11. Іваневич Л. А. Традиційне весільне вбрання подільських українців / Л. А. Іваневич // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково–краєзнавчий збірник / [редкол. : Л. В. Баженов (голова), Ю. І. Блажевич (співголова), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін.]. – Хмельницький, 2016. – Вип. 7. – С. 61–81.

VI. Рецензії

1. Іваневич Л. Рецензія книги : Берегиня скарбів народних... / [Упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець]. – Хмельницький–Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – 393 с.

2. Іваневич Л. Рецензія книги : Медведчук Г. Подільська народна їжа / [упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець]. – Хмельницький–Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – 56 с.

3. Іваневич Л. Рецензія на : Берегиня скарбів народних... / [Упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець]. – Хмельницький–Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – 393 с. // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам'янець–Подільський : Кам'янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 194–198.

4. Іваневич Л. Рецензія на : Духовні обереги рідного краю / [упоряд. Л. Голога, Є. Букет]. – К. : Укр. пріоритет, 2011. – 240 с. // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам'янець–Подільський : Кам'янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 4. – С. 134–135.

5. Іваневич Л. Рецензія на : Круглий стіл „Солом’яна столиця Ігоря Майстерука”, присвячений 50-річчю з дня його народження / [упоряд. Л. Голота, Є. Букет]. – Київ : Укр. пріоритет, 2011. – 240 с. // Краєзнавець Хмельниччини : науково-краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 4. – С. 102–103.

6. Іваневич Л. Рецензія книги : Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / [Упоряд. А. М. Трембіцький]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 1. – 620 с.

7. Іваневич Л. Рецензія книги : Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / [Упоряд. А. М. Трембіцький]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 2. – 448 с.

8. Іваневич Л. Рецензія книги : Стежками служіння Клію / [упоряд. А. Трембіцький]. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 336 с.

9. Іваневич Л. Рецензія книги : Трембіцький А. М. Пахуче й густо поростають ночі ... / А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 134 с.; іл.

СПИСОК ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ПРАЦЬ Л.ІВАНЕВИЧ (ТРЕМБІЦЬКОЇ)

I. Монографії, книги та брошури

1. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886–1919) : науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – 232 с.; 18 с. дод.

2. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886–1919) : науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. 2-ге видання, допов. та перевид. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – 246 с.; 18 с. дод.

3. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886–1919): науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. 3-ге видання, допов. та перевид. – Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2016. – 392 с.; 96 с. дод.

4. Іваневич Л. А. Кость Широцький у матеріалах із фондів Державного архіву Хмельницької області та Хмельницького обласного краєзнавчого музею / [автор передмови та упоряд. Л. А. Іваневич]. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 145 с.

5. Іваневич Л. А. Кость Широцький (у працях, статтях, некрологах, газлах, матеріалах, документах) / Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 180 с.; іл.

6. Кость Широцький (у працях істориків і дослідників-мистецтвознавців України Євфимія Сіцінського та Володимира Січинського) / [передмо-

ва Л. А. Іваневич, авт. післямови та упоряд. А. М. Трембіцький]. – Хмельницький, 2004. – 32 с.

7. Кость Широцький. Біобібліографічний покажчик / [упорядн. Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький; авт. передмови О. М. Завальнюк, Л. А. Іваневич]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – 68 с.

8. Трембіцький Анатолій Михайлович. Біобібліографічний покажчик / [авт. передм. і упорядн. Л. А. Іваневич, А. А. Трембіцький]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010. – 68 с.

9. Шероцькій К. Очерки по истории декоративного искусства Украины. I. Художественное убранство дома в прошлом и настоящем / Кость Широцький ; [Упорядн., авт. післямови Л. А. Іваневич]. – Репр. вид. 1914 р. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – 153 с.

10. Трембіцький А. М., Іваневич Л. А. Організація самостійної роботи студента : методичні рекомендації / А. М. Трембіцький, Л. А. Іваневич. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2016. – 124 с.

II. Статті, надруковані у закордонних виданнях

1. Іваневич Л. До історії сакрального мистецтва українців Поділля і Східної Словаччини / Л. Іваневич // Дукля. – Пряшів (Словаччина), 2003. – № 6. – С. 61–65.

2. Іваневич Л. Кость Широцький та Володимир Січинський – паралелі життя і творчих досліджень українського сакрального мистецтва / Л. Іваневич // UKRAJINSKÉ VÝTVARNÉ UMĚNÍ V MEZIVÁLEČNĚM ČESKOSLOVENSKU (2003: Praha, Česko) (Ukrajinskévýtvarne umění v meziválečném Československu: k 80. Výročí založení Ukrajinského studia výtvarných umění v Praze: sborník příspěvků z mezinárodní konference..., pořádané Slovanskou knihovnou, Českou asociací ukrajinistů, Ukrajinskou iniciativou v České republice a Velvyslanectvím Ukrajiny v České republice, 12–14 Listopadu 2003 v Praze. – 1 vyd. – Praha : Narodni knihovna ČR – Slovanska knihovna, 2005. – С. 281–300.

III. Статті, надруковані у фахових вітчизняних виданнях

1. Іваневич Л. А. Матеріали Кам'янець–Подільського міського державного архіву про К. Широцького / Л. А. Іваневич, І. В. Рибак // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець–Подільський : Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 277–285.

2. Іваневич Л. Професор Кость Широцький як шевченкознавець / Л. Іваневич // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль : Редакційно–видавничий відділ історичного факультету „Літопис” ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – Вип. 1. – С. 180–185.

3. Іваневич Л. Державно–просвітницька діяльність українського мистецтвознавця Костя Широцького в 1917–1919 рр. / Л. Іваневич // Науко-

ві записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Національно–державне відродження слов'янських народів Центрально–Східної Європи крізь призму 85–річчя. – Тернопіль : Редакційно–видавничий відділ історичного факультету „Літопис” ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – Вип. 3. – С. 269–273.

4. Іваневич Л. Польське мистецтво на Волині у працях К. Широцького / Л. Іваневич // Поляки на Волині : історія і сучасність : науковий збірник „Велика Волинь” : праці Житомирського науково–краснознавчого товариства дослідників Волині / [гол. ред. М. Ю. Костриця]. – Житомир : М. Косенко, 2003. – Т. 30. – С. 336–343.

5. Іваневич Л. До проблеми створення бібліографії праць Костя Широцького / Л. Іваневич // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 119–128.

6. Іваневич Л. Викладацька діяльність Костя Широцького / Л. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : історія : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця : Видавничий відділ ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2003. – Вип. 6. – С. 127–134.

7. Іваневич Л. Петербурзький період життєдіяльності видатного вченого К. Широцького / Л. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : історія : збірник наукових праць. За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції „Національна інтелігенція в історії та культурі України в ХХ–ХХІ століттях”. 28–29 жовтня 2004 р. / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця : ДП „ДКФ”, 2004. – Вип. 8. – С. 89–96.

8. Іваневич Л. Дослідник церковного мистецтва України / Л. Іваневич // Наук. записки Національного університету „Острозька академія” : історичні науки. – Острог : Національний університет „Острозька академія”, 2004. – С. 80–87.

9. Іваневич Л. До історії українських друкарень та стародруків у працях Костя Віталійовича Широцького / Л. Іваневич // Наукові праці Кам'янець–Подільського державного університету : збірник за підсумками звітної наук. конф. викладачів і аспірантів. В 3–х томах. – Кам'янець–Подільський : КПДУ, інформаційно–видавничий відділ, 2004. – Вип. 3. – Т. 1. – С. 58–61.

10. Іваневич Л. Дещо з історії українських театрів XVII–XVIII ст. / Л. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець–Подільський : Оіном, 2004. – Т. 4. – С. 98–104.

11. Іваневич Л. Історичне минуле українського народу у поглядах Костя Широцького / Л. Іваневич. І. Рибак // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ історичного факультету „Літопис” ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – Вип. 2. – С. 199–203.

12. Іваневич Л. А. Подільський поет і письменник української діаспори Америки (Літературно-краєзнавча розвідка) / Л. А. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2005. – Т. 5. : Матеріали круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 187–197.

13. Іваневич Л. Малярська творчість визначних художників у працях К. Широцького / Л. Іваневич, І. Рибак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : історія : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця : Видавничий відділ ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2005. – Вип. 9. – С. 284–287.

14. Іваневич Л. Шевченкознавчі праці видатного вченого К. Широцького / Л. Іваневич // Наукові праці Кам’янець–Подільського державного університету : філологічні науки. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2005. – Вип. 9 : За матеріалами міжнародної конф., присвяченої 190-й річниці з дня народження Т. Г. Шевченка (17–18 травня 2004 року). – С. 301–309.

15. Іваневич Л. Кость Широцький – науковець, громадсько-просвітницький та педагогічний діяч : історіографічний огляд проблеми / Л. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6 : Матеріали другого круглого столу „Культура освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 155–164.

16. Іваневич Л. Етнографічні надбання Костя Широцького / Л. Іваневич, І. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6 : Матеріали другого круглого столу „Культура освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 242–251.

17. Іваневич Л. К. Широцький – дослідник подільського гончарства й кахлярства / Л. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 7 : Матеріали третього круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 186–193.

18. Іваневич Л. Політичні репресії у житті Н. В. Суровцової / Л. Іваневич // Наукові праці Кам’янець–Подільського національного університету ім. І. Огієнка : історичні науки. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2011. – Т. 21. – С. 160–171.

19. Іваневич Л. А. Українська інтермедія у творчій спадщині Костя Широцького / Л. А. Іваневич // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : нау-

ковий збірник : серія історична та філологічна / [редкол. : О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець–Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. VIII. – С. 21–36.

20. Іваневич Л. Подолянин Іван Розгін про національну революцію 1917–1921 рр. на Поділлі / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Вісник Кам'янець–Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки / [редкол. : В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець–Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2012. – Вип. 5 : На пошану професора М. Б. Петрова. – С. 454–466.

21. Іваневич Л. А. Історичні аспекти у працях подолянина Костя Широцького / Л. А. Іваневич // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична та філологічна / [редкол. : О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохацька (відпов. ред.) та ін.]. – Кам'янець–Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. X. – С. 32–41.

IV. Статті, надруковані у матеріалах конференцій та круглих столів

1. Трембіцька Л. Подільський краєзнавець Володимир Гагенмейстер / Л. Трембіцька // Історичне краєзнавство в системі освіти України : здобутки, проблеми, перспективи : наук. збірник. – Кам'янець–Подільський : Абетка–НОВА, 2002. – С. 347–350.

2. Трембіцька Л. Кость Широцький та Володимир Січинський – дослідники–мистецтвознавці / Л. Трембіцька // Хмельниччина : минуле, сучасне, майбутнє. За матеріалами обласної науково–практичної конференції, приуроченої 65-й річниці утворення Хмельницької області. – Кам'янець–Подільський : Абетка–НОВА, 2002. – С. 252–257.

3. Трембіцька Л. Визначні учні Подільської духовної семінарії / Л. Трембіцька // Матеріали до українського мистецтвознавства. Микола Леонтович і сучасна освіта та культура (до 125-річчя від дня народження). Науковий збірник. – Київ–Кам'янець–Подільський : Медобори, 2003. – Вип. 4. – С. 48–50.

4. Іваневич Л. Визначний український дослідник етнографії Поділля / Л. Іваневич // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : збірник наук. праць. – Кам'янець–Подільський : Абетка–НОВА, 2003. – Вип. III. – С. 304–309.

5. Іваневич Л. Український мистецтвознавець Кость Широцький – повернення із забуття / Л. Іваневич // Трагічні події 30-х років ХХ століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні) : матеріали науково–практичної конференції. Хмельницький, листопад 2003 р. – Хмельницький : Хмельницький інститут МАУП, 2004. – Вип. 1. – С. 25–28.

6. Іваневич Л. Справа усього життя : наукова спадщина дослідника історії культури і мистецтва Правобережної України К. В. Широцького /

Л. Іваневич // Вивчення історичної та культурної спадщини Правобережної України : проблеми і перспективи : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 80-річчю Білоцерківського краєзнавчого музею та 190-й річниці з дня народження Т. Шевченка (21 травня 2004 р.). – Біла Церква : Видавець О. В. Пшонківський, 2005. – С. 99–107.

7. Іваневич Л. Історія українського мистецтва в працях професора К. Широцького / Л. Іваневич // Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково–практичної конференції „Кам’янець–Подільський у контексті українсько–європейських зв’язків : історія і сучасність” (16–17 травня 2003 р.). – Кам’янець–Подільський : КПДУ, інформаційно–видавничий відділ, 2004. – С. 160–164.

8. Іваневич Л. На перехресті життєвих шляхів : Є. Сіцинський та К. Широцький / Л. Іваневич // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля : збірник наук. праць за підсумками Всеукраїнської науково–практичної конференції. – Кам’янець–Подільський : КПДУ, інформаційно–видавничий відділ, 2004. – С. 148–154.

9. Іваневич Л. Кость Широцький – дослідник української архітектури / Л. Іваневич // Матеріали XI Подільської історико–краєзнавчої конференції / [ред. кол. : О. М. Завальнюк (відповідальний редактор), Л. В. Баженов, І. С. Винокур та ін.]. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2004. – С. 527–533.

10. Іваневич Л. А. Іван Фещенко–Чопівський : хроніка життєвих і творчих шляхів (1884–1952) / Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький // Бердичів древній і вічно молодий : матеріали Всеукраїнської науково–краєзнавчої конференції (8–11 червня 2005 р.) / [голов. ред. М. Ю. Костриця]. – Житомир : Косенко, 2005. – С. 144–150.

11. Іваневич Л. Кость Широцький – громадсько–просвітницький діяч / Л. Іваневич // «„Просвіта” в духовно–культурному піднесенні України» : збірник наук. праць / [за ред. В. П. Мацька]. – Хмельницький : Просвіта, 2005. – С. 212–220.

12. Іваневич Л. А. Їх єднала одна мета (Володимир Січинський і Кость Широцький) / Л. А. Іваневич // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України та української діаспори (до 110-річчя видатного українського вченого). Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозіума. – Кам’янець–Подільський : Кам’янець–Подільський державний університет, редакційно–видавничий відділ, 2005. – С. 73–79.

13. Іваневич Л. Археологічні розвідки К. Широцького / Л. Іваневич // Кам’янець–Подільський у контексті українсько–європейських культурних зв’язків : збірник наукових праць за підсумками Другої Міжнародної науково–практичної конференції „Кам’янець–Подільський у контексті українсько–європейських культурних зв’язків” (14–15 травня 2005 р.). –

Кам'янець–Подільський : Кам'янець–Подільський державний університет, інформаційно–видавничий відділ, 2005. – С. 220–223.

14. Іваневич Л. Українське сакральне мистецтво в працях К. Широцького // Л. Іваневич / Церква і держава у служінні народам : матеріали Міжнародної науково–практичної конференції (Хмельницький, 14 листопада 2005 р.). – Хмельницький : Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2005. – С. 392–401.

15. Іваневич Л. Спогади свідка голодомору 1932–1933 рр. на Поділлі / Л. Іваневич // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні : соціально–демографічні та економіко–правові аспекти : збірник наукових праць. – Хмельницький : Хмельницький інститут МАУП, 2007. – С. 139–142.

16. Іваневич Л. До історії авторства етнографічної праці „Народні повір'я про будні дні тижня і святкування цих днів простим народом” / Л. Іваневич // Матеріали XII Подільської історико–краєзнавчої конференції / [ред. кол. : О. М. Завальнюк (співголова), В. І. Войтенко, Л. В. Баженов (відпов. редактор) та ін.]. – Кам'янець–Подільський : Оіом, 2007. – Т. 1. – С. 358–364.

17. Іваневич Л. Хмельничани – лауреати обласної премії імені Костя Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії / Л. Іваневич // Видатні постаті міста Хмельницького (Матеріали Другої науково–практичної конференції „Місто Хмельницький в контексті історії України”). – Кам'янець–Подільський : ФОП Сисин О. В., 2007. – С. 120–125.

18. Іваневич Л. Священницький рід Широцьких–Квартировичів / Л. Іваневич // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково–теоретичної конференції „Релігійне життя Поділля : минуле і сучасне. До 1020–ліття хрещення Русі та 250–річчя Вінницького кафедрального Спасо–Преображенського собору”. – Вінниця : Видавничий відділ Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2008. – С. 186–190.

19. Іваневич Л. А. До історії останніх життєвих шляхів І. Фещенко–Чопівського / Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький // Україна від епохи УНР до початку ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської науково–краєзнавчої конференції, присвяченої 125–річчю від дня народження І. А. Фещенко–Чопівського (20–22 січня 2009 р., м. Житомир) / [голов. ред. М. Ю. Костриця]. – Житомир : М. Косенко, 2009. – С. 29–35.

20. Іваневич Л. Уродженець Малої Стружки Василь Дубина – відомий поет і письменник української діаспори Америки / Л. Іваневич // Матеріали XIII Подільської історико–краєзнавчої конференції, присвяченої 80–річчю від дня народження І. С. Винокура / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), В. І. Войтенко (співголова), Л. В. Баженов (відп. редактор) та ін.]. – Кам'янець–Подільський : Абетка, 2010. – С. 707–713.

21. Іваневич Л. А. Кость Широцький та Володимир Січинський – паралелі життя і творчих досліджень українського сакрального мистецтва /

Л. А. Іваневич // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського і Володимира Січинського : збірник матеріалів Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Ю. Січинського і 115-річчю з дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський : КПУ ім. І. Огієнка, 2010. – С. 195–206.

22. Іваневич Л. А. Археологічні дослідження Костя Широцького / Л. А. Іваневич // „Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я”. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол. : В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП „Медобори-2006”, 2011. – С. 162–166.

23. Іваневич Л. Боротьба з більшовиками на Поділлі в 1917–1920 рр. у спогадах Івана Розгона / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції „Хмельниччина в контексті історії України” / [ред. кол. Л. В. Баженов (голова), С. М. Єсюнін (співголова, відповід. редактор) та ін.]. – Хмельницький, 2012. – С. 100–106.

24. Іваневич Л. Історико-краєзнавча розвідка : з родоводу Івана Богуна / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Старокостянтинів і край в україно-руській історії доби XVI – XVIII ст. Матеріали науково-практичної конференції / [редкол. : Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – С. 39–46.

25. Іваневич Л. До проблеми взаємозв'язку методології викладання історії України та формування політичної свідомості у молоді як основи громадянського суспільства / Л. Іваневич // Методологічний та методичний аспекти розвитку історичної освіти на сучасному етапі : матеріали міжвузівського наук.-практ. семінару (Хмельницький, 18 грудня 2012 р.) / Хмельницька обласна рада, ХОДА, Рада директорів ВНЗ I–II рівнів акредитації Хмельницької області, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, кафедра суспільних дисциплін. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – С. 117–122.

26. Жид / Підготувала до друку з Інтернет ресурсу Іваневич Л. А. // Науковий вісник „Межибіж” : матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України” і Міжнародного наукового симпозіуму „Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України” / [під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж-Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 2. – С. 280–281.

27. Євреї / Підготувала до друку з Інтернет ресурсу Іваневич Л. А. // Науковий вісник „Межибіж” : Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині

України” і Міжнародного наукового симпозиуму „Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України” / [під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Меджибіж–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 2. – С. 281–284.

28. Іваневич Л. До біографії українського історика та громадсько–політичної діячки Н. В. Суровцової / Л. Іваневич // Духовні витоки Поділля : жінки в історії краю : матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2012 р.). – Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2012. – С. 359–365.

29. Іваневич Л. Іван Жуковський та його археологія Північної Буковини / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Археологічні студії „Межибіж”. Науковий щорічник 1’2012 / [за ред. А. М. Трембіцького, О. П. Погорільця]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – С. 190–208.

30. Іваневич Л. Прутський похід 1711 року у висвітленні Володимира Січинського / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Матеріали Десятої науково–краєзнавчої конференції „Стародавній Меджибіж в історико–культурній спадщині України” : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам’яткознавства (Науковий вісник „Межибіж” – 2’2013) / [під ред. А. Г. Філінука, О. П. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін.]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 93–98.

31. Іваневич Л. Голодомор 1932–1933 рр. на Дунаєвеччині в спогадах Тетяни Трембіцької / Л. Іваневич // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : збірник науково–краєзнавчих праць / [редкол. : В. С. Прокопчук (голова) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. – Вип. 5. – С. 268–271.

32. Іваневич Л. Причини та передумови Кримської війни (1853 – 1856 рр.) у поглядах українських та зарубіжних учених ХІХ–ХХІ ст. / Л. Іваневич, А. Басалик // Матеріали Міжнародної науково–практичної конференції „Кримська війна (1853 – 1856 рр.) : причини та наслідки” (27 вересня, 2013 р.). – Севастополь, 2013.

33. Іваневич Л. Історичні аспекти дослідження та збереження пам’яток української архітектури у працях К. Широцького / Л. Іваневич // Жовківські читання 2013 : збірник статей Другої міжнародної наукової конференції „Музей в сучасному світі” / Львівська галерея мистецтв. Упорядник С. Каськун. – Львів : Видавництво „Растр–7”, 2013. – С. 80–84.

34. Іваневич Л. Тарас Шевченко про найбільшу історичну битву за волю України – Берестецьку битву / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції „Козацька доба в історії Поділля та Південно–Східної Волині”, присвяченої 365–річчю Пилявецької битви / [ред. кол. Л. В. Баженов (голова) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. – С. 112–119.

35. Іваневич Л. Освітньо–педагогічна діяльність Костя Широцького / Л. Іваневич // Духовні витоки Поділля : педагоги в історії краю : матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (Хмельницький, 21 березня 2013 р.). – Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2013. – С. 193–205.
36. Іваневич Л. Кость Широцький : до історії українських друкарень / Л. Іваневич // Волинська книга : історія, дослідження, колекціонування. Науковий збірник / Державний історико–культурний заповідник м. Острога ; Музей книги та друкарства. – Острог : Вид–во Національного університету „Острозька академія”, 2013. – Вип. 2. – С. 113–120.
37. Іваневич Л. З історії роду полковника Івана Богуна (історика–краєзнавча розвідка) / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Воєнна історія України. Волинь та Полісся [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово–історичної конф. (25–26 квітня 2013 р.) / Національний військово–історичний музей України. – Київ, 2013. – С. 90–93.
38. Іваневич Л. Тарас Шевченко про Берестецьку битву та її наслідки / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Постать Тараса Шевченка в сучасному культурному і геополітичному просторі (присвячується 200–річчю від дня народження Кобзаря) : зб. наук. пр. Хмельницького ін–ту МАУП (12–13 березня 2014 р.). – Хмельницький : Вид–во ХІ МАУП, 2014. – Вип. 1. – С. 132–143.
39. Іваневич Л. Володимир Січинський про ставлення Тараса Шевченка до національних провідників / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Тарас Шевченко і Поділля : збірник праць наукового круглого столу, присвяченого 200–річчю від дня народження Т. Г. Шевченка / [редкол. : В. А. Дубінський (голова), Л. В. Баженов (наук. ред.) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : К–ПНУ ім. І. Огієнка, 2014. – С. 72–83.
40. Іваневич Л. „Невільницькі пісні” українських остарбайтерів у записах Тетяни Трембіцької / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково–практичної конференції, присвяченої 70–річчю визволення України від німецько–фашистських загарбників (10–11 жовтня 2014 р., Вінниця). – Вінниця, 2014. – С. 70–86.
41. Іваневич Л. Прутський похід 1711 року у баченні Володимира Січинського / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Матеріали ХІV Подільської наукової історико–краєзнавчої конференції, присвяченої 200–річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 70–річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50–річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико–краєзнавчого товариства (Кам’янець–Подільський, 14–15 листопада 2014 року) / [ред. кол. : С. А. Копилов (співголова), О. П. Реєнт (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : ФОП Сисин О.В., 2014. – С. 528–533.

42. Іваневич Л. Усна народна творчість українських остарбайтерів у записах Тетяни Трембіцької / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Велика Вітчизняна війна : уроки історії : збірник матеріалів Всеукраїнської науково–практичної конференції, присвяченої 70–річчю визволення України від німецько–фашистських загарбників (Хмельницький, 28 жовтня 2014 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2014. – С. 114–129.

43. Іваневич Л. Археологічна рекогносцировка художника, архітектора, реставратора, музезнавця та археолога Костя Кржемінського „Річкою Жванчик на Кам’ячечині” / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Археологічні студії „Межибіж” : науковий щорічник 3’2014 / [за ред. А. М. Трембіцького, О. П. Погорільця]. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 138–156.

44. Іваневич Л. Часопис „Нотатки з мистецтва” (Філадельфія) про мистців–подолян / Л. Іваневич, А. Трембіцький // Духовні витоки Поділля : митці в історії краю : матеріали IV Всеукр. науково–практ. конф. (Хмельницький, 13 березня 2014 р.). – Хмельницький : ХГПА, 2014. – С. 236–249.

45. Іваневич Л. А. Протопресвітер Української Православної Церкви подолянин Олексій Потульницький : повернення із забуття / Л. А. Іваневич, А. Трембіцький // „Стародавній Межибіж в історико–культурній спадщині України” : науковий вісник з проблем регіональної історії та пам’яткознавства (Науковий вісник „Межибіж” – 2’2014) : за матеріалами Дванадцяті науково–краєзнавчої конференції „Історія релігії на теренах Поділля та Південно–Східної Волині” (24 жовтня 2014 р., смт. Межибіж, Хмельниччина). – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 271–279.

46. Іваневич Л. А. Подолянин Олексій Потульницький – протопресвітер Української Православної Церкви в Сіракузи / Л. А. Іваневич, А. Трембіцький // Історія, культура та освіта : християнський вимір (присвячується вшануванню пам’яті Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України, 1000–річчю упокоєння Князя Київського Володимира Великого, 220–річчю створення Подільської єпархії) : зб. наук. пр. Хмельницького ін–ту МАУП. – Хмельницький : Вид–во ХІ МАУП, 2015. – Вип. 4. – С. 100–110.

47. Іваневич Л. А. Берестецька битва та її наслідки в баченні Тараса Шевченка / Л. А. Іваневич, А. Трембіцький // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XIII. Частина 1 : Матеріали наукової конференції присвяченої 100–річчю від дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова. – Рівне : Дятлик М., 2015. – С. 280–285.

V. Статті, надруковані в часописах

1. Трембіцька Л. Письменник з діаспори / Л. Трембіцька // Літературна громада. – Хмельницький, 1997. – квітень–травень. – № 23. – С. 2.

2. Іваневич Л. Штрихи до біографії українського мистецтвознавця К. В. Широцького (До 85-ліття з дня смерті) / Л. Іваневич // Календар „Просвіти” на 2004 рік. Історико-краєзнавче видання / [укладач П. Федака]. – Ужгород : Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство „Просвіта”, 2004. – С. 119–122.
3. Іваневич Л. Історія українських музеїв за працями К. Широцького / Л. Іваневич // Літопис Хмельниччини – 2004 : краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2004. – С. 121–128.
4. Іваневич Л., Іваневич В. З історії співпраці відомих українських арт-малярів В. Гагенмейстера та В. Січинського / Л. Іваневич // Хмельниччина : Дивокрай. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2004. – № 1–2. – С. 81–83.
5. Іваневич Л. Кость Широцький – дослідник сакрального мистецтва України / Л. Іваневич // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2004 рік. – Львів : „Логос”, 2004. – Кн. II. – С. 449–456.
6. Іваневич Л. До історії українських друкарень та церковних стародруків у працях Костя Широцького / Л. Іваневич // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2005 рік. – Львів : „Логос”, 2005. – Кн. II. – С. 655–663.
7. 7 червня 120 років з дня народження Костя Віталійовича Широцького / Л. Іваневич // Календар знаменних і пам’ятних дат Хмельниччини на 2006 рік : Довідково-бібліографічне видання / Управління культури Хмельницької облдержадміністрації ; Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського. [Уклад. С. Гук, В. Мельник]. – Хмельницький, 2005. – С. 46–49.
8. Іваневич Л. К. Широцький – про особливості змісту українських церковних сюжетів та орнаментів / Л. Іваневич // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2006 рік. Книга II. – Львів : „Логос”, 2006. – С. 561–567.
9. Іваневич Л., Іваневич В. До бібліографії праць Костя Копержинського / Л. Іваневич // Наукові праці Кам’янець–Подільського національного університету ім. І. Огієнка / КПНУ ім. І. Огієнка, наукова бібліотека ; [редкол. : О. М. Завальнюк (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : Аксіома, 2010. – С. 86–96. – (Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 2).
10. Іваневич Л. А. Володимир Якович Герасименко / Л. А. Іваневич // Реабілітовані історією : У двадцяти семи томах. Хмельницька область / [Редакція тому : В. Д. Гаврішко (голова) та ін.; упорядники : Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур; біографічні довідки : П. М. Воскобойнік, Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, В. М. Пажинська]. – Кн. 3. – Хмельницький, 2010. – С. 175–179.
11. Іваневич Л. А. Барви фестивалю народної творчості „Крокове колесо” / Л. А. Іваневич // Світлиця (Вінниця). – 2012. – № 2 (37). – квітень–червень. – С. 51–52.

12. Іваневич Л. А. Етнографічні надбання Костя Широцького / Л. А. Іваневич // Світлиця (Вінниця). – 2012. – № 2 (37). – квітень–червень. – С. 54–57.

13. Іваневич Л. А. Барви фестивалю народної творчості „Кроковес колесо” в с. Білоусівка Тульчинського району Вінницької області / Л. А. Іваневич // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам’янець–Подільський : Кам’янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 4. – С. 77–80.

14. Іваневич Л. Презентація книги „Берегиня скарбів народних...” (2-е вид., у 2-х кн., упорядник А. М. Трембіцький / Л. Іваневич // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам’янець–Подільський : Кам’янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 5. – С. 156–157.

15. Іваневич Л. Всеукраїнський конкурс–фестиваль авторської пісні „Моя Батьківщина. Пам’яті Олександра Авагяна” / Л. Іваневич // Краєзнавець Хмельниччини : науково–краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам’янець–Подільський : Кам’янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2013. – Вип. 5. – С. 138–139.

16. Іваневич Л. Володимир Січинський про прутський похід 1711 року / Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково–краєзнавчий збірник / [редкол. : Л. В. Баженов (голова), Ю. І. Блажевич (співголова), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін.]. – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2017. – Вип. 12. – С. 107–112.

17. Іваневич Л. А. Буковинське Поділля у працях Івана Жуковського / Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково–краєзнавчий збірник / [редкол. : Л. В. Баженов (голова), Ю. І. Блажевич (співголова), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін.]. – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2018. – Вип. 15. – С. 120–130.

VI. Рецензії

1. Іваневич Л. Рецензія на : Шевчук М. П., Атаманчук М. І. Зоряне (науково–популярне видання). – Хмельницький : Поділля, 2006. – 80 с. // Хмельниччина : Дивокрай. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2006. – № 1–2. – С. 94–95.

2. Іваневич Л., Трембіцький А. Рецензія на : Мушинка М. Музей вивільної боротьби України в Празі та доля його фондів. – Прага, 2005. – 120 с. (на чеській та укр. мовах) // Хмельниччина : Дивокрай. – Кам’янець–Подільський : Оіюм, 2006. – № 1–2. – С. 98–99.

3. Іваневич Л. Рецензія книги : Берегиня скарбів народних... / [Упоряд. А. М. Трембіцький, О. Г. Погорілець]. – Хмельницький–Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – 393 с.

4. Іваневич Л. Рецензія на : Берегиня скарбів народних... / [Упоряд. А. М. Трембіцький, О.Г. Погорілець]. – Хмельницький–Меджибіж : ПП Мельник А. А., 2010. – 393 с. // Краєзнавець Хмельниччини : науково-краєзнавчий збірник / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам'янець–Подільський : Кам'янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 194–198.
5. Іваневич Л. Рецензія книги : Берегиня скарбів народних... Вид. 2–е, випр. і доп. У 2–х кн. / [Упоряд. А. М. Трембіцький]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 1. – 620 с.
6. Іваневич Л. Рецензія книги : Берегиня скарбів народних... Вид. 2–е, випр. і доп. У 2–х кн. / [Упоряд. А. М. Трембіцький]. – Хмельницький : ІРД, 2013. – Кн. 2. – 448 с.
7. Іваневич (Трембіцька) Л. Мовна редакція та коректура книги : Колеса крутяться... Біобібліографія академіка Миколи Мушинки. До 75–ліття з дня народження та 55–ліття наукової діяльності. Книга третя. Бібліографія (1998–2013) / [уклала Магда Мушинка, мовна редакція та коректура Анатолія Трембіцького та Лілії Іваневич (Трембіцької)]. – Пряшів (Словаччина) : Фундація „Карпати”, 2013. – 164 с.
8. Іваневич Л. Рецензія книги : Стежками історичного минулого рідного краю / [упоряд. О. О. Гончар, І. Я. Леськів, А. М. Трембіцький]. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 236 с.
9. Іваневич Л. Рецензія книги : Корсовская Е. И. И вот я итожу то, что прожито... / Елена Исидоровна Корсовская ; [Составит., авт. предисловия и примечания А. М. Трембицкий, Я. А. Михайловский]. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 38 с.
10. Іваневич Л. Рецензія книги : Григорьев А. А. Наша малая Родина на Хмельниччине (Историко–биографическая повесть) / Фототипное издание ; [Составит. и авт. предисловия А. М. Трембицкий]. – Хмельницький : ІРД, 2014. – 52 с. (I–VI + 40 с. : 5 ил.)
11. Іваневич Л. Рецензія книги : Трембіцький А. М., Завальнюк К. В. Отаман Яків Шепель / А. М. Трембіцький, К. В. Завальнюк. – Хмельницький : ІРД, 2015. – 321 с., іл.
12. Іваневич Л. Рецензія книги : Трембіцький А. М. Харитон Довгалюк : журналіст, письменник, священик (*1916 – †2006). Монографія / А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 141 с.; іл.
13. Іваневич Л. Рецензія книги : Трембіцький А. М. Пахуче й густо поростають ночі ... / А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 134 с.; іл.
14. Іваневич Л. Рецензія книги : Трембіцький А. М. Отаман Яків Шепель / А. М. Трембіцький, К. В. Завальнюк. – 2–е доп. і випр. вид. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 322 с., іл.

**ІВАНЕВИЧ ЛІЛІЯ АНАТОЛІВНА:
ЯСКРАВИ СВІТЛИНИ ЖИТТЕВОГО ШЛЯХУ**

Л. Іваневич, М. Мушинка, А. Трембіцький, Л. Баженів. Міжнародна науково–практична конференція „Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків : історія і сучасність” (2004)

*Микола Мушинка і Лілія Іваневич (Кам’янець-Подільський, 2003)
II Міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”*

Всеукраїнська науково–практична конференція “Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля” (2004)

Установчі збори з приводу відкриття Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України (Хмельницький, 2005)

Міжнародна наукова конференція “Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині” (2005, Прага, Чехія)

XII Студентська науково-практична конференція Хмельницького інституту конструювання моделювання швейних виробів (2010)

*І фестиваль “Кроковес колесо” в с. Білоусівка Тульчинського р-ну
Вінницької обл. (5 червня 2012 р.)*

Біля могили Костя Широцького (1886-1919), 5 червня 2012 р.

*Під час дослідницької роботи
в Тиврівському районному краєзнавчому музеї (2011)*

Під час дослідницької роботи в навчально-науковій лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка (2013)

*Під час вручення Хмельницької обласної премії
ім. Костянтина Широцького в галузі мистецтвознавства,
фольклору та етнографії (серпень 2013)*

*Засідання НСКУ з приводу 60-ліття
від Дня народження А. М. Трембіцького (квітень 2015)*

*На порогах Південного Бугу, етнофестиваль
у с. Воробіївка Немирівського р-ну Вінницької обл. (серпень 2013)*

*II фестиваль “Кроковеє колесо”
в с. Білоусівка Тульчинського р-ну Вінницької обл. (25 червня 2016 р.)*

*У музеї Костя Широцького
в с. Білоусівка Тульчинського р-ну Вінницької обл. (2016)*

*Круглий стіл „Вища освіта на Поділлі”
(Кам’янець-Подільський, 2013)*

*Засідання НСКУ з нагоди святкування 130-річчя від дня народження
Костя Широцького (2016)*

*Під час фестивалю в державному історико-культурному заповіднику
“Межибіж” (серпень 2016)*

*Під час святкування Дня прапора України з сином Юрієм
(Хмельницький, 23 серпня 2017 р.)*

Святкування Дня незалежності (24 серпня 2017 р.)

Засідання НСКУ з нагоди святкування 50-річчя від дня народження Сергія Єсюніна (7 вересня 2018 р.)

Диплом Хмельницької обласної премії ім. Костянтина Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії (серпень, 2013)

ГРИГОРЕНКО ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

**НА ВЕРШИНІ ТВОРЧОГО ЖИТТЯ:
СЛАВНОЛІТТЯ ПРОФЕСОРА
ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРЕНКА**

До 70-річчя з дня народження

До когорти сучасних відомих представників української вищої школи та історичного краєзнавства належить доктор історичних наук, професор Олександр Петрович Григоренко, людина, патріот, справжній друг і товариш, науковець від Бога, який вже 45 безперервних років служить історичній науці, рідному Поділля, вишам Хмельниччини, де гартувалися його творчі таланти, зростала дослідницька майстерність у висвітленні «білих» і «чорних» плям в історії і культурі України і Хмельниччини. Все своє життя О.О. Григоренко присвячує новітньому українському відродженню, формуванню громадянськості і патріотизму в сучасних будівників незалежної Української Держави.

Олександр Петрович народився 28 вересня 1948 року в селі Сербинівка Старокостянтинівського району Хмельницької області. Ази трудового загартування проходили з малих літ у щоденній нелегкій селянській праці, тому малий Сашко добре знав, що таке сапа, вила, лопата, сокира, граблі, коса, мозолі на руках, наколені стернею босі ноги, росяні ранки, яка ціна запашної хлібини, випеченої і поданої на стіл невтомними материнськими руками. Закінчивши в 1966 році середню школу, Олександр став працювати робітником-будівельником місцевої міжколгоспної будівельної організації. В 1967-1969 роках проходив строкову військову службу спочатку в Ленінградському, а згодом у Московському військових округах. Тут, в армійських буднях, продовжилось його трудове, фізичне і моральне загартування, визрів невоситимий потяг до знань, наполегливість у досягненні мети, прагнення нести і творити людям добро.

Прихильна до Олександра Петровича доля у 1969 році привела його на студентську лаву історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, який успішно закінчив у 1973 році. В цей період я працював у цьому навчальному закладі викладачем суспільних наук і з задоволенням згадую цього сумлінного і старанного студента, який не тільки відмінно навчався, але й був взірцем для однокурсників, добрим другом і товаришем, його завжди можна було знайти в читальному залі інституту.

Закінчивши вуз з відзнакою, Григоренко О.П. за направленням поїхав працювати вчителем історії і суспільствознавства у Камінську середню школу Дзержинського району Житомирської області. Його глибокі знання історії, методична підготовка, вміння працювати з допитливими сільськими дітьми, ладити з вчителями і батьками, принесли йому заслужену повагу в педагогічному колективі. Проте бажання вдосконалити свої знання з історії України і суспільствознавства привело Олександра Петровича на стаціонарне навчання в аспірантурі Інституті історії України Академії наук України. За три роки навчання і наполегливого наукового пошуку він зумів підготувати кандидатську дисертацію, яку успішно захистив у січні 1979 року. В 1989 році йому було присвоєно вчене звання доцента. Після захисту дисертації протягом десяти років працював старшим викладачем і доцентом Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. І тут його вирізняли постійна науково-дослідницька і методична праця, творчий пошук в навчально-виховному процесі.

Через певні життєві проблеми Григоренко О. П. у 1989 році переїзжає у місто Хмельницький і влаштовується на роботу в Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування, спочатку доцентом, а потім завідувачем кафедри історії держави і права, згодом – завідувачем кафедри історії і культури. В 1995 році захистив докторську дисертацію, а в 1997 році йому було присвоєно вчене звання професора. Із 1998 по 2007 роки Олександр Петрович викладав історію України в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький). Із 2007 року до 2016 року він працював завідувачем кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету. Нині перебуває на пенсії, однак продовжує свою наукову діяльність.

За час науково-педагогічної діяльності Григоренко Олександр Петрович опублікував понад 430 наукових досліджень, майже половина з них присвячена історико-краєзнавчій тематиці, біографічним нарисам відомих подільських педагогів, вчених і краєзнавців тощо. Водночас він був науковим керівником багатьох магістерських і аспірантських робіт, написав десятки відгуків на автореферати кандидатських дисертацій, багато разів опонував на захистах кандидатських і докторських дисертацій, був членом спеціалізованої ради по захисту при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка.

Наукова, освітянська, громадська і організаторська діяльність професора Григоренка О.П. органічно поєднується з його високоідейними моральними принципами, духовним багатством душі, подвижництвом в науці і педагогіці, толерантним ставленням до студентів, вірною дружбою і товаришуванням. Високий професіоналізм, наукове сумління і чітка громадянська позиція, щирість, доброзичливість, оптимізм і віра в краще

майбуття у поєднанні з турботою про свою сім'ю, родину, дітей і онуків, друзів і колег – це і є постать Олександра Петровича Григоренка, нашого сучасника, відомого українського історика, педагога, краєзнавця. За сумлінну працю він нагороджений багатьма відзнаками, грамотами і подяками, занесений на Дошку пошани Хмельницького обласного державного архіву.

В квітні 2017 року Олександр Григоренко став одним з перших лауреатів обласної премії імені Василя Баженова, відомого подільського письменника, педагога і природолюбця. Він продовжує брати активну участь в організації і роботі міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, наукових симпозіумів, круглих столів в Хмельницькому, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Шепетівці, Могилів-Подільському, Вінківцях, Деражні, Меджибожі тощо.

Олександр Петрович є активним членом правління Хмельницької міської організації краєзнавців України, одним з ініціаторів створення науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії» і членом його редакційної колегії, автором багатьох наукових публікацій.

Крім того, Олександр Петрович є надзвичайним батьком і дідусем. Особливо радують його онуки Люба, Вадим і найменшенький Захар.

І нині, коли постукала у його двері 70-та золота осінь з різнобарв'ям фарб і кольорів, добірним урожаєм на життєвій ниві, ми, твої друзі, колеги і товариші щиро вітаємо, Олександр Петрович із Славноліттям, дякуємо, що за роки творчої праці не замулилися кришталеві джерела його душі, за вірність ідеалам Добра, Краси і Людяності.

Нехай твоя доля, дорогий друже, й далі квітує весняними первоцвітами, літнім різнотрав'ям, осіннім щедрим урожаєм, зимовими морозними візерунками на многії і благії літа. Бажаємо, щоб ти ще довго-довго перебував на своєму духовному Евересті – скільки дозволить здоров'я, бажання, талант і Господь Бог. З роси і води тобі, Олександр Петровичу!

*Візнюк В. Г., Погорілець О. Г.
с. м. Меджибіж Летичівського району*

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРЕНКА НА СТОРІНКАХ ВИДАНЬ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕЖИБІЖ»

В статті подається анований бібліографічний покажчик наукових праць Олександра Петровича Григоренка, відомого дослідника історії Поділля і, зокрема, Хмельниччини, опублікованих в наукових виданнях Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».

Ключові слова: *Олександр Петрович Григоренко, історик, педагог, Державний історико-культурний заповідник «Межибіж».*

Олександр Петрович Григоренко – доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член Національної Спілки Краєзнавців України, історик, педагог є автором багатьох монографій, посібників, наукових статей з різних галузей знань гуманітарного напрямку. Олександр Петрович відноситься до славної когорти науковців Хмельниччини, які довголітньою сумлінною працею заслужили шану і повагу колег та громадськості. Ще з шкільних років він зацікавився історією і мріяв стати вчителем, навчати і виховувати молоде покоління. Вищу освіту здобував в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті, де проявив себе наполегливим, творчим, талановитим студентом, публікувався в газетах, був учасником наукових конференцій. Плідна співпраця з професором Леонідом Антоновичем Коваленком визначила подальшу життєву і творчу долю Олександра Петровича. Крім актуальних проблем української історії, досліджує питання релігієзнавства, культурології, всесвітньої історії, педагогіки, економіки. Довгий час працював у вищих навчальних закладах м. Хмельницького, залучаючи молодь до наукової роботи, консультував здобувачів та аспірантів, рецензував наукові праці, виступав опонентом на захистах дисертацій.

Активний учасник наукових форумів Олександр Петрович Григоренко 17 серпня 1996 року взяв участь в науково-практичній конференції «Меджибіж: 850 років історії», приуроченій 850-річчю першої літописної згадки про містечко Меджибіж. З того часу він є постійним учасником наукових конференцій, археологічних читань, круглих столів, фестивалів, що проводяться в Державному історико-культурному заповіднику «Межи-

біж». Олександр Петрович входить до складу редакційної колегії наукового вісника «Межибіж», є активним учасником Вченої ради заповідника, де вирішуються питання наукової роботи співробітників. Науковий доробок Олександра Петровича Григоренка в наукових виданнях ДІКЗ «Межибіж» досить вагомий. 25 жовтня 2015 року він був нагороджений Дипломом II ступеня за участь у краєзнавчих конференціях «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України», а 28 вересня 2018 року Олександр Петрович адміністрацією заповідника нагороджений медаллю ВГО «Звитяга» «За збереження історії» (№ 312).

Бібліографічні посилання подаються у хронологічному порядку.

1. Григоренко О. П. Містечко Остропіль на Волині: місце в історичній долі України / О. П. Григоренко // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2010. – Ч. 1. – С. 292-304.

В статті розкривається історія містечка Острополя від найдавніших часів до сучасності, подається інформація про видатні особистості, які прославили цей край і стали відомими в Україні та за її межами.

2. Григоренко О. П. Основні етапи життєвого і наукового шляху ветерана Другої світової війни, академіка Р. І. Сіліна / О. П. Григоренко // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 1. – С. 458-468.

Стаття присвячена Радомиру Івановичу Сіліну, автору багатьох монографій, підручників, посібників, доктору технічних наук, професору, академіку Академії інженерних наук, Української технологічної академії, Міжнародної академії інформатизації, Академії триботехніки, Президенту Національного комітету України з питань машинознавства, заслуженому працівнику освіти України, ректору першого вищого навчального закладу в м. Хмельницькому, раднику ректора Хмельницького національного університету.

3. Григоренко О. П. Становлення і розвиток Хмельницького національного університету в експозиціях музею історії ВНЗ / О. П. Григоренко // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали П'ятої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, О. А. Коляструк, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 2. – С. 102-116.

В статті розповідається про становлення і розвиток Хмельницького національного університету в експозиціях музею історії ВНЗ – одного з найпрестижніших університетів нашої країни, першого ВНЗ в місті Хмельницькому.

4. Григоренко О. П. Історик-краєзнавець з Лісовод / О. П. Григоренко // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 1. – С. 62-67.

В статті розглядається життєвий та творчий шлях знаного на Дніпропетровщині та Поділлі історика-краєзнавця Володимира Степановича Мороза. Виходець з відомого за межами Хмельницької області с. Лісоводи, В. С. Мороз зробив значний внесок у становлення та розвиток краєзнавчого руху на Дніпропетровщині, дослідження маловідомих сторінок історії краю, в перевиданні деяких дуже рідкісних та майже забутих серед краєзнавців історичних праць з власної книгозбірні, що зробило доступними ці роботи широкому колу читачів та дослідників.

5. Григоренко О. П. Рух сільської молоді України за оволодіння технічними спеціальностями (1960-1980-ті рр.) / О. П. Григоренко // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 1. – С. 68-78.

В статті розповідається про рух сільської молоді України за оволодіння технічними спеціальностями, зокрема професією механізатора. Виявлені також причини, які впливали на велику плінність механізаторських кадрів в сільськогосподарських підприємствах.

6. Григоренко О. П. Унікальна постать уродженця міста Летичева, професора Вілена Петровича Ройзмана / О. П. Григоренко // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Шостої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – Ч. 2. – С. 195-204.

В статті розповідається про життєвий і науковий шлях доктора технічних наук, академіка, професора Хмельницького національного університету, видатного представника наукової еліти нашої країни, вченого з світовим іменем, уродженця міста Летичева Вілена Петровича Ройзмана.

7. Григоренко О. П. Деякі питання формування в сільській молоді України моральної відповідальності за результати своєї праці. 1960-1980-ті роки / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культур-

ній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 82-96.

В статті на великому фактичному матеріалі проаналізовано деякі питання діяльності державних і громадських організацій з формування в молоді України моральної відповідальності за результати своєї праці в сільськогосподарському виробництві, що в певній мірі було одним із важливих факторів активізації її трудової активності.

8. Григоренко О. П. Доктори наук, професори Хмельницького національного університету М. П. Войнаренко і В. Б. Рудницький – видатні вчені сучасності / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 97-113.

В статті аналізується життєвий і науковий шлях видатних вчених сучасності – докторів наук, професорів Хмельницького національного університету М. П. Войнаренка і В. Б. Рудницького. Акцентується увага на їх особистий внесок в розвиток вітчизняної економічної і технічної науки.

9. Григоренко О., Яременко В. Апологія Української Центральної Ради / О. Григоренко, В. Яременко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 113-124.

В статті з позицій сучасної історіографії переглядаються деякі вже усталені погляди на роль, місце, значення Української Центральної Ради в історії українського державотворення.

10. Григоренко О., Яременко В. Сучасні підходи і концепції висвітлення середньовічної історії України і місце в них Меджибожа / О. Григоренко, В. Яременко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 124-130.

В статті піднімається методологічна проблема висвітлення в курсах середньовічної історії України державотворчих елементів. В цьому контексті автори висловлюють загальні міркування і стосовно минулого Меджибожа.

11. Григоренко О. П. Володимир Анатолійович Захар'єв: невтомний дослідник та популяризатор давнини / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 51-63.

В статті йдеться про життєве та професійне становлення археолога, історика, краєзнавця, журналіста і популяризатора історичної спадщини Подільського краю Володимира Анатолійовича Захар'єва. Наголошується, що його дослідницька і культурно-просвітницька діяльність є важливим фактором утвердження національної свідомості населення молодій Українській державі, безперечним прикладом справжнього служіння археологічній науці, цілеспрямованості, наполегливості у здійсненні задумів, патріотизму і великої любові до малої Батьківщини.

12. Григоренко О. П. Доктор історичних наук, професор Микола Кабачинський – літописець українських кордонів / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 63-74.

У статті досліджено життєвий, професійний та науковий шлях відомого українського історика, доктора історичних наук, професора М. І. Кабачинського.

13. Григоренко О. П. Методика вивчення питань історії Меджибожа у вузівському курсі «Історія України» / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 3. – С. 107-110.

В статті розкривається можливість використання в процесі викладання курсу «Історія України» місцевого матеріалу, що більш наочно, переконливо і вражаюче розповідає про факти і події загальноісторичного значення.

14. Григоренко О. П. Міжнародне наукове співробітництво в експозиції музею історії Хмельницького національного університету / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 36-48.

В статті розповідається про експозицію музею історії Хмельницького національного університету – першого вищого навчального закладу в місті Хмельницькому – в міжнародному науковому співробітництві. Особлива увага звернута до окремих сторін наукової біографії видатних вчених сучасності.

15. Григоренко О. П. Пам'яткоохоронна і музеєзнавча діяльність подільського археолога та дослідника історії Миньковецької держави Володимира Анатолійовича Захар'єва / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з

проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 1. – С. 48-58.

В статті розповідається про знаного подільського дослідника давнини і культурно-просвітницького діяча В. А. Захар'єва, його внесок у пам'яткоохоронну та музейну роботу на Поділлі та безкорисливу діяльність задля популяризації маловідомої сторінки історії Поділля – Миньковецької держави і її творця – графа Ігнація Сцибора Мархоцького.

16. Григоренко О. П. Деякі питання вивчення теми «Національна революція XVII століття в Україні» в процесі викладання навчальної дисципліни «Історія України» у вищій школі / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 47-59.

В статті аналізуються деякі питання вивчення Національної революції XVII ст. в Україні. Наголошується на тому, що ця тема розкриває широкі можливості для професорсько-викладацького складу у справі патріотичного виховання студентської молоді, формування національної самосвідомості, відродження національної гордості та історичної пам'яті.

17. Григоренко О. П. Наукові студії з історії Національної революції XVII століття в Україні в дослідженнях академіків В. А. Смолія і В. С. Степанкова / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2013). – Хмельницький : ІРД, 2013. – Ч. 2. – С. 59-69.

В статті аналізуються наукові здобутки двох видатних сучасних істориків-подільців: академіка НАН України В. А. Смолія і доктора історичних наук, професора, академіка Української академії історичних наук В. С. Степанкова. Особлива увага акцентується на їх трактуванні ролі і місця Національної революції XVII ст. в Україні в європейському революційному процесі XVI – XVIII ст.

18. Григоренко О. П. Інтенсифікація праці молоді в сільськогосподарському виробництві України (1960-1980-ті роки) / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – Ч. 1. – С. 418-430.

В статті проаналізовано внесок сільської молоді України у виробництво продукції рослинництва і тваринництва. Звернута увага на оволодіння молодими трудівниками передовими методами праці в сільськогосподарському виробництві.

19. Григоренко О., Захар'єв В. Реформатор Ігнацій Сцибор Мархоцький та його однодумці в історії Поділля і Південно-Східної Волині / О.

Григоренко, В. Захар'єв // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – Ч. 1. – С. 438-448.

У статті йдеться про плеяду реформаторів, взаємовідносини між подільськими і волинськими землеволодарями та селянами, які звільнили своїх хліборобів від панщини до офіційної відміни кріпацтва у 1861 р.

20. Григоренко О. П. Державно-церковні взаємини в Україні у 1940-х – 1960-х роках / О. П. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2014). – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 56-65.

В статті проаналізовані непрості взаємини між Церквою і державою в перші післявоєнні десятиліття. Показано цілеспрямовану антицерковну політику державної влади в зазначений період.

21. Григоренко Л., Григоренко О. Соціально-економічний і культурний розвиток міста Хмельницького в 30-х – початку 40-х років ХХ століття / Л. Григоренко, О. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 1'2015). – Хмельницький : ІРД, 2015. – С. 331-338.

В статті аналізується соціально-економічний та культурний розвиток міста Хмельницького (Проскурова) в 1930-х – початку 1940-х років. Особлива увага акцентується на подіях, що відбувалися напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз, коли Проскурів став обласним центром Кам'янець-Подільської області.

22. Григоренко О. П., Григоренко Л. О. Геральдика в науково-педагогічній діяльності Валентина Михайловича Ільїнського / О. П. Григоренко, Л. О. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» – 2'2015). – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2015. – С. 301-305.

В даній статті автори розкривають захоплення Валентина Ільїнського однією зі спеціальних історичних дисциплін – геральдикой. Аналізують реалізацію цього захоплення в його практичній діяльності.

23. Григоренко О. Монографія Єсюніна С. М. – ґрунтовне дослідження урбанізаційних процесів та історії подільських міст другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Григоренко // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. історико-культ.

заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2016. – № 1. – С. 349-350.

В статті проведено оглядовий аналіз монографії «Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.» історика та краєзнавця, провідного наукового співробітника Хмельницького обласного краєзнавчого музею Єсюніна Сергія Миколайовича, що побачила світ 2015 року.

24. Григоренко О. П. Володимир Анатолійович Захар'єв: невтомний дослідник та популяризатор давнини / О. П. Григоренко // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 1'2012 / За ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2013. – С. 26-38.

В статті йдеться про життєве та професійне становлення археолога, історика, краєзнавця, журналіста і популяризатора історичної спадщини Подільського краю Володимира Анатолійовича Захар'єва. Наголошується, що його дослідницька і культурно-просвітницька діяльність є важливим фактором утвердження національної свідомості населення молодого Української держави, безперечним прикладом справжнього служіння археологічній науці, цілеспрямованості, наполегливості у здійсненні задумів, патріотизму і великої любові до малої Батьківщини.

25. Григоренко О. П., Захар'єв В. А. Використання каменів у поховальному обряді жителів Центрального Поділля / О. П. Григоренко, В. А. Захар'єв // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 1'2012 / За ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2013. – С. 39-48.

Стаття присвячена дослідженням найдавніших поховань регіону, які залишили після себе представники пізньоенеолітичного часу – культури кулястих амфор.

26. Григоренко О., Захар'єв В. Межиріччя Ікви та Південного Бугу – Герри місцевих представників культури кулястих амфор? / О. Григоренко, В. Захар'єв // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 2'2013 / За ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2013. – С. 96-107.

У статті проаналізовано поховальні пам'ятки культури кулястих амфор у межиріччі Південного Бугу та Ікви у контексті сусідніх територій. На основі дослідження зроблено припущення, що саме ця територія могла мати сакральне значення для тогочасного скотарсько-кочівницького населення Надбужжя, тобто, за аналогією зі Скіфією, бути своєрідною Землею Герр.

27. Григоренко О., Захар'єв В. Поховання культури кулястих амфор біля с. Зайчики Волочеського району / О. Григоренко, В. Захар'єв // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 3'2014 / За ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 91-102.

У статті йдеться про дослідження у 2011 р. біля с. Зайчики Волочеського району Хмельницької області нового «скриньового» поховання культури кулястих амфор. На жаль, воно виявилось двічі потривоженим: спочатку представниками бабинської (багатопружникової) кераміки та місцевими краєзнавцями у другій половині ХХ ст. Втім, незважаючи на це, об'єкт не втратив своєї наукової цінності.

28. Григоренко Л., Григоренко О. Археологічні дослідження в наукових пошуках хмельничанина Володимира Анатолійовича Захар'єва / Л. Григоренко, О. Григоренко // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 4'2015 / За ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2015. – С. 383-395.

В статті розповідається про відомого сучасного археолога, уродженця с. Залісці Дунаєвецького району Хмельницької області В. А. Захар'єва. Окреслено шлях його професійного становлення, відображено головні здобутки.

**ГРИГОРЕНКО ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ:
МИТТЕВОСТІ ТВОРЧОГО ЖИТТЯ**

*Філінюк А.Г., Блажевич Ю.І., Григоренко О.П.,
м. Кам'янець-Подільський, 2012 р.*

*Григоренко О.П., Герой України Возницький Б.Г., Трембіцький О.П.,
м.Жовква, 2013 р.*

*Три професора: Прокопчук В.С., Брицький П.П., Григоренко О.П.,
м. Хмельницький, 2013 р.*

Учасники наукової краєзнавчої конференції, м. Шепетівка, 2015 р.

НАУКОВІ СТАТТІ

Адамський В. Р.

м. Хмельницький

ЯМПІЛЬСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР У РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 р. – КВІТЕНЬ 1918 р.)

У статті аналізується інститут Ямпільського повітового комісара початкового періоду революційних змін, пов'язаного з функціонуванням структур Тимчасового уряду та Української Центральної Ради. Показана боротьба місцевих громадських організацій та державних інституцій за вплив на призначення посадової особи.

Ключові слова: *комісар, революція, громадські організації, виконавчий комітет, Ямпіль, земська управа, Поділля.*

Лютнева революція в Росії 1917 р. призвела до ліквідації імперської моделі влади, репрезентованої на місцевому рівні інститутами генерал-губернаторів та губернаторів. Замість них Тимчасовим урядом на губернському і повітових рівнях вводилася посада комісарів. 5 березня 1917 р. князь Г. Львов надіслав на місця телеграфне повідомлення, в якому констатувалося, що «з метою влаштування порядку в країні і задля успіху оборони держави із забезпечення безупинної діяльності усіх урядових і громадських організацій Тимчасовий уряд визнав за необхідне тимчасово відсторонити губернатора і віце-губернатора від виконання обов'язків» [1, с. 56].

Управління губерніями покладалося на голів губернських земських управ, а в повітових центрах посади комісарів посідали голови повітових земських управ. За ними в повному обсязі залишались також права, які відносилися до компетенції виконавчих органів місцевого самоврядування.

Зміна статусу очільників губерній та повітів, крім телеграфного циркуляру Львова, не супроводжувалася жодними іншими процедурними нормами щодо оформлення нового становища. Тобто, голови губернських та повітових управ ставали автоматично комісарами Тимчасового уряду. Навіть у тих випадках, коли на момент надходження циркуляру вони перебували у відпустці чи відрадянненні, або були відсутні з інших причин, тим не менш оголошувалися урядовими комісарами [1, с. 57].

Власне саме така ситуація трапилася у Ямполі Подільської губернії. На час зміни влади голова повітової земської управи В. В. Труфанов пе-

ребував у службовому відрядженні. Тому він приступив до виконання обов'язків повітового комісара лише 11 березня 1917 р., коли повернувся до міста, відразу повідомивши про це телеграмою Подільського губернського комісара. У цьому ж документі він також звітував про те, що населення поводить себе спокійно, продовжуючи працювати на своїх робочих місцях. Склад повітової поліції він прийняв у своє підпорядкування, водночас приступивши до формування міліції. Першочергово ці підрозділи вводилися у тих місцях, де населення в найбільш категоричній формі висловлювало незадоволення чинам поліції. Наразі повітовий комісар запитував губернське керівництво, чи можна невідкладно звільнити з тюрми арештованих в адміністративному порядку і яких саме категорій. Врешті, В. Труфанов констатував, що з метою широкої пропаганди нового устрою, він розсилає відозви Тимчасового уряду, звернення генералів О. Брусилова та Ходоровича, а також відозву Подільського земського зібрання до жителів краю, ухвалену 3 березня 1917 р. [2].

Здавалося б, що В. Труфанову вдалося опанувати суспільною ситуацією. Принаймні, доповідаючи 26 березня 1917 р. у Міністерство внутрішніх справ, Подільський губернський комісар П. Александров нічого надзвичайного чи особливого за Ямпільський повіт не повідомляв [3].

Однак так тривало недовго. Уже в квітні 1917 р. проявився серйозний конфлікт між Ямпільською радою громадських організацій та повітовим комісаром. У результаті В. Труфанов 3 травня змушений був пообіцяти громадській організації, що подасть прохання про відставку. Але оскільки практичних кроків щодо реалізації цієї обіцянки не простежувалось, то Ямпільський виконавчий комітет громадських організацій у спеціальному зверненні до Подільського губернського комісара від 25 травня 1917 р. просив звільнити з посади В. Труфанова, а замість нього призначити землевласника з с. Бандишевки Ямпільського повіту М. П. Ганько, який, свого часу, за підозрою у прихильності до українства, імперським урядом був висланий. На цьому документі С. Градовський, котрий виконував обов'язки губернського комісара, наклав резолюцію: «Повідомити Комітету, що після отримання прохання від Труфанова про звільнення, буде заініційовано клопотання про призначення Ганько» [4].

Втім, губернське керівництво не поспішало. Офіційна відповідь Ямпільському виконавчому комітету була відправлена лише 9 червня 1917 р. [5]. Цього ж дня В. Труфанов у справах служби виїхав до Кам'янець-Подільського, залишивши замість себе виконуючого обов'язки голови управи Хандамирова [6]. В. Труфанову було що обговорити, позаяк ситуація в Ямполі повністю вийшла з-під контролю комісара, найбільш яскравим свідченням чого став розгін Радою громадських організацій усього складу повітової земської управи.

Кадрова проблематика знайшла своє продовження на засіданні Ради громадських організацій 18 червня 1917 р. Остання, визнавши особу повітового комісара не відповідною сучасному моменту, такою, що «цілковито не користується жодним довір'ям громадськості», ухвалила про зазначене через посередництво губернського комісара довести до відома Тимчасового уряду, з одночасним проханням замість В. Труфанова затвердити на посаді М. П. Ганька, який вже був рекомендований виконавчим комітетом [7].

Подільський губернський комісар не залишив без уваги це звернення. Однак його позиція була більш ніж поміркованою. У повідомленні повітовому виконавчому комітету від 29 червня 1917 р. П. Александров передусім наголошував на тому, що необхідно відновити діяльність законно обраної земської управи, хоча б і без В. Труфанова. Що ж до М. Ганька, то він констатував, що не може його рекомендувати, бо особисто не знайомий з ним. Спочатку необхідно зустрітися з кандидатом на відповідальну посаду і з'ясувати низку питань [8]. 1 липня 1917 р. П. Александров у лапідарній телеграмі про дану ситуацію повідомив також міністра внутрішніх справ [9].

Певна невизначеність ситуації у Ямполі тривала ще місяць. Зміни відбулися лише після того, як від влади був усунутий сам губернський комісар. 1 серпня 1917 р. на цю посаду замість П. Александрова був призначений М. Стаховський [10, с. 115].

Однак цього самого дня, коли інформація про відставку губернського комісара, очевидно, ще не досягла повітових структур, виконуючий обов'язки голови Ямпільської повітової земської управи та повітового комісара Т. О. Борейко звернувся до губернського керівництва з доволі розлогим рапортом. У ньому повідомлялося, що призначені членами повітової управи Самошенко, Куриленко, Хижий та Горячук узурпували права усього виборного складу членів управи. Зокрема, завдяки погрозам, вони змусили передати їм справи управи, зробили розпорядження в місцеве казначейство, аби не відпускали кредити без їхніх підписів, запропонували земським поштовим станціям не відпускати коней посадовим особам навіть у справах служби та ін. «Від мене особисто, – продовжував Т. Борейко, – вимагали під загрозою розправи передати виконуючому обов'язки голови управи г. Куриленко справи Комісаріату» [11].

Поступаючись силі, представники повітової влади змирились з жорсткими вимогами, хоча усвідомлювали, що нові члени управи мали право лише доповнити виборний склад земства. Доповідаючи про ці факти, і вважаючи дії призначеного складу членів Ямпільської земської управи незаконними, Т. Борейко просив губернського комісара дати по цих обставинах певні роз'яснення та розпорядження, вказавши на неприпустимість подібних явищ в громадських установах [12].

Цього разу відповідь не забарилася. Уже 4 серпня 1917 р. заступник губернського комісара повідомляв Т. Борейко, що на основі його рапорту ним затребувані відомості у Горячука, Хижія, Самошенка та Куриленка. Крім того, він роз'яснив членам управи, що посада повітового комісара не може бути передана будь-кому без відповідного розпорядження і що самовільне зайняття посади уявляється протизаконним, таким, що тягне за собою певні наслідки. Також незаконними є вказівки казначейству та поштовим станціям щодо обмеження в правах колишніх членів управи. Ці дії неминуче викличуть закриття кредитів для управи. Врешті, наголошував заступник губернського комісара, у семиденний термін справи по управі повинні бути відновлені, а діловодство комісаріату Куриленко терміново мав передати Т. Борейко [13].

Втім, з призначенням М. Стаховського ситуація різко змінилася. 17 серпня 1917 р. заступник губернського комісара М. Одинцов відправив до Ямполья три телеграми. Не знаючи напевно, хто на даний час обіймає посаду повітового комісара, він у повідомленні до Куриленка [14] та Борейка [15] просив передати владні повноваження М. П. Ганько, а останнього уповноважував вступити на посаду [16]. Це сталося уже наступного дня, про що Ганько телеграфно повідомив губернського комісара. До речі, з'ясувалося, що справи він прийняв від Куриленка [17].

Проте офіційного затвердження нового повітового комісара не відбулося. Так тривало практично два місяці. Відтак 14 жовтня 1917 р. М. П. Ганько повідомив губернського комісара, що з огляду на цю присутню обставину він складає з себе повноваження і просить сповістити кому передати справи [18]. Реакція на це звернення була миттєвою. Наступного дня заступник губернського комісара телеграфував Ганько, що він має до особливих розпоряджень невтомно виконувати обов'язки по посаді [19]. За два дні той самий Самошенко направив Ганько ще одну телеграму, в якій знову наполіг на тому, що «до представлення і затвердження Вас або іншого кандидата виконувати Ваші обов'язки» [20].

Навздогін цьому канцелярія губернського комісара надіслала лист до Ямполья, в якому цікавилася більш об'ємною інформацією про М. П. Ганька. Відповідаючи на цей запит, з комісаріату повітового центру писали: «... Михайлові Петрові Ганько 49 літ і 11 місяців, освіти середньої, посади до комісарства не було ніякої, національності української, громадський стаж – хлібороб-власитель реальностей, служить комісаром з 18 серпня, партійна приналежність – соціаліст-федераліст (із старих українських громадян)» [21].

Нам не вдалося виявити документ, який би засвідчував про офіційне затвердження на посаді повітового комісара М. П. Ганька. Але напевно можемо стверджувати, що саме він виконував ці обов'язки аж до часу

гетьманського перевороту. Це при тому, що йому також не вдалося в умовах наростаючого хаосу взяти під контроль найбільш важливі життєві сфери. Як наслідок, Ямпільський повітовий селянський з'їзд, що відбувся 10 квітня 1918 р., висловив йому недовір'я. На альтернативній основі новим повітовим комісаром був обраний Т. Т. Лампіга [22]. 13 квітня 1918 р. про цю подію Подільського губернського комісара повідомив голова Ямпільської повітової управи. На цьому документі зафіксована резолюція: «Зачекати. 22/IV» [23].

Зрозуміло, що уся ця владна чехарда не сприяла налагодженню нормальної праці державних органів за умов наростання революційного хаосу. На початку квітня 1917 р. начальник Ямпільської повітової міліції отримав відомості, що в містечку Томашпіль якийсь тамтешній селянин П. Поляків привласнив собі назву комісара Української Центральної Ради й Томашпільського коменданта й наділив себе надзвичайними повноваженнями, виконання яких належало до сфери вищих державних та самоврядних інституцій: видавав свідоцтва різним особам на право зберігання зброї, здійснював розподіл землі між селянами, реалізовував судові ухвали, реквізував хліб та ін.

3 квітня 1917 р. начальник міліції виїхав до Полякова, в якого насправді виявив чимало різних службових документів та дві печатки: одна із надписом «Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів Центральний Виконавчий Комітет», а друга – «Український Комісар од Центральної Ради м. Томашпіль Ямпольського уезда» [24]. На запитання очільника міліції, на яких підставах він іменує себе комісаром, той відповів, що до нього звертаються з різними проханнями та заявами окремі управління та вільні селяни, котрі «величають його Комісаром і Командантом і що він реквізував хліб і тощо по розпорядженню Австрійських військ» [25]. Поляків був тут же заарештований і відправлений до судового слідчого у Могилів-Подільський для проведення дізнання і притягнення до відповідальності. Про цей інцидент начальник міліції поінформував Подільського губернського комісара, який 16 квітня 1918 р. розпорядився «дати потрібні відомости по цій справі» [26].

З огляду на гетьманський переворот, який відбудеться невдовзі, дана справа перейшла до губернського старости, котрий 6 червня 1918 р. інформував про її перебіг Міністерство внутрішніх справ [27].

Таким чином, на прикладі Ямпільського повіту ми можемо відстежувати, як не просто на регіональному рівні відбувався процес формування нової владної вертикалі. Перманентні зміни і цілковитий хаос в системі влади практично були невід'ємними складовими протягом усього періоду функціонування Тимчасового уряду. В свою чергу, це не сприяло вирішенню нагальних проблем жителів повіту, так само як відкривало шлях

до широкого застосування позаправових механізмів. Усе це разом в своїй сукупності вело до падіння авторитету влади серед пересічних мешканців та неймовірно послаблювало її можливості впливати на ситуацію.

Джерела та література:

1. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. М.: Наука, 1990. 264 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України), ф. 1792, оп. 1, спр. 14, арк. 1 – 2.
3. Там само, ф. 1792, оп. 1, спр. 2, арк. 20.
4. Там само, ф. 1792, оп. 1, спр. 14, арк. 3 – 4.
5. Там само, арк. 6.
6. Там само, арк. 7.
7. Там само, арк. 8 – 9.
8. Там само, арк. 11 – 11 зв.
9. Там само, арк. 12.
10. Галатир В. Від губернатора до комісара: утвердження місцевої влади в Кам'янці-Подільському в березні – червні 1917 р. // Сторінки історії Української революції та більшовицьких репресій на Поділлі (1917-1930-ті рр.): зб. наук. праць / [редкол.: О. О. Заремба (гол.), Л. В. Баженів, В. А. Дубінський та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2018. С. 110 – 117.
11. ЦДАВО України, ф. 1792, оп. 1, спр. 14, арк. 14.
12. Там само.
13. Там само, арк. 15 – 15 зв.
14. Там само, арк. 17.
15. Там само, арк. 18.
16. Там само, арк. 16.
17. Там само, арк. 19.
18. Там само, арк. 23.
19. Там само, арк. 24.
20. Там само, арк. 25.
21. Там само, арк. 26.
22. Там само, арк. 29.
23. Там само, арк. 28.
24. Там само, арк. 30.
25. Там само.
26. Там само.
27. Там само, арк. 31 – 31 зв.

ПОСЕЛЕННЯ ІЗЯСЛАВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVII ст. В ДОКУМЕНТАХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СУДУ

В цій статті оприлюднюються відомості про джерела з історії сіл Хотень Перший і Другий періоду другої половини XVI – першої чверті XVII століття, що містяться у фонді Кременецького земського суду Центрального Державного історичного архіву України.

Ключові слова: Хотен (Хотин), Ізяславщина, Кременецький земський суд, документи.

Під час опрацювання матеріалів Кременецького земського суду ми звернули увагу на те, що у них досить часто зустрічаються згадки про події, пов'язані з селом Хотен (в ряді документів – Хотин). Нас зацікавило: що це за поселення, де воно знаходилося і чи існує в наш час?

В результаті проведеного дослідження вдалося встановити, що це сучасний населений пункт Хотень і знаходиться в підпорядкуванні Плужнянської сільської ради Ізяславського району. Але ж там два села з такою назвою – Хотень Перший і Хотень Другий! Про яке ж з них йдеться в документах?

На жаль, в'яснити це поки що не вдалося. Але Хотен знаходився і знаходиться в нашій області, на Ізяславщині й заслуговує на ознайомлення з його історією. Відомості про нього ми подамо в хронологічній послідовності, рамки якої обмежуються 50-ми рр. XVI – 20-ми рр. XVII ст.

Вперше в документах вищезгаданого суду Хотен згадується 24 січня 1559 р., коли зем'янин Михайло Коритинський здійснив дарчий запис своїй дружині на частину маєтку в селі Хотен [1, арк. 317]. Наступний документ відноситься до 4 вересня 1568 р. Власники Хотена Коритинські скаржилися тоді в суд на пана Мацкевича, який здійснив, разом з дружиною, напад на їхній маєток у цьому селі [2, арк. 18, 19]. Жовтнем 1577 р. датується матеріал про розподіл маєтку Хотен між численними представниками роду Коритинських [3, арк. 10-11, 18-20].

Кілька документів щодо Хотена відносяться до 1593 р. 25 лютого того року у актовій книзі суду здійснено було запис про захоплення п. Федором Коритинським частини спадкового їх маєтку у брата Михайла [1, арк. 354зв-356]. А 15 березня того року пани Федір та Гельжбета Коритинські продали свою частину маєтку в Хотені пану Гаврилу Головинському [1,

арк. 541-546]. В листопаді того ж року возний Кременецького повіту Григорій Гуляльницький ввів пана Гаврила Головинського у володіння маєтком, викупленим у Коритинських [1, арк. 546]. У грудні 1596 р. в актовій книзі суду зафіксували купчу пана Дмитра Коритинського тому ж таки Гаврилі Головинському на свою частину маєтку у Хотені [4, арк. 89зв-93]. Зазначену частину маєтку в листопаді 1597 р. оглянув возний Войтех Помятко, зізнання якого про це записано в актах суду [4, арк. 93зв].

Усі наступні матеріали, що стосуються Хотена, відносяться уже до XVII ст. 3 1 січня 1601 р. в актах суду здійснили запис про розподіл маєтку Хотен між Іваном та Гаврилом Коритинськими [5, арк. 104, 105]. У лютому наступного року возний енерал Станіслав Турський вручив позов пана Василя Себастьяновича Івану Коритинському за вирубування дерев у Хотенському лісі [6, арк. 307зв-308]. Цей же Іван Коритинський у жовтні 1605 р. здійснив запис про продаж судді Луцького земського суду Івану Хриницькому маєтку у Хотені [7, арк. 750-755]. В тому ж місяці останнього ввели у володіння цією власністю [7, арк. 755зв-758]. У наступному 1606 р., а саме 20 січня вже дружина пана Івана Коритинського Федора продала свою частку маєтку в Хотені тому ж Івану Хриницькому [7, арк. 758, 759]. Останній же 23 лютого 1607 р. скаржився у Кременецький земський суд, що п. Іван Коритинський не вніс до книг цієї судової установи продажною купчою на Хотен [7, арк. 979]. Того ж числа в актах цього суду з'явилася протестація Івана Хриницького щодо помилкового принесення позову до його маєтку в с. Хотен у справі вирубки дерев в пані Головинської Іваном Коритинським [7, арк. 980зв-981]. Та 1 жовтня 1607 р. пані Ганна Головинська все ж вчинила позов проти Хриницького, але вже у справі побиття слугами останнього її підданих, які супроводжували обоз із Хотена до Коритної [8, арк. 36, 37]. Інший, досить своєрідний, випадок відбувся через місяць. Пан Дмитро Скирмонт поскаржився у повітовий земський суд на пані Головинську, яка разом зі своїм сином та слугами здійснила напад на свій маєток у селі Хотен. Навіщо вона це зробила і до чого тут Скирмонт? Та пояснюється все дуже просто. Скирмонт орендував її маєток. Так що власниця вчинила наїзд на свого орендаря [8, арк. 224зв, 225]. Взагалі, повністю зрозуміти логіку дій тодішніх власників земель досить непросто. Наприклад, ми вже повідомили про продаж своєї маєтності у Хотені Іваном Коритинським луцькому судді Івану Хриницькому. Чому ж тоді у них виникла суперечка, яка вирішувалася у Кременецькому земському суді: Коритинський скаржився, що Хриницький не віддає йому купчою на Хотен [8, арк. 248 зв, 249].

Стосовно ж орендарів, то Хотена з його орендарем шинку стосуються три документа. В першому запису в актах суду, датованим 3-м жовтня 1608 р., мова йде про нез'явлення до суду пана Миколи Жуховського у

справі побиття до смерті орендаря шинку в с. Хотен пана Андрія Головинського Хаїма Зеликовича [9, арк. 60]. Очевидно, справа ця не була вирішена, оскільки 26 вересня 1609 р. Андрій Головинський подав новий позов проти Миколи Жуховського за наїзд на те ж село та побиття орендаря шинку [10, арк. 221зв-224]. Листопадом того ж року датується зізнання возного єнерала Волинського воєводства Мелетія Минковського тому ж таки Миколі Жуховському від Андрія Головинського за напад на маєток в с. Хотен, побиття орендарів та інші протиправні дії [10, арк. 299 зв].

3 жовтня попереднього 1608 р. в актах суду зафіксували ще один документ стосовно с. Хотен – квитів лист п. Івана Коритинського п. Яну Жоревницькому на викуп заставного маєтку в цьому селі [9, арк. 70зв, 71]. подібний квитів лист від 12 січня 1609 р. видали пані Ганна Княгинська та її чоловік Януш державці четвертої частини її спадкового маєтку Хотен п. Андрію Головинському на одержання від нього 1000 злотих польських за цю власність [10, арк. 338-340].

Найбільша ж кількість матеріалів про Хотен відноситься до 1610 року. Всі вони стосуються міжусобиць, боротьби за власність силовими методами та спробами їх вирішення юридичними заходами. Наведемо коротку хроніку:

12 вересня 1610 р. – Позов судді Луцького земського суду Івана Хриницького п. Андрію Головинському за вирубування дерев у маєтку Хотен [11, арк. 20-22]

- Позов цього ж судді тому ж Головинському за побудування двору на другому боці меж їх маєтку в с. Хотен [11, арк. 22-24]

- Позов п. Андрія Головинського тому ж Івану Хриницькому за вирубку дерев у маєтку Хотен [11, арк. 27зв-30]

22 вересня 1610 р. – Позов Івана Хриницького Андрію Головинському в справі затоплення ланів у маєтку Хотен [11, арк. 17зв-20]

- Позов Івана Хриницького пані Ганні Головинській і її сину Андрію в справі захоплення земель в його частині маєтку Хотен [11, арк. 26, 27]

28 вересня 1610 р. – Позов судді Кременецького земського суду Януша Жабокрицького Івану Хриницькому та іншим особам за наїзд на маєток у Хотен [11, арк. 117зв, 118]

1 жовтня 1610 р. – Позов Андрія Головинського Івану Хриницькому у справі захоплення землі, сіножатей і зруйнування греблі в маєтку Хотен [11, арк. 16, 17]

Суперечки за власність у Хотені між Андрієм Головинським та Іваном Хриницьким тривали й у наступному 1611 р. Вже 3-го січня того року перший вчинив позов проти другого за будівництво греблі на його землі біля с. Хотен [12, арк. 21]. 12-го січня вже Іван Хриницький позивався до Андрія Головинського за вже згадувану побудову двору на його землі коло с. Хотен [12, арк. 21, 22]. Того ж дня І.Хриницький подав проти А Голо-

винського ще два позови: перший – щодо вирубки Хотенського лісу [12, арк. 22зв, 23], інший – за затоплення сінокосів [12, арк. 23зв-25].

У наступних документах про Хотен, які зберігаються у фонді Кременецького земського суду, з'являється нове прізвище власників цього села – Осолінських. З ними пов'язані майже всі матеріали щодо досліджуваного поселення періоду 1616-1624 років.

Так, 1 жовтня 1616 р. датуються два позови пані Катерини Осолінської. Перший з них стосувався вирубки і пограбування паном Олександром Жабокрицьким дерев у Хотенському лісі [13, арк. 30зв-32], другий – Івану Хриницькому щодо пограбування сіна на Хотенських сінокосах [13, арк. 15зв-17].

21 лютого 1617 р. у актовій книзі земського суду було записано зізнання возного енерала Волинського воеводства про вручення позову І.Хриницькому від п. Ганни Головинської щодо затоплення Хотенських земель [14, арк. 210, 211]. А 14 травня того ж року Іван Хриницький подає в суд апеляцію на п. Г.Головинську у цій же справі [15, арк. 76зв-78]. Затоплення хотенських земель стосувався ще один документ земського суду, записаний в актах під 28 травня 1617 р. [15, арк. 75, 76зв]. Цього ж дня Катерина Осолінська подала апеляцію на Івана Хриницького, який перед тим вчинив напад на хотенський сінокіс [15, арк. 78зв-81].

Питанню затоплення вище згадуваним І.Хриницьким хотенських земель була присвячена й апеляція пана Андрія Осолінського від 7 жовтня 1619 р. [16, арк. 163, 164].

Цікавий і важливий інформативний матеріал з історії поселення Хотен міститься в актовій книзі суду під 15 листопада 1619 р. Ним є заставний запис п. Андрія Головинського п. Андрію Осолінському на мастки Хотин (так у тексті – авт.), Коритне і Полуничне за 10000 польських злотих [16, арк. 90, 91]. Є ще один документ того ж таки 1619 р., який стосується нападу хотинських підданих п. Андрія Осолінського на хотинські землі, але чий невідомо, як і не зрозуміло, коли саме це відбулося. Справа в тім, що цей текст не має початку, який давно втрачений [16, арк. 277].

Справу ж про затоплення хотенських земель суд продовжував розглядати й у 1620 р. Про це свідчить апеляція панів Андрія та Миколи Осолінських у цьому питанні від 21 лютого 1620 р. (до Кременецького земського суду) [17, арк. 81]. Тим же числом датується декрет вищезазначеного суду щодо розмежування земель Хотені між панами Андрієм і Миколою Осолінським та суддею Луцького земського суду Іваном Хриницьким [17, арк. 80, 81].

Документи про Хотен 1621 р. повністю стосуються питання боротьби за місцеві сінокоси та довготривалої тяганини у справі затоплення хотенських земель. Зокрема, 10 січня того року пани Осолінські подали нову апеляцію до суду відносно затоплення І.Хриницьким сінокосів цього по-

селення [18, арк. 88-90]. Інші матеріали 1621 р. розглядали суперечку тих же Осолинських з Хриницьким за викошене останнім сіно в частині хотенського маєтку, що перебував у володінні перших:

25 січня 1621 р. – Апеляція Осолинських у справі покосу І.Хриницьким сіна в с. Хотен [18, арк. 90-92]

25 лютого 1621 р. – Друга апеляція Осолинських у тому ж питанні [18, арк. 92, 93]

26 лютого 1621 р. – Третя апеляція Осолинських щодо викошеного сіна І.Хриницьким [18, арк. 93]

Нова спроба вирішення суперечок між Осолинськими та Хриницьким була здійснена 8 липня 1622 р. Про це свідчить реляція мірника Томаша Масницького про розмежування маєтку панів Осолинських і судді пана Івана Хриницького у с. Хотен [19, арк. 38зв, 39]. Тодішнє недосконале законодавство створювало чимало юридичних колізій, які дозволяли маніпулювати при вирішенні тих чи інших суперечок, особливо ж земельних.

Складною й недосконалою була й загальна система державного управління, а дуже громіздкий і повільний бюрократичний апарат надовго затягувати в судах розгляд різних питань, які потребували вирішення. Конфліктні справи часто не вирішувалися місяцями, а то й роками та десятками років.

Свідченням цього є й два останні документи про Хотен, які вдалося виявити у фонді Кременецького земського суду. Відносяться вони до 1624 р. й стосуються... затоплення земель у даному поселенні. Записані в актовій книзі ці матеріали під одним числом – 18 листопада 1624 р. Перший з них – це декрет (постанова – авт.) у справі затоплення паном Іваном Хриницьким хотенських земель пана Миколи Осолинського [20, арк. 227-228]. Другий – це діляція (відстрочка – авт.) справи про затоплення паном Миколою Осолинським хотенських земель пана Івана Хриницького [20, арк. 230-233]. Тобто ці справи базувалися на взаємних звинуваченнях і подачі зустрічних позовів. Така практика в ті часи була дуже поширеною, про що свідчать численні документи як Кременецького, так і Луцького та Володимирського земських судів.

В цілому ж, документи Кременецького земського суду, які стосуються села Хотена, дозволяють нам ознайомитись і вникнути в суть взаємовідносин між землевласниками у XVI – на початку XVII століть, вяснити, хто і коли володів цим поселенням, які способи вирішення спірних питань використовували пани і зем'яни, якою була система юридичних установ, як вона працювала. Також можемо дізнатися і про інші цивільні та кримінальні стосунки між мешканцями краю. Звичайно, в цих документах не відображено повністю життя жителів Хотена, оскільки вище згадувані суди вирішували переважно питання, які виникали саме між власниками тих самих селян та деяких інших категорій населення. І все ж, матеріали суду дозволяють скласти, хоча й неповну, але реальну картину тодішнього життя.

Стосовно ж того, про який саме Хотень йде мова у згадуваних документах, ми все таки схилиємося до думки, що це був Хотень Перший. Чи справді це вірно, покажуть наступні дослідження матеріалів Кременецького земського суду.

Джерела:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі - ЦДАК України). – Ф.22. – Оп.1. – Спр.8
2. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.1
3. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.5
4. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.10
5. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.12
6. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.13
7. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.14
8. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.15
9. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.16
10. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.17
11. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.18
12. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.19
13. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.24
14. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.25
15. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.26
16. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.29
17. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.30
18. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.31
19. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.32
20. ЦДАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.34

*Григоренко О.П.
м. Хмельницький*

**ПІДГОТОВКА МОЛОДІ УКРАЇНИ ДО ПРАЦІ
В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ В СИСТЕМІ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО НАВЧАННЯ.
1960-1980-ті роки**

З сільським господарством в тій чи іншій мірі пов'язані найжиттєвіші інтереси держави. І від того, як будуть складатися справи в галузі сільського господарства залежатимуть умови діяльності людей і в інших сферах економіки країни.

1960-1980-ті роки в історії України виявились епохою винятково важливих соціальних і політичних випробувань. За часовими параметрами це

був період функціонування тоталітарної системи. Лише наприкінці 1980-х років радянська суспільно-політична система почала розвалюватися. Тут поруч крокували комсомольська романтика і зубожіння, технічні прориви і закостенілість, прогресивні технології і морально-застарілі технології та організаційні методи господарювання. Саме в таких умовах молодь працювала на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва. На полях і фермах, садах і виноградниках вона своєю працею примножувала економічну могутність нашого народу.

Наша країна вступила в дуже важливий і відповідальний етап свого історичного розвитку. Перед українським народом стоять грандіозні завдання історичного значення. Визначальним елементом у розвитку економіки держави є сільське господарство. Україна споконвічно була землеробською країною. Завдання піднесення сільського господарства вимагає зусиль всього суспільства, і, насамперед, його найактивнішої частини, молоді. Як за чисельністю, так і за роллю в сфері матеріального виробництва молодь займає важливе місце серед трудового населення України. В Україні на початку 1991 року понад 10 мільйонів чоловік, або 19,7 % від чисельності усього населення – були люди у віці 16-29 років [1,3]. Серед зайнятих у суспільному виробництві майже третина – молоді трудівники. За даними ООН в середині 1980-х років налічувалось 850 мільйонів молодих людей віком від 15 до 24 років. Навіть один тільки кількісний фактор ставить долю планети в пряму залежність від долі молоді.

Майбутнє нашого сільського господарства нерозривно зв'язано з молоддю. Ні одне скільки небудь масштабне історичне завдання не може бути вирішене без активної, діяльної і всебічної участі молоді. Саме ця соціально-демографічна група є найбільш динамічною, готова до сприймання нових ідей, уявлень, має досить високий рівень загальноосвітньої і професійної підготовки, непримиренна до рутини, догматизму, спроможна сміливо взяти на себе вирішення новаторських завдань, які стоять перед сільським господарством. Від уміння сільської молоді використовувати з найбільшою віддачею землю, техніку, кожну гривню, вкладену у виробництво, застосовувати передовий досвід і досягнення науки у великій мірі залежить успішний розвиток сільського господарства.

Глибокий і значний переворот, який здійснюється наукою і технікою в усіх галузях сучасних продуктивних сил, ускладнює завдання підготовки молодого поповнення для сільського господарства. Сьогодні ці процеси вимагають орієнтації на високий загальноосвітній рівень молоді, всебічний розвиток її творчих здібностей, створення перспектив і умов для соціального зростання юнаків і дівчат.

Впровадження в сільськогосподарське виробництво досягнень науково-технічного прогресу створює передумови до зниження чисельності

працівників, зайнятих в сільському господарстві. В той же час збільшується потреба в кваліфікованих кадрах. Адже дуже важливо ефективно, з максимальною віддачею використовувати наявний потенціал. Висока ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не лише від досягнень науково-технічного прогресу, а й від того, в якій мірі досягнутий рівень науки, досвіду, знань, навичок став здобутком кожного трудівника.

В 1960-1980-х роках в Україні спостерігалася посилена тенденція міграції сільської молоді в міста і робітничі селища. Наприкінці 1980-х років цей процес вдалося дещо зупинити. Бажання випускника школи продовжити своє навчання є цілком зрозумілим і повністю відповідає інтересам суспільства. Право вчитися відноситься до найважливіших прав людини. Але, крім спеціалістів з вищою освітою, селу потрібні і кваліфіковані кадри масових професій. Коли молода людина вступає в самостійне життя, то неминуче задумується: хто я і яке моє призначення в суспільстві, ким бути, яким стати, до чого прагнути, за що боротися? І якщо людині дали правильну відповідь на ці питання, то вона обере вірний орієнтир в своєму житті, буде щасливою сама і приносить радість іншим. В цьому і полягає основний зміст професійної орієнтації і підготовки молоді до праці.

Поруч з школою в підготовці молоді до життя і праці на селі все більш важливе місце займала система професійно-технічної освіти, яка почала діяти з 1962 року. В сільських професійно-технічних училищах готували працівників з провідних, найбільш складних і перспективних професій і спеціальностей для всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Сільські професійно-технічні училища України у 1980-ті роки щорічно готували для галузі понад 80 тисяч кваліфікованих робітників майже з 50-ти спеціальностей [2]. Одним з кращих в Україні було Олександрівське сільське професійно-технічне училище №75 Покровського району Дніпропетровської області [3]. Воно було міцно зв'язане з господарствами, для яких готувало кадри. Сільгоспідприємство «Перемога» взаємодіяло з сільським професійно-технічним училищем як єдине ціле. В 1981-1985 роках сільгоспідприємство направило на навчання 461 учня. І всі вони після закінчення навчання повернулися в господарство [4].

Всі майбутні випускники сільських професійно-технічних училищ поруч із знанням і професійними навичками, повинні оволодіти досвідом передовиків. Бригадир механізаторів сільгоспідприємства «Прогрес» Вознесенського району Миколаївської області Ф.К. Андрейченко багато уваги приділяв вихованню учнів Вознесенського сільського професійно-технічного училища №2. Заняття і бесіди з відомим механізатором, які розпочиналися в училищі, часто продовжувалися на польовому стані [5, с.67]. Традиційними були зустрічі і уроки працьовитості старійшини за-

карпатських хліборобів Ю.Ю. Пітри з учнями Іршавського сільського професійно-технічного училища №32. Знатний хлібороб словом і ділом ділився досвідом, як понад двадцять років підряд, незалежно від примх погоди, вирощувати понад 100-центнерні врожаї кукурудзи. Поле Юрія Юрійовича, розташоване біля самих стін училища, стало для його вихованців найпереконливішим наочним посібником [6]. В Зозівському сільському професійно-технічному училищі Вінницької області майбутні хлібороби освоювали методи роботи місцевого передовика сільськогосподарського виробництва І.Пасічника, механізована ланка якого одержувала високі врожаї цукрових буряків. Ланковий часто зустрічався з підлітками на дослідних ділянках [7]. Наставником учнів сільського професійно-технічного училища №38 був знаменитий на всю країну ланковий з Жашківського району Черкаської області О.Н. Парубок [8].

Учні Архангельського сільського професійно-технічного училища №10 Херсонської області в 1977 році вирішили, використовуючи передовий метод механізаторів країни, допомогти трудівникам села зібрати врожай. Третьокурсники В.Баранов, Л.Чайка, О.Назаренко організували два механізованих транспортних загони «Ударник» та «Гвардієць». 16-17-річні юнаки, працюючи в сільгоспдприємствах області, виявили кращі риси сільської молоді України – любов до праці, почуття обов'язку і відповідальності і зібрали 180 тисяч центнерів зерна, а учні Л.Чайка, Ф.Чуприна намолотили по 13 тисяч центнерів зерна на комбайні «Нива» і стали переможцями трудового суперництва серед комбайнерів Високопільського району [9, с.228]. В наступному році у боротьбі за врожай на Херсонщині брало участь вісім механізованих загонів сільських професійно-технічних училищ, до складу яких увійшли 193 учні. Вони зібрали зернові з площі 13 тисяч гектарів, намолотивши 396 тисяч центнерів хліба [10].

Відповідна організація праці, коли доводилося проявляти самостійність, коли важко, але цікаво, прийшла до душі майбутнім механізаторам. Ініціатива молоді Херсонщини знайшла широке поширення в усій республіці. В зборі врожаю 1981 року брало участь вже більше 250 механізованих загонів і ланок, в які входило понад 4 тисячі учнів. Для роботи загонам було виділено 2 тисячі тракторів, 700 комбайнів, 370 автомобілів, 1,2 тисячі одиниць іншої техніки. В результаті було намолочено 156 тисяч тонн зерна, зібрано 30 тисяч тонн зеленої маси на силос, заскритовано 9 тисяч тонн соломи [11, с.348]. У полі юним механізаторам доводилося самостійно вирішувати непрості питання, у складній обстановці проявляти ініціативу, жити турботами і проблемами справжніх хліборобів.

На сільські професійно-технічні училища в 1960-1980-ті роки поклалися великі надії у вирішенні кадрової проблеми. Але для цього потрібно було підняти їх авторитет, зміцнити їх кадрами і матеріально-технічну

базу, налагодити взаємовигідне співробітництво з школами і базовими підприємствами, вдосконалювати навчально-виховний процес. Структура підготовки працівників в системі сільських професійно-технічних училищ ще далеко не в повній мірі відповідала сучасним вимогам сільсько-господарського виробництва. Їх підготовка носила практично однобічний характер. Із загальної чисельності підготовлених в сільських професійно-технічних училищах працівників, основну масу складали трактористи-машиністи, комбайнери, механіки-водії. Мало ще підготовлялося кваліфікованих працівників для тваринництва, а також для наладки і ремонту сільськогосподарських машин і устаткування, будівництва, громадського харчування. Негативний вплив на можливість поліпшення демографічної ситуації на селі справляв низький відсоток дівчат серед учнів сільських професійно-технічних училищ. В окремих господарствах без належної уваги відносилися до направлення молоді на навчання в сільські професійно-технічні училища. В Черкаській області в 1980-ті роки за направленнями господарств в училища зараховувалося тільки до 30% від загальної кількості прийнятих [12]. В цілому серед учнів сільських професійно-технічних училищ республіки доля тих, хто поступив за направленням сільгоспідприємств складала більше 50 % [13, с.38].

Далеко не завжди сільські професійно-технічні училища готові були до повноцінного навчання вихованців. Перш за все була застарілою матеріально-технічна база багатьох училищ. Відчувався дефіцит причіпної і навісної техніки, особливо для внесення добрив, сінозбиральних машин і механізмів для боротьби з бур'янами, не вистачало майстерень і полігонів. В 1986 році у семи сільських професійно-технічних училищах Полтавської області із дванадцяти не було тракторів К-700 або К-701, у десяти відсутні комбайни «Херсонєць-200», не кажучи вже про новітній на той час комбайн «Дон-1500» [14]. У 1988 році в сільських професійно-технічних училищах Хмельницької області більша половина устаткування була фізично і морально застарілою. Жодне з них не мало повного комплексу сільськогосподарського інвентаря для навчання майбутніх механізаторів інтенсивних та індустріальних технологій [15]. Виходив парадокс: сільські професійно-технічні училища готували кадри для роботи на новій техніці, а належної бази для цього не мали. Це призводило до того, що випускники не одержували міцних професійних знань і навичок, до їх невідповідності новій техніці, з якою вони зустрічатимуться на виробництві. Не випадково випускникам сільських професійно-технічних училищ відразу ж після закінчення навчання доводилося йти на курси перепідготовки.

В деяких господарствах відносилися до практикантів з сільських професійно-технічних училищ чисто по споживацькому. В травні 1984 року керівництво країни в постанові «Про дальший розвиток системи профе-

сійно-технічної освіти і підвищенні її ролі в підготовці кваліфікованих робітничих кадрів» зобов'язувало проводити виробничу практику учнів сільських професійно-технічних училищ в складі кращих бригад і ланок під керівництвом передовиків, новаторів виробництва, ветеранів праці і досвідчених наставників [16]. На жаль, учні часто виконували некваліфіковані роботи, жили не в упорядкованих гуртожитках. Були і такі прикрі випадки, коли замість надання справжньої роботи за фахом, практикантам говорили: «Ідіть рвати бур'яни», або «Підметіть доріжку біля контори» [17]. Але ж практика – це найбільш відповідальний етап навчання. Під час її проходження удосконалюються знання і навички, набувається трудове загартування, здійснюється виробничі і психологічна адаптація майбутніх працівників. Під час практики учні в більшості випадків вперше зустрічаються з трудовим колективом, в якому їм доведеться працювати після навчання в училищі.

Майже 5 % випускників сільських професійно-технічних училищ взагалі не з'явилися на місце свого призначення [18]. Понад 50 % випускників вибували з господарств на першому ж році роботи [19, с.10]. Великої шкоди завдавалося у тих випадках, коли молодь стикалася з проявами бездушності, бюрократизму, розходження слова і діла. В багатьох господарствах, хоч і бракувало робочих рук, не надто турбувалися, щоб закріпити молодь на селі. Давали «новоспеченому» механізатору, щоб не набридав, старого зіпсованого трактора чи комбайна, що їх давно вже час списати на брухт. Мовляв, відремонтуєш, то й працює. От і ремонтував він його місяць, другий. Потім ішов служити до армії. А вже потому не заманиш хлопця на село, як кажуть, і калачем, – шукатиме він собі роботу десь на стороні [20]. Наприклад, за відрядженням сільгоспідприємства «Правда» Новомосковського району Дніпропетровської області три роки навчався в Попаснянському сільському професійно-технічному училищі №72 Валентин В'юнов. Оволодівши професією механізатора широкого профілю, хлопець повернувся з надією швидше сісти за кермо трактора. Він міркував так: в господарстві не вистачає спеціалістів, тому його повинні взяти в першу чергу. Та бажаного не сталося. Техніку молодому механізатору не довірили, а послали... пасти телят [21, с.16].

Позитивний досвід закріплення випускників сільських професійно-технічних училищ накопичили багато господарств Звенигородського, Лисянського, Чернобаївського, Шполянського районів Черкаської області. Всі молоді працівники, які прибували в сільгоспідприємство «Радянська Україна» Чернобаївського району з Іркліївського сільського професійно-технічного училища №19 одержували житло, їх направляли в кращі ланки і бригади. Випускник училища Григорій Демиденко відразу одержав квартиру, город, 200 карбованців безоплатної грошової допомоги, новий

трактор. Він був направлений в ланку передового механізатора Миколи Гайші [22]. До кожного новачка призначали досвідченого напарника, щоб він не тільки у виробничих умовах досконало оволодів своєю професією, а й перейняв досвід старших, проїнявся почуттям відповідальності за до-ручену справу. Зрозуміло, що з такого колективу ніхто не піде.

В досліджуваний період спостерігалася незбалансованість підготовки кадрів масових сільськогосподарських професій за регіонами й спеціалістами в сільських професійно-технічних училищах. В 1989 році сільські професійно-технічні училища діяли лише в 262 з 479 районів України [23, с.117]. В Івано-Франківській області у 1988 році було лише сім сільських професійно-технічних училищ на 14 сільськогосподарських районів [24]. Роботу з раціонального розміщення сільських професійно-технічних училищ необхідно будувати з урахуванням соціально-економічних і демографічних процесів, які відбуваються в сучасному селі, з глибоким розумінням проблем розвитку сільського господарства. Найкраще це питання вирішувалося в Дніпропетровській області. З 1984-1985 року тут в кожному сільському районі функціонувало сільське професійно-технічне училище або його філіал [25, с.99]. Все це в поєднанні з іншими сферами соціально-економічної перебудови села допомагало закріплювати молодь в рідних місцях.

Те, що сільські професійно-технічні училища головним чином розташовувалися в містах було суттєвим недоліком в їх діяльності. Як показував досвід, після їх закінчення далеко не кожний випускник повертався в село, де потреба в кадрах була висока. Більшість адаптувалася до міських умов. Таке становище не відповідало соціальному розвитку села. Життя переконувало: треба відмовитися від надмірної концентрації сільськогосподарських працівників і спеціалістів в містах і райцентрах [26]. Два-три роки вчили майбутнього механізатора, електрика, овочівника ходити по тротуарах, «смакувати» міський спосіб життя, а потім хотіли, щоб він прижився у віддаленому селі. Не треба випускника школи зривати з обжитих місць, від батьківської оселі. Він уже звик до сільського способу життя. Отож треба дати йому загальноосвітні знання, нове економічне мислення і сприяти закріпленню його там, де він народився.

В умовах переходу до нових форм господарювання сільським професійно-технічним училищам необхідно вдосконалювати методи навчання, рішуче звільнятися від консервативного мислення, енергійно підтримувати нове, поширювати передовий досвід. Заслуговує уваги досвід тих професійно-технічних училищ, де учні обробляли 300-500 гектарів землі, проводячи весь комплекс робіт – від обробітку ґрунту до збирання врожаю [27]. Майбутній спеціаліст повинен оволодіти основами наук, навчальними дисциплінами, особливо зв'язаними з розвитком нової техніки

і технології. Аби готувати кадри масових професій, здатних працювати в ринкових умовах мають змінитися навчальні програми. З метою безпосередньо на практиці застосовувати знання, набуті у ході навчання, на базі Балинського сільського професійно-технічного училища №36 Дунаєвського району Хмельницької області і однієї з бригад місцевого сільгосп-підприємства наприкінці 1980-х років було утворене нове навчально-виробниче формування – сільгосп-підприємство-училище [28]. За американським зразком, за домовленістю з Міністерством освіти України, в цьому навчально-виробничому формуванні в 1991 році були сформовані дві нові групи – технологів сільськогосподарського виробництва. Учні вивчали трактори, інші сільськогосподарські машини, основи агрономії, зоотехнії, орендні відносини тощо. Навчання максимально було наближене до практики. Такі групи стали першими в Україні [29].

Підготовка кваліфікованих працівників є соціально-економічною проблемою. Її важливість визначається багатьма факторами. Передусім, це особливості сучасного виробництва, яке вимагає від працівників умінь творчо мислити і працювати, самостійно приймати рішення, володіти відчуттям нового, постійно самовдосконалюватися. Перебудова нашого суспільства на принципово новій соціально-економічній основі, переорієнтація економіки України на світовий ринок також змінюють вимоги до працівників, які мають бути здатні працювати в умовах стрімкого оновлення техніки і технологій, адекватних світовим стандартам. Це мають бути підприємливі, ділові, конкурентноспроможні працівники, організатори виробництва з високим рівнем професійної компетентності, здатні до оперативного засвоєння новинок і швидкої адаптації в умовах виробництва.

Все це вимагає докорінних змін в системі підготовки кадрів для сільськогосподарського виробництва. Сьогодні завдання професійних навчально-виховних закладів значно розширюються і ускладнюються. Основною метою освіти є розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових та фізичних цінностей, виховання високих моральних якостей, формування громадянина, здатного до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу людини, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками, спеціалістами.

Джерела та література:

1. Григоренко О.П. Підготовка молоді України до праці в сільському господарстві. 1960-1994. - Хмельницький, 1995. - С.3.
2. Тютюнников А. Молодь у трудових ресурсах села //Радянська освіта.-1985. - 23 квітня.

3. Кадацкий Е. Хлеборобами становятся //Правда.-1983 .- 21 ноября.
4. Кисенко І.Г. Готувати гідну зміну//Радянська освіта.-1986 - 22липня.
5. Попович Ю.В., Петраш А.П. Плечо старшого товарища. - Одесса, 1976.- С. 67.
6. Ядловський Я. Уроки працьовитості //Радянська освіта. - 1988. – 22 березня.
7. Кадацкий Е. Хлеборобами становятся //Правда. - 1983. - 21 ноября.
8. Жабинець І. Майстерність новаторів //Радянська освіта. – 1987. - 15 травня.
9. ХХІІІ з'їзд ЛКСМУ. Документи і матеріали. - К., 1978. - С. 228.
10. Сора О. Земля батьків – наша земля //Наддніпрянська правда. – 1978 - 29 серпня.
11. Кадацкий Е.М. Нравственная закалка будущих рабочих //Идеологическая работа: опыт, проблемы. Выпуск первый .- К., 1982 .- С. 348.
12. Кузьмінський А. Селу – кваліфіковане поповнення //Радянська освіта. - 1986. - 19 серпня.
13. Баштанник В.П. Резервы сельскохозяйственного производства. - К., 1987. - С. 38.
14. Кравченко О. Кут атаки //Радянська освіта. - 1986. - 29 серпня.
15. Перебудові освіти – партійну підтримку //Радянське Поділля. - 1988. - 29 квітня.
16. В Центральном Комитете КПСС и Совете Министров СССР //Правда. - 1984. - 11 мая.
17. Лукеча М. Чи купувати комбайн? //Радянська освіта. - 1987. - 27 листопада.
18. Тютюнников А. Молодь у трудових ресурсах села //Радянська освіта. – 1985 - 23 квітня.
19. Павлов О.І. Соціальна перебудова села. - К., 1987 .- С. 10.
20. Тютюнник Г. Чому не вабили троянди? //Радянська освіта. - 1988. - 13 травня.
21. Щудро А.А. Посилуючи партійний вплив. - К., 1986. - С. 16.
22. Забота о молодых кадрах. Буклет. - Черкассы. - 1983.
23. Матвієнко А., Бородін М., Захаркевич С. Стежка до майбутнього села. - К., 1989. - С. 117.
24. Прискорювати перебудову народної освіти //Радянська Україна. - 1988. - 30 квітня.
25. Козаков Е.А. Реформа школы в действии //Реформе школы – партийную заботу. - К., 1985. - С. 99.
26. Ягодин Г. Главный дом крестьянский //Правда. - 1989. - 21 апреля.
27. Творчо вести перебудову шкільної справи//Радянська Україна.-1987.-19 травня.
28. Васильченко М. Об'єднання «Училище-радгосп» //Радянське Поділля. - 1989. - 22 березня; Бугерко А. Переконаний – справа піде //Радянське Поділля. – 1989. - 26 березня.
29. Колісник С. За досвідом – до фермерів //Радянське Поділля. - 1991. - 10 квітня.

Долінська Л.Й.
м. Деражня

ЄВРЕЙСЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ У ДЕРАЖНІ – ПАМ'ЯТКА ІСТОРІЇ, ЯКУ ВТРАЧАЄМО

У публікації зроблено аналіз зображень та символів Єврейського некрополя – пам'ятки історії XVIII – першої половини XX ст., піднімається питання щодо збереження цього унікального об'єкта культурної спадщини.

Ключові слова: Деражня, єврейський некрополь, мацеви.

Про Єврейський некрополь, який віднесений до щойно виявлених об'єктів культурної спадщини відомостей знаходимо не надто багато. Мабуть і не всі деражнянці знають про його існування. У той же час, так би мовити чужі люди, приїжджають до нас аби відвідати єврейське кладовище, яке без перебільшення є унікальною пам'яткою культурної спадщини Деражнянщини, невід'ємною частинкою нашої історії. Адже культура українських євреїв розвивалася саме на нашій землі і увібрала у себе чимало елементів української народної культури. Саме тому варте дослідження символіки надгробних барельєфів закинутого єврейського кладовища, що знаходиться на околиці Деражні.

Єврейський некрополь цікавий не тільки своїм поважним віком, але й високохудожнім різьбленням по каменю. Особливо красиві мацеви (єврейські надгробки) періоду XVIII – початку XIX ст. – на цей час випадає пік розквіту різблярського мистецтва. Взагалі, дана пам'ятка складається з двох частин: старої, де збереглись надмогильні плити XVIII – першої половини XIX ст. та нової, де знаходяться поховання другої половини XIX – першої половини XX ст. Більшість надмогильних плит некрополю виконані з монолітного каменю (вапняку), мають художнє оформлення і написи на івриті [1]. Прикро, що багато надмогильних плит вже зруйновані і потребують реставрації.

Частина некрополя з надмогильними плитами XVIII – першої половини XIX ст. знаходиться праворуч від входу. Тут, серед високої трави, збереглося близько двох десятків кам'яних надгробних стел, які прикрашені виконаними з великою майстерністю різбленими зображеннями. Деражнянські стели по стилю дуже близькі із зразками Меджибожа і Сатанова. На пам'ятниках можна побачити птахів, левів, грифонів, сцену боротьби лева і єдиного рога та інші символічні сюжети, які характерні для єврейських надгробних плит подільського регіону. Варто зазначити, що релігія забо-

роняє євреям зображувати людей. Тож у давнину «портрет» покійного, його звички, професію, родовід, характер тощо, зазвичай «зашифровувалися» різними символічними зображеннями [3].

Дуже часто на барельєфах трапляється зображення птахів. У першу чергу орлів. В юдейській традиції орел символ Бога. Як одноголовий так і двоголовий. Двоголовий єврейський орел немає нічого спільного ні з російським, ні з австрійським, ні з албанським (всі перелічені є «нащадками» Візантійського орла). Єврейський двоголовий орел – це уособлення дуалістичної суті Господа. Це – Суд та, одночасно, Милосердя, Суворість та, одночасно, Любов [3].

Надгробки одружених жінок переважно прикрашає п'ятисвічник з пташками обабіч. Символіка проста: пташка – це хранителька домашнього гніздечка. П'ятисвічник – це символ жіночої порядності [2].

Уваги на Єврейському некрополі заслуговує мацева 1742 року на могилі раввина Дов Бера сина раввина Авраама. Вона прикрашений зображенням райської пташки, яка клує виноградне гроно. Значення виноградних грон і лоз може стосуватися добробуту (особливо духовного) [4, с.90].

Цікавими і дуже красивими є барельєфи з грифонами. Це фантастичні тварини, які мають тіло лева, а голова та крила – орла. Грифони, переважно, символізують стражів-охоронців [3].

Також є мацеви із зображенням вовків. Але це не означає, що покійний був злим та хижим, як вовк. Просто ім'я похованого – Вольф (Вовк). Тут варто зазначити, що у старій єврейській традиції на мацевах досить часто зображували тварин, які відповідали імені покійного [3].

Лев – чи не найпопулярніше зображення на мацевах. Тут нічого дивного. Адже в юдейській традиції саме ця тварина уособлює єврейський народ. Зображення поєдинка лева з єдиногом дуже поширений сюжет в єврейському мистецтві. Такі сюжети прикрашали давні манускрипти, використовувалися у розписі синагог тощо. У єврейській традиції поєдинок лева та єдиногога символізує очікування приходу Мошиаха – Месії. А ще лева зображували на могилах людей, що мали ім'я Лейба (Лев) [2].

Всі ці перераховані вище зображення та символи характерні для єврейського некрополя. Зображення тварин поєднанні з різними орнаментами та написами на івриті. Та через те, що більшість кам'яних стел знаходяться в напівзруйнованому стані, дослідити повністю мистецтво різьблення цієї частини кладовища є неможливим.

На новій частині кладовища, яка заросла кущами, можна побачити сотні захоронень, які відносяться до другої половини ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. В цей період могильне мистецтво зазнало подальшої еволюції, наблизившись до християнських мистецьких традицій. Увійшли у широке застосування історичні стилі – обеліски, колони, повністю три-

вимірні статуї та більші архітектурні структури набирали популярності, в той час як традиційний єврейський символізм майже повністю зник [4, с. 90].

Більшість пам'ятників виконані в формі «чобота» («п'яти»), з прямокутною горизонтальною і трапецеподібною вертикальною частиною. Вертикальна частина стел, в більшості прикрашена фігурними завершеннями, найбільш поширені серед них – в формі півкола, чи двох симетричних спіралеподібних завитків. Багато стел прикрашені геометричним орнаментом та розетками. В цій частині некрополя особливо цікаві ряди пам'ятних плит 20 років ХХ ст. Часто тут можна зустріти зображення різних дерев з обламаними гілками. Взагалі все зламане (колона, свіча, дерево) – символізує смерть, передчасну загибель. У цій частині є кілька пам'ятників у вигляді обрізаного дерева з обрізаними гілками. Кількість зламаних гілок позначає кількість дітей, що залишилися у людини на цьому світі. Пізніші захоронення відносяться до 50 років ХХ ст. [4, с.90].

У багатій спадщині єврейської матеріальної культури кам'яні надгробки є явищем унікального значення. Мацеви шануються як святині. Тут і дуже цікаві, часто поетичні епітафії і оригінальні вишукані барельєфи, кожен з яких несе багатюще смислове навантаження... «Портрет» покійного, його звички, професію, родовід, характер, громадський статус тощо «зашифровувався» різними символічними зображеннями.

Дуже шкода спостерігати, як час та людські руки невблаганно руйнують ще живу історію, адже таких кладовищ європейського типу з численними пам'ятниками ХІХ – поч. ХХ ст. на Хмельниччині й в Україні загалом залишилося зовсім небагато...

Джерела та література:

1. Акт технічного стану об'єкта культурної спадщини №14 від 2017 року / Архів Деражнянського районного історичного музею.
2. Леви, єдинороги та ведмеді (Що означають давні барельєфи?). http://gorodok-region.narod.ru/sumvoly_j.html.
3. Папаїр Д. Таємниці єврейських кладовищ. texty.org.ua / Таємниці єврейських кладовищ.
4. 100 еврейских местечек Украины: Исторический путеводитель. – Выпуск 1. Подолия. – 2-е издание. – Иерусалим – Санкт-Петербург, 1997.

Додаток:

*Дослідження єврейського некрополя у Деражні, 2016 р.:
красьзнавці Кохановський О.Б., Єсюнін С.М., Павлович Я.М.*

*Долінська Л.Й., Кохановський О.Б.
м. Деражня*

ПРО ВЛАСНИКІВ МІСТЕЧКА ДЕРАЖНІ (кінець XVIII- початок XX ст.)

У публікації розповідається про власників містечка Деражні кінця XVIII- початку XX, а також, про створення палацо-паркового комплексу, який довгий час слугував зразком високого європейського мистецтва.

Ключові слова: *П.Ф. де Теппер, Раціборовські, палацово-парковий комплекс, Деражня.*

Серед знатної польської родової шляхти значний внесок у розвиток економіки та культури Деражнянського краю вніс Петро Теппер, діяльність якого тісно пов'язана з Деражною та навколишніми селами, які наприкінці XVIII ст. стали власністю цього відомого банкіра [1]. Скажімо, теперішнє село Теперівка й донині носить назву свого засновника, а житловий особняк, побудований Теппером у Деражні, і який є найдавнішою спорудою в місті використовується районною лікарнею.

Деражня. Мاستок Теппера. Малюнок Н.Орда, 60-ті рр. XIX ст.

Петро Фергюсон де Теппер народився у 1732 році у Варшаві. Він був третьою і наймолодшою дитиною в сім'ї. Подвійне прізвище Фергюсон де

Теппер мало давнє коріння і поєднувало два шляхетних роди – шотландського Фергюсон та польського Теппер. Вальтер Фергюсон, дід Теппера по материній лінії, проживав в Інверурі, що у північно-східній частині Шотландії. У 1703 році син Вальтера Фергюсона, Вілліам, батько Петра (Петтера) залишив Шотландію і переїхав жити у Польщу. 1714 року він одружився на Катерині Конкордії Теппер, старшій сестрі відомого у всій Європі підприємця, банкіра Петра (Петтера) Теппера [2].

Компанії дядька – Петра Теппера старшого постачали польській аристократії й заможному дворянству різноманітні предмети розкоші, виготовлені в Англії, Франції, Голландії, Німеччині. Він був одним із перших засновників сучасних універсальних магазинів у Варшаві, де можна було купити практично все – від англійських колясок, меблів й до рідкісного на той час англійського пива. Успішному веденню комерційних справ сприяли дружні стосунки із впливовими політиками Західної Європи. У будинках Теппера не раз гостювали послі іноземних країн, у тому числі й Російської імперії [5].

Після смерті батька Вілліама (помер у 1733 р.) Петро Фергюсон, не зважаючи на свій ранній вік (на той час П. Фергюсону виповнився приблизно один рік. – Авт.), став компаньйоном дядька Петра Теппера, а у 1767 році був офіційно ним усиновлений. У 1779 році Петро Фергюсон отримав у Лондоні королівський дозвіл на право додати прізвище Теппер до Фергюсон. 1762 року він уклав подружній союз з Марією Філіпіною Валентин Датерів (1739-1792), яка походила із знатного роду гугенотів. Марія Датерів народила Тепперу тринадцятеро дітей, з яких троє померли у досить ранньому віці. Інші десятеро: п'ятеро хлопчиків і п'ятеро дівчаток стали відомими банкірами, військовими, музикантами. Але найбільшої слави зажив третій син Теппера – Людвіг-Вільгельм Теппер де Фергюсон (1768-1838) – відомий польський музикант, композитор. У колах еліти Російської імперії він був відомий перш за все як викладач співу в імператорському Царськосільському ліцеї у 1816-1819 роках і як автор музики до ліцейської «Прощальної Пісні» [6].

1770-1780 роки були часом найбільшого процвітання банків Тепперів. Вони здійснювали фінансові операції в Голандії, Італії й інших країнах Європи. Статки П. Фергюсона де Теппера особливо примножились на прибутках Варшавського торговельного дому. Він користувався особливою повагою у королівському дворі. Ось як описують польські джерела гостинний прийом Тепперами польського короля Станіслава-Августа Понятовського у замському палаці Фаленти 1787 року: «За об'їздом стіл був прикрашений великим тортом у формі Лазенківського палацу. Після обіду прибули й інші гості з столиці, і король, прогулюючись в парку, розмовляв з П. Теппером до вечора. Після вечері був феєрверк... Король покинув Фаленти наступного дня, висловлюючи вдячність господарям Тепперам» [2].

У 1790 році Теппер отримав польське дворянство і став рицарем Мальтійського ордену [5].

У грудні 1779 року П. Фергюсон де Теппер викупив Деражню та навколишні села за 1 млн. 600 тис. лір і вже наступного року на південній околиці містечка розпочав будівництво двоповерхового палацу та закладання парку. Крім того, новий власник заходився розбудовувати саме містечко: за короткий час побудував фабрику із шиття одягу, пивоварню, серед лісу заснував нове поселення, яке назвав за своїм прізвищем – Теперівка [3, s.959].

1793 року, після другого поділу Польщі, банки Теппера збанкрутували. У квітні 1794 року, під час повстання у Варшаві, Петро Теппер був важко поранений і помер (за іншими джерелами – покінчив життя самогубством) [2].

Після краху банків Теппера у 1799 році була створена комісія, яка зайнялася упорядкуванням та сплатою боргів. Тому у 1803 році Деражня та її околиці за 30 тис. 187 дукатів дісталися Клемено Берно, у 1807 році – Міхалу Чацькому, родичу Теппера. Граф М. Чацький теж дбав про новопридбаний будинок, навіть заново заклав у Деражні банк. Однак, у 1819 році банк був закритий, а наступного року Деражню, Гатну, Теперівку викупив Ігнацій Мошинський за 57 тис. рублів. Згодом містечко перейшло у володіння внучки І. Мошинського – Юзефіни Мошинської (Шембек). Джерела XIX ст. розповідають легенду, що нібито у підземеллях двору було замуровано значну частину порцелянового посуду Мошинських, який був дуже цінний і вважався родинною спадщиною. З того часу маєток змінив не одного власника, але родинний посуд так і не знайшли... [4, с.30].

У 1844 році Деражню, Теперівку викупив Станіслав Раціборовський. Представники цієї родини володіли містом протягом кількох поколінь до революційних подій 1917-1920 рр.[7, с.561].

Судячи зі всього, Раціборовські мали підприємницький хист. Так, І.Раціборовський у 1862 р. заклав невелику цукрову фабрику у с. Гатна Деражня і вже у 1870 р. досить вигідно її продав разом із селом та землями, які йому там належали за досить значну суму. Окрім того, в містечку були побудовані свічна фабрика, винокурня, дещо пізніше – цегляний завод [4, с.30].

На початку XX ст. садиба Раціборовських займала 10 десятин, а весь маєток – 1502 десятини. Всієї землі було 1360 десятин, в тому числі: присадибної – 180, орної – 500, на пасовисько – 60, іншої – 620 [2].

У 1902 році В.Ф. Раціборовський провів реконструкцію палацо-паркового маєтку, добудувавши два крила. Сам особняк Раціборовських являв собою двоповерхову, цегляну, тиньковану, в плані – прямокутну споруду. У симетричні композиції головного фасаду домінував центральний резаліт

великого виносу з парадним входом. Центральний резаліт п'ятигранний, із готичними стрільчастими вікнами [4, с.30].

Навколо маєтку було створено парк, який поєднував в собі ознаки англійського пейзажного і французького регулярного стилів, характерних для маєтково-паркових комплексів середини ХІХ ст. Обов'язкові атрибути такого парку – галявина – газон перед парадним під'їздом з обрамленням у вигляді квітників та алеї, а також – зелений масив на території маєтку, що складався як з аборигенів, так і екзотів дерев'яної та кущової флори. До них належали клени гостролисті, липи, дуби, ялини та інші насаджень [7, с. 561].

Сьогодні, на жаль, побачити ту колишню красу, велич палацу Теппера, пізніше – Раціборовських, що було справжнім витвором мистецтва, й закладеним парком, викладеними алеями, старовинними деревами, можна лише з гравюри Наполеона Орди, який зафіксував первісний вигляд палацо-паркового комплексу ще у 60-70 роках ХІХ ст. [2].

Із встановленням радянської влади маєток було націоналізовано, більша частина парку стала міським сквером, а особняк перейшов у користування районної лікарні, яка перебуває тут до теперішнього часу.

На жаль, трагічні роки минулого століття, призвели до руйнації архітектурних елементів будинку, суттєвої зміни зовнішнього палацу, збудованого більш як двісті років тому одним із найвпливовіших банкірів Західної Європи.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Й. Сіцінського і М.І. Теодоровича). Навчальний посібник / уп. Тимощук О. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.
2. Кохановський О.Б. Засновник Теперівки приймав у своїх маєтках польського короля // Вісник Деражнянщини. – 2012. – 17 лютого.
3. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – Т.1.
4. Тамілович Л.В. Історико-архітектурний опорний план м. Деражня Хмельницької області з визначенням меж і режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів.
5. Теппер де Фергюсон – Словари и энциклопедии. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1338143>
6. Теппер де Фергюсон, Людвиг-Вильгельм. <http://uz.com.ru/wiki>
7. Халайцян В.П. Парки Деражнянщини: історична доля та перспектива // «Деражнянщина: минуле і сучасне»: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Ред. кон. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова), Кохановський О.Б. (співголова) та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – С.560-564.

*Єсюнін С.М.
м. Хмельницький*

ПРОСКУРІВЧАНИН ДЖЕК ЛЕЙБОВИЦЬ – ВСЕСВІТНЬОВІДОМИЙ ВИДАВЕЦЬ КОМІКСІВ

Серед найвідоміших та найуспішніших американців ХХ ст. є чимало вихідців з Проскурова – теперішнього Хмельницького. У статті подано біографічні відомості про Джека Лейбовиця – відомого видавця коміксів.

Ключові слова: *Джек Лейбовиць, видавнича справа, видавець, журнал, комікси, Супермен, Бетмен.*

У червні 2018 року виповнилось 80 років з моменту появи у світ одного з найвідоміших персонажів коміксів і кінострічок – Супермена, а вже наступної весни буде ювілей Бетмену. Але впевнені, не всім відомо, що одним із творців цих героїв був проскурівчанин – Яків Лейбовиць.

Яків народився 10 жовтня 1900 року в небагатій єврейській родині у Проскурові. Мати – Міндл, 1882 року народження, з родини проскурівських євреїв-ремісників. Одружилась доволі рано – у 1898 році, за два роки народила Якова, але коли хлопчику було три роки, розлучилась з чоловіком. Як потім вона казала – «викреслила його з свого життя, що навіть прізвище забула». І дійсно – вона за все життя так і не назвала нікому прізвища свого першого чоловіка. Відомо лише те, що він народився 1875 року теж у Проскурові, був чорноробом, постійного заробітку не мав, але періодично виїжджав на заробітки у сусідні регіони. Одного разу поїхав та не повернувся, покинувши дружину з дитиною. Саме за такий вчинок Міндл «викреслила» свого першого чоловіка з життя родини.

У 1905 році Міндл одружилась вдруге – чоловіком став тридцяти дворічний проскурівський кравець Юліус Лейбовиць (1873-1927). Яків отри-

мав прізвище вітчима, а згодом у нього з'явилися сестра Фей (1906 року народження) та брат Гаррі (1907).

Незначні заробітки вітчима змусили задуматися родину про еміграцію, яка на початку ХХ ст. набула небувалого поширення серед євреїв Поділля. Їхали шукати щастя переважно у Палестину та до Америки. У багатьох подільських містах і містечках у той час з'явилися спеціальні агентства, які за певну платню оформлювали потрібні документи і купляли білети, надавали адреси таких саме агентів за кордоном, що допомагали емігрантам у влаштуванні на новому місці. У Проскуріві на той час діяло декілька агентів, які організовували виїзд переселенців. Відправляли переселенців як правило невеличкими партіями у 10-20 людей – потягом до Одеси (переважно тих хто добирався до Палестини), або до європейських морських портів і далі через океан до США.

Отож, 1910 року родина Лейбовиців, скориставшись послугами одного із агентств, емігрувала до США. Вони прибули в Нью-Йорк, де оселились у єврейських кварталах Нижнього Іст-Сайду. За прийнятою тоді традицією наші емігранти поміняли імена на англійські – Яків став Джеком, мати Міндл – Мінні, а вітчим Юліус – Джуліусом.

Вітчим влаштувався кравцем на швейній фабриці, ставши одночасно організатором профспілки цього підприємства, а згодом – одним із лідерів Міжнародної жіночої профспілки робітників швейної промисловості (ILGWU). Тим часом, у родині Лейбовиців народилось ще троє дітей: Мері (1911 року), Макс (1913) та Леонард (1917). Мешкала велика родина спочатку на Брук-авеню, 1326 у Бронксі, Нью-Йорк, згодом на Клінтон авеню, 1348 у тому ж Бронксі. Всім дітям батьки намагались дати гарну освіту та працевлаштувати.

Ще у старшій школі Джек Лейбовиць опанував професію бухгалтера та з 1919 року він почав працювати помічником бухгалтера на швейній фабриці. У 1925 році закінчив Нью-Йоркський університет, де отримав ступень з бухгалтерського обліку, та став менеджером з фінансів у профспілках ILGWU. Того ж року, 2 червня, Джек одружився з Роуз Шерман (1905-1956) – теж емігранткою, але з Румунії. Подружжя мала двох доньок: Лінду (1933 року народження) та Жоану (1935 року).

У професійній кар'єрі Джека вирішальним став перехід у 1929 році на роботу до видавця і друкаря Гаррі Доненфельда. Наш земляк отримав посаду бізнес-менеджера і дуже скоро саме завдяки професійності проскурівчанина, справи Доненфельда пішли в гору. У 1931 році Гаррі та Джек створили видавництво Independent News, яке з 1935 року почало співпрацювати з National Allied Publications – компанією автора коміксів Малкольма Вілер-Ніколсона. Хоча комікси не були основним напрямком Independent News, Доненфельд і Лейбовиць почали друкувати та розпо-

всюджувати комікси. А вже після третьої публікації коміксів, Джек Лейбовиць зрозумів їх перспективність, та запропонував Доненфельду створити дочірню компанію Detective Comics Incorporated (DC), яка би займалась створенням і виданням коміксів.

Власниками новоствореного у 1937 році видавництва DC стали Лейбовиць та Вілер-Ніколсон. Проте, вже за рік з фінансових причин останній залишив компанію, а його збанкрутілий National Allied Publications був придбаний DC. Так Джек Лейбовець став не лише одноосібним власником і керівником видавництва, але і його головним редактором. DC найняла здібних сценаристів і художників та з легкої руки проскурівчанина почала видавати журнали коміксів «Detective Comics» та «Action Comics», персонажі яких згодом стали відомими у всьому світі – Супермен, Бетмен, Жінка-кішка, Пісочна людина, Диво-жінка, Флеш, Аквамен, Шазам, Людина-яструб, Зелена стріла, Джокер, Лекс Лютер та інші.

З впевненістю можна вважати, що «Золотий вік коміксів» почався у 1938 році, коли DC на сторінках свого журналу «Action Comics» запустила серію коміксів із Суперменом, який згодом став іконою американської культури. Але справжньою сенсацією стала поява у 27-му номері «Detective Comics» (травень 1939 року) Бетмена. Популярність героїв коміксів одразу стала надзвичайною – вже 1940 року вийшли в ефір радіошоу з історіями Супермена, у 1941 – перший мультфільм від компанії Fleischer Studios, у 1948 році – Голлівуд видав кіносеріал...

Перші номери журналів коміксів із Суперменом та Бетменом

У 40-х–50-х роках ХХ ст. Джек Лейбовиць провів ряд структурних реорганізацій в компанії, створивши корпорацію National Periodical Publications. Але, незважаючи на офіційну зміну назви компанії, на коміксах продовжував друкуватись логотип DC.

Тим часом, у 1967 році з'явилась компанія Marvel Comics, яка стала головним конкурентом DC на ринку коміксів. Джек Лейбовиць зрозумів, що йому буде важко утриматись на плаву без суттєвих капіталовкладень, отож 1969 року продав DC кінокомпанії Warner Bros. Entertainment. В історії Супермена і Бетмена відкрилась нова сторінка...

Що стосується Джека Лейбовиця, то він став членом ради Warner Bros., щоденно працюючи у своєму офісі до 91 року! Одночасно наш земляк займався благодійництвом – він був почесним головою єврейської лікарні в Лонг-Айленді, яка була заснована у 1949 році на його гроші. У особистому житті Джек Лейбовиць у 1956 році переніс смерть дружини Роуз, у 1958 році вдруге одружився – з сорока однорічною Ширлі Шварц. У них не було дітей, хоча Ширлі мала із попереднього шлюбу сина – Роберта Шварца (1937 року народження).

Помер легендарний видавець Джек Лейбовиць 11 грудня 2000 року, відзначивши перед тим свій столітній ювілей.

Джерела та література:

1. *Єсюнін С.* Проскурівський «батько» Супермена і Бетмена: [Яків Лейбовиць] // Проскурів, 2018, 10 травня.
2. Jack Liebowitz, Comics Publisher, Dies at 100 // The New York Times, 2000, December 13.
3. *Murray Will.* Liebowitz Jack S. // American National Biography. Supplement 2. / editors: Paul Betz, Mark C. Carnes. – New York: Oxford University Press, 2002. – p. 349-350.
4. *Piovesan Attila de Oliveira.* Memória, intertextualidade, literatura e semiótica: a tragédia e o trágico em Sandman / Orientador: Lino Machado. Dissertação (mestrado) – Universidade Federal do Espírito Santo, Centro de Ciências Humanas e Naturais. – Vitória, 2010 – f. 37-66.
5. *Rhoades Shirrel.* A Complete History of American Comic Books. – New York: Peter Lang, 2008. – 353 p.

ПОЛЬСЬКІ ДЖЕРЕЛА ДО ПИТАННЯ ПРО ВЛАСНІСТЬ НА МЕДЖИБІЖ У І ПОЛОВИНІ XVI СТ.

З метою з'ясування проблеми належності Меджибожа та Меджибізького замку перед початком одноосібного володіння родини Сенявських (тобто у першій пол. XVI ст.) наводяться і аналізуються публікації польських авторів XIX ст.

Ключові слова: *землеволодіння, Меджибіж, Меджибізька волость, Поділля*

На підставі публікації [1] М. Крикуна та інших авторів, у науковому обігу є факт, що у 1537 р. Меджибіж та Меджибізька волость перебували у власності белзького каштеляна і гетьмана польного коронного Миколая Сенявського, а у 1540 р. він викупив іншу частину цієї волості і став одноосібним власником її, міста Меджибожа та Меджибізького замку. Від того часу ланцюжок власності на Меджибіж та її успадкування або передачі в якості посагу між родинами Сенявських і Чарторийських є досить чітко описаною протягом наступних двох з половиною століть, аж до конфіскації маєтків Чарторийських за участь у Листопадовому повстанні 1830-1831 рр.

Водночас, становить труднощі ідентифікація власників Меджибожа та Меджибізького замку у час, що передує 1537-1540 рр., однак вона є необхідною практично з метою періодизації будівельних етапів фортеці та її палацового комплексу. Адже археологічні та історико-архітектурні дослідження 2015-2018 рр. засвідчили, що архітектурні еволюції комплексу споруд Меджибізької фортеці є багато в чому інакшими, аніж це вважалося раніше на підставі публікацій Г. Н. Логвина [2, 3] та Є. Лопушинської [4]. Побутує, окрім того, твердження, нібито безпосередньо до Сенявського Меджибіж був “королівщиною”, але, як буде видно з подальшого, воно безпідставне.

Певну ясність до цього проблемного питання можуть внести польські джерела та історична література XVIII-XIX ст. Історичні нариси та подорожні нотатки з розлогими історичними коментарями були популярні у тогочасній польській періодиці. Однак, застосовуватися вони мають критично з огляду відсутності посилань на конкретні джерела та подекуди публікацію згадок з чуток та місцевих переказів.

Так, М. Григолевський у подорожньому нарисі про відвідання Меджибожа 11 червня 1811 р., пише: “Маєтки ті, перед тим як перейти до Сеняв-

ських, були у володінні Тенчинських, Костків, Одровонжів; Чарторийські лише після упадкування тієї фортуни прийшли до політичної ваги” [5] (*тут і далі - переклади з польської автора статті*). Окрім хибного останнього твердження про зліт авторитету Чарторийських (бо ж до т. зв. “Родини”, тобто клану найвпливовіших сімей Речі Посполитої, вони входили ще раніше), маємо згадку про належність Меджибожа до кількох шляхетських родин, яка потребує документально-джерельної перевірки.

Натомість, А. Скалковський у своєму нарисі пише більш переконливо: “...Після укладання миру з князями литовсько-руськими (1366 р.) Меджибіж повернувся до князя Любарта. Відтоді про історію того міста і замку аж до початку XVI ст. нічого не знаємо; в одному лише акті 1522 р. знаходимо згадку про таку собі Анну, дружину Фридерика власника Олеська і Меджибожа (*in Olesco et Mendzyboż haeredissa*), яка передала замок і всі маєтності свої старожитній польській родині Гербуртів. Дві доньки одного з тих можновладців (*так у тексті, - авт.*), а саме Беата з Новодвору (*нині Городок Хмельницької обл., - авт.*) Бучацька, дружина намісника князів Литовських на Поділлі, права свої до замку як власність по батькові родичеві своєму Янові Сененському і володарю маєтку Гологори (*нині с. Гологори Золочівського р-ну Львівської обл., - авт.*) переказала, і той від того часу писався: *Dominus et haeres in Gologory et Mendzyboż*. В році 1535 згаданий Сененський зі своєї сторони позбувся знову ж власності Старого і Нового Меджибожа, тобто замку з містечком і належними до нього селами Требухівці, Головчинці і т. д. Марціну на Зборові Зборовському підчасому коронному, що спільно й судді любельські печатками своїми ствердили. В році 1541 р. Сигізмунд I, король польський і великий князь литовський, особистим привілеєм зволив передати Меджибіж з прилеглими до нього маєтностями Миколаю Сенявському, каштелянові белзькому, син якого з рідною сестрою згаданої Беати Бучацької оженився” [6].

Відтак, згідно викладеного вище, зміна власників Меджибожа до 1530-х рр. постає наступним чином. На початку XVI ст. Меджибіж вже є у власності Гербуртів, адже Фридерик і Анна - це Фридерик Гербурт, який був одружений з Анною з Олеська, що принесла йому Олесько та інші маєтності як посаг. Власницею всіх сімейних маєтків по чоловікові Анна стає після його загибелі у битві під Сокалем у 1519 р. Кому ж передається Меджибіж 1522 р.? Очевидно, що в польському тексті є певна помилка, оскільки Анна Гербурт з Олеських далі передає Меджибіж не Гербуртам - родичам чоловіка, а Бучацьким – своїм родичам з боку матері. Беата і Анна – доньки старости генерального подільського Давида Бучацького (пом. 1485). Саме в руках Беати опиняється право розпоряджатися Меджибожем. Анна, сестра Беати, заміжня за згаданим в польському тексті Яном Сененським з Гологорів, каштеляном кам'янецьким, і саме йому,

своєму своякові, передає Беата “права свої до замку як власність по батькові”.

Подальшу долю Меджибізької волості висвітлюють документальні згадки в публікації такого авторитетного сучасного дослідника як М. Крикун. Як він зазначає, “Згідно з загиблими матеріалами гродського суду, що діяв у Кам’янці-Подільському, у 1537 р. М. Сенявський був власником частини волості, тоді як інша частина її належала малогойському каштелянові Пйотрові Зборовському... У 1540 р. він же купив частину волості за 3000 польських злотих (florenogum) у коронного чашника Марціна Зборовського, брата цього Пйотра... Чи тоді ж йому продав свою частину П. Зборовський, невідомо. Не виключено, що до 1540 р. вона відійшла до його брата. Якщо так саме сталося, то М. Сенявський став одноосібним власником всієї волості. Як такий він фігурує в документі королівської канцелярії 1546 р.” [1].

Співставляючи публікації [6] і [1], зауважуємо, що між 1535 та 1537 роком Меджибізька волость мала б бути поділеною між трьома власниками Мартіном та Пйотром Зборовськими і Миколаєм Сенявським. Частину Мартіна Миколай Сенявський викуповлює у 1540 р. за 3000 злотих, частина Пйотра переходить до його власності у невідомий момент між 1537 і 1546 р. Відтак, до речі, сукупна оціночна вартість Меджибізької волості істотно перевищує названу суму у 3000 злотих. А у досить нез’ясований (поки!) момент між 1540 і 1546 роками починається етап історії Меджибожа в якості потужного маєтку з величезних володінь роду Сенявських, який забезпечував їм магнатське становище. Кому саме з них належав у той період Меджибізький замок, з наведених публікацій дійти висновку неможливо.

Відтак, постає така послідовність зміни власників Меджибізької волості, Меджибожа та замку:

від ? до 1519 р. – Гербурти, Фридерик Гербурт, при ньому дружина Анна з Олеська

від ? до 1522 р. – Беата з Бучацьких

від 1522 р. до 1535 р. – Ян Сененський, при ньому дружина Анна з Бучацьких

від 1535-1537 р. до 1540-1546 р. – Мартін Зборовський, Пйотр Зборовський, Миколай Сенявський

від 1540-1546 р. – Миколай Сенявський.

Згадаймо й про інші документи. Стосунок Гербуртів до Меджибожа непрямим чином підтверджує й архівний документ 1754 р.: “Входячи на дитинець ліворуч будинок новий дубовий з пиляного дерева під ясеневими гонтами, навколо вапном обтинькований вибілений. З фасадом, на якому два герби мальовані, а вгорі герб три мечі залізні роблений” [7].

Рис. 1. Герб Гербурт XVI ст. - три мечі

Три мечі це саме і є Гербурт, герб цієї стародавньої, “старожитної” родини. Єдине застереження – що цей герб на новому (на 1754 р.) дерев’яному будинку від часів Гербуртів у Меджибожі відділяє приблизно два з половиною століття, власником Меджибожа тоді є Август Олександр Чарторийський. Однією з гіпотез, які саме три герби могли бути зображені на фронтоні цього службового будинку, є припущення, що за часів Чарторийських її прикрасили гербами найшляхетніших і найтриваліших господарів Меджибожа: Гербуртів (згідно згадки у описі), Сенявських і власним, тобто Чарторийських. Це логічно,

зважаючи на аристократизм Чарторийських та їхнє спадкове шанобливе ставлення до історії.

Повернемося також до згаданого вище нарису М. Григолевського [5] і зазначених там без посилання “Тенчинських, Костків, Одровонжів”. Їх неможливо огульно відкинути без окремого подальшого з’ясування - адже, наприклад, до гербу Одровонж належала мати Марціна і Пйотра Зборовських.

Рис. 2. Марки Укрпошти “Меджибівський замок” та “Олесків замок”, які надруковано одним аркушем

На завершення згадаймо цікавий сучасний факт, який символічно підкреслює, що Меджибіж та Олеско у XVI ст. були частинами однієї маг-

натської маєстності. У 2017 р., тобто через 5 століть по тому, ПАТ “Укрпошта” випустило одним марочним аркушем зчепку поштових марок №1564-1565 “Меджибівський замок” та “Одеський замок”.

Джерела та література:

1. Крикун М. Інвентар Меджибівської волості 1717 року / Микола Крикун. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 28. – С. 3.
2. Логвин Г. Н. Замок в Меджибожі (Пам’ятник архітектури XVI ст.) / Г. Н. Логвин. – Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури, 1959. – 10 с. + Іл.
3. Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам’ятки / Київ : Мистецтво, 1968. – С. 274-277.
4. Лопушинська Є. Меджибівська фортеця / Є. Лопушинська. // Пам’ятки України. – 1996. – №3. – С. 42–47.
5. Grygolewski M. Korespondencje / Mateusz Grygolewski. // Dziennik literacki. – 1860. – №55. – S. 439–440.
6. Zamek w Międzybożu. // Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi. – 1848. – Т.1. – S. 194.
7. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (ЛНБ НАНУ). Ф. 141, Рękopisy Aleksandra Czołowskiego. Оп. 1. Спр. 1508.
8. Kiryk F. Sienieński Jan z Sienna i Gologór h. Debno (zm. po 1526) // Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa – Kraków, 1996. – t. XXXVII/2, zeszyt 153. – S. 181.

Западенко Л.П.

м. Хмельницький

ДЕЛО О ПРОСКУРОВСКОЙ БАНЕ

Хмельницкий – славный город нашей родной Украины, город хороших и приятных людей, город с давней историей и великолепной культурой. Жители и гости Хмельницкого имеют возможность прекрасно провести здесь свое свободное время, погулять, повеселиться, отдохнуть. Немаловажную часть в развлекательно-оздоровительной сфере занимают бани и сауны Хмельницкого.

Своих любимых посетителей сауны встречают радушием и гостеприимством, пытаются максимально удовлетворить пожелания клиентов. Здесь Вам предоставят полный спектр всего необходимого для правильного и приятного отдыха в сауне, предложат целый комплекс сопроводительных услуг, сделают массаж. Также часто в банях и саунах

можно найти бильярдный стол или другие игровые элементы, которые существенно дополняют отдых и сделают его более разнообразным.

Польза от посещения бани или сауны давно была известна нашим предкам, именно потому банные традиции происходят еще с очень давних времен. Сауна стала не только частью быта, но и элементов культуры у многих народов. Конечно, в современном мире роль сауны имеет немного другой формат, так как сейчас она служит средством релаксации и оздоровления, а раньше была скорее местом, где можно было помыться [1].

Ну это сейчас, когда плоды цивилизации проявились и в нашем старом городе. А как же стоял вопрос с банями и гигиеной в старом Проскурове в XIX веке? На этот вопрос можно ответить отрывком из книги Сергея Есюнина «Прогулка Проскуровом»

«Первые сведения о существовании в Проскурове общественной бани находим в середине XIX века. Располагалась она в небольшом одноэтажном домике в прибугских кварталах и была довольно примитивной: банщик в кадках привозил на подводе воду из реки, грел ее в металлическом котле, и, пожалуйста, приходи купаться. Работала баня только в холодное время года, а летом горожане мылись в реке, в так называемых «купальнях».

В начале 1920-х годов в Проскурове действовало уже несколько частных бань. Но отсутствие в городе водопровода не давали им возможности работать бесперебойно. Такое положение, в первую очередь, не устраивал военные части нашего города, для которых еженедельная помывки в бане - законное право и острая потребность. Поэтому именно командование гарнизона и подняло вопрос немедленного строительства мощной бани.

Но решить вопрос о сооружении бани можно было только в комплексе с полной перестройкой коммунального хозяйства города, которую начали в 1928 году. Почти одновременно в Проскурове построили водопровод (введен в действие в 1929 г.), электростанцию (1930 г.) и баню (начали строительство в 1929 г.). Комплекс бани, в который вошли также котельная и механическая прачечная, окончательно был введен в действие в 1932 году. Новое коммунальное предприятие получило название «Гарнизонная и гражданская коммунальная баня имени 12-летия Октября».

Проскуровская баня стала крупнейшей в области, а механическая прачечная вообще единственной на весь регион. За день баня могла принять 2200 человек. Особым шиком у проскуровчан считалось посещение «ваннных номеров», которых было всего 7. Общее гражданское отделение имело 41 место, военное - 75.

Так, Проскуровская баня до войны обслуживала преимущественно военных. Поэтому неудивительно, что отношение к ней было, как к важному стратегическому объекту» [2].

Оказывается, что только благодаря Советской власти в городе Проскурове появилась нормальная общественная баня (которая функционирует уже более 80-ти лет), а до того времени городок утопал в грязи, потому что в основном жители города мылись зимой в своих домах, а летом в речке.

Необходимая историческая справка. Информация из адресного календаря Подольской губернии по городу Проскурову.

В 1897 г. жителей 22915 (13783 мужч. и 9132 женщ.). По данным 1896 г., евреи составляли 39,5%, католики 30,1%, православные 29,8%, лица других исповеданий 0,6% общего числа жителей.

Церквей православных 2, костел 1, синагог и еврейских молитвенных домов 8. Двухклассное городское училище с приготовительным классом и женским отделением, еврейское начальное, двухклассное приходское и 2 начальные школы. Больниц 4. Благотворительное общество.

В 1896 г. городских доходов получено 34832 рубля, расходы — 31056 руб., в том числе на городское самоуправление 6466 руб., на учебные заведения 560 руб., благотворительные заведения 506 руб., на врача 271 руб.

Фабрик, заводов и др. заведений промышленного характера 29, с производством на 952 453 руб., при 621 рабочем: сахароварный завод 1 — на 473 992 руб., при 399 рабочих, 2 паровые мукомольни (160 тыс. руб.), три водяных (60 880 руб.), 3 завода растительных масел (14 тыс. руб.), 1 табачная фабрика (21 8181 руб.), 2 мыловаренных завода (5 тыс. руб.), 2 свечносальных, 3 кирпичных, 4 заведения минеральных вод, 1 механический завод, 1 экипажная фабрика, 2 типографии, 1 литография и 3 фотографии.

И ничего не написано про бани, а ведь Проскуров населенный преимущественно жителями-евреями и находящийся в черте оседлости разве мог чем нибудь отличаться от других городов в гигиеническом отношении? И вообще в каких банях традиционно мылись евреи (иудеи)?

Общественных или индивидуальных?

«И сказал Господь Моисею, говоря: сделай умывальник медный для омовения.., и налей в него воды; и пусть Аарон и сыны его омывают из него руки свои и ноги; когда они должны входить в скинию собрания, пусть они омываются водою, чтобы им не умереть... и будет им это уставом вечным, ему и потомкам его в роды их» (Исх. 30:17-21).

Бани и теплые купальни у иудеев появились только после знакомства с греческой цивилизацией. Но задолго до этого, еще со времен Моисея, у евреев существовал обычай ежедневных омовений, хотя в Палестине и прилегающих районах атмосферные осадки очень редки и скудны, и поэтому воду всегда расходовали экономно. Особая чистота требовалась от священников, как от лиц, вступающих в более тесные отношения с Богом; перед входом в скинию висел медный умывальник, из которого священники омывали руки и ноги при вступлении в святилище.

По Талмуду, даже «назарей, который должен был тщательно наблюдать, чтобы ни один волос не упал с его головы, дозволялось тереть лицо, руки и ноги содой и песком, несмотря на то, что таким образом он рисковал потерять несколько волосков». Кроме соды и песка, для натирания лица употребляли порошок толченого кирпича, перцовый порошок и мыло из отходов сезама, смешанного с жасминовыми цветами.

Но этими препаратами пользовались в исключительных случаях, обыкновенно же довольствовались омовением холодной водой – по утрам и теплой – по вечерам. В Талмуде говорится: «Немного холодной воды по утрам и омовение рук и ног в горячей воде по вечерам – лучше для здоровья, чем все возможные лекарства».

Считалось опасным прикасаться к глазу немытой рукой после ночного сна и требовалось трехкратное обливание рук утром, что и до настоящего времени у евреев считается обязательным.

Местом купания иудеев служили ямы и цистерны, располагавшиеся во дворах и наполнявшиеся дождевой водой. Купались также в пещерах, наполняемых водой из дождевых потоков или ручьев. Устраивались и термальные ванны, но по субботам купаться в них запрещалось, так как по субботам не разрешалось топить печи или жечь костры.

После знакомства с греческой цивилизацией у евреев появились бани и теплые купальни.

Нормальная еврейская баня состояла из трех помещений:

- 1) приемной, где все сидели одетыми, отдыхая перед купанием;
- 2) предбанника, раздевальни;
- 3) помещения для потения. Во внутреннее помещение, в котором находились бассейны, посетители входили нагими.

Для благородных людей к топливу прибавлялись благовония. Печь для топки бани находилась под землей, она нагревала котлы наверху.

При входе и выходе из бани молились, чтобы не поскользнуться на мраморном полу. Кстати, один такой случай описывается в Талмуде. В бане вели беседы, которые так и назывались «банными». Скамейки в банях были мраморными, а в помещении для потения – дощатыми, так как на мраморных сидеть было невозможно – они были горячие. Для обтирания использовались утиральники или простыни. После бани обязательно выпивали стакан вина.

В бане был штат обслуживающих: утиральщики, цирюльники, чистильщики, натиральщики тела благовониями, обливальщики (обливали после бани теплой или холодной водой). Поскольку в субботу у иудеев горячие купания запрещены, то после субботы, в воскресенье все шли в баню. Считалось неприличным совместное мытье в бане с лицами, к которым по их званию или личным отношениям следовало чувствовать

особое отношение. Нельзя было мыться в бане вместе с царем или перво-священником, ученику с учителем.

В еврейских банях не разрешалось произносить слово «Тора» (священная книга евреев) и запрещалось приветствовать друг друга. Существовали и так называемые ритуальные бани, в которых вода должна была быть проточной, а емкость бассейна составлять не менее 120 галлонов. Особенно распространены были еврейские ритуальные бани в средние века. Евреи строго соблюдали предписания об очистительной ванне. Менструирующие женщины мылись только в ритуальных банях, с проточной водой.

МИКВЕ́ (מִקְוֶה, буквально `скопление воды`; ср. Быт. 1:10), водный резервуар для омовения (твила) с целью очищения от ритуальной нечистоты. Раввинистические авторитеты предписывают омовение в микве в тех случаях, когда Библия требует «омыть тело водою» (Лев. 14:9; 15:5, 7; 16:4, 24; Чис. 19:7–8 и др.), Омывание в микве, однако, практикуется различными общинами как средство духовного очищения, в частности, в канун субботы, праздников и постов, особенно Йом-Киппур. Практикуется также омовение в микве посуды, изготовленной неевреями (Чис. 31:21–23).

Среди каббалистов и хасидов обязательно омовение в микве перед ежедневной молитвой Шахарит. Микве строится на земле (причем – не из готовых блоков), ее пол и стены не должны допускать просачивания или утечки воды. Вода микве – стоячая (не проточная и не просочившаяся).

Минимальное количество воды – 40 сеа (согласно различным подсчетам – от 250 до 1 тыс. литров). Микве наполняется на 40 сеа дождевой водой или водой, поступающей непосредственно из естественного источника (эта вода не должна быть доставлена в сосудах), после чего может быть добавлено любое количество воды без определения ее источника и способа доставки. Наиболее распространенная конструкция микве состоит из водосборника (обычно — бассейна), куда поступает по трубам 40 сеа дождевой воды (обычно – с крыши) и добавляется вода из системы городского водоснабжения: смешанная таким образом вода поступает в микве через отверстие в стене, отделяющей ее от водосборника. В эпоху Второго храма омовение в микве практиковалось широкими массами (Иосиф Флавий, Древ. 18:38), и обязательность омовения перед посещением территории Храма признавалась даже иноземными царями, правившими Иерусалимом (Древ. 12:145). Для тысяч пилигримов, прибывавших в Иерусалим в паломнические праздники, были построены многочисленные микве. Бет-дин назначал специальных лиц, в обязанности которых входила проверка соответствия микве всем галахическим требованиям. Археологические раскопки микве эпохи Второго храма, как, например, в Кумране, Масаде и Геродионе, показывают, что современные микве сохранили

основные черты микве времен Мишны и Талмуда. Микве представляла собой неотъемлемую принадлежность еврейской общины и обычно строилась при синагоге. Способы строительства микве в Эрец-Исраэль соблюдались в диаспоре во все эпохи и сохранились до наших дней.

Наиболее древние остатки микве в Германии относятся к 12 в. (Кельн, 1170 г.). Микве в Вормсе представляет собой подземное сооружение, в которое ведут 19 ступеней, и еще 11 ступеней – для входа в воду. Так же построенным микве в Каире и в подвале синагоги «Тиф’ерет Исраэль» в Старом городе Иерусалима. Характерно, что уже в древности уделялось внимание гигиенической стороне обряда омовения в микве: согласно постановлению, приписываемому Эзре, женщины перед омовением в микве должны вымыть голову (БК. 82а). В средние века многие микве служили также банями, в частности, из-за запрета евреям мыться в реках вместе с христианами. В настоящее время при микве есть отдельные кабины с ванной, купание в которых (наряду с расчесыванием волос, снятием лака с ногтей и т. п.) служит подготовкой для омовения в микве, которое предполагает окунание с головой. [4]

Дело Подольского Губернского Просвения Прошение поверенного Проскуровского еврейского общества ... о расширении бани в городе Проскурове

(Хм.ОГА ф.227. оп.2 д.№ 13117)

15 февраля 1878 года

**Всепресветлейший, Державнищий Великий Государь Император
Александр Николаевич**

Самодержец Всероссийский, Государь Всемиловитвищий!

Просит поверенный Проскуровского еврейского общества житель города Проскурова же мещанин Пейсах Юдка Абрам сын Трухмана и очень мое прошение тому следующий пункт.

Представляю при сем в двух экземплярах план составленный на преобразование и расширение существующей в г.Проскурове старой общественной бани, а также приговор общества с копиею который, я уполномочен по этому предмету Всеподданнейше прошу

Дабы повелено было о разрешении Проскуровскому еврейскому обществу перестройку свыше упомянутой бани согласно представленному плану. Это распоряжение возвратить мне один экземпляр с надлежащею утвердительною надписью 1878 года февраля 15 дня к подаче надлежит в Подольское губернское правление.

Сие прошение сочинял и писал сам проситель мещанин Пейсах Юдка Абрам Трухман руку приложил

10 июня 1877 года

Общественный приговор

1877 года июня 10 дня мы нижеподписавшиеся жители евреи г.Проскурова собравшиеся на мирской сбор числа более 2/3 наличных домохозяев, имея рассуждение о следующем:

так как наша существующая общественная баня, построенная из давних времен, часть которой каменная, а часть деревянная, и крыша на оной непрочная, требует капитальной перестройки и устройства новой несгораемой крыши, то мы поэтому постановлены в необходимость существующую нашу баню перестроить нашими собственными средствами как составляющую первейшую и самую необходимую потребность города в гигиеническом отношении.

Необходимость перестроить нашу существующую баню стала для нас тем более ощутительна что в нашем городе при 15000 душ населения имеется лишь годная незначительная по своей величине баня, которая конечно при таком народонаселении требует перестройки и расширения. Одновременно с обсуждением упомянутого вопроса мы почувствовали потребность в опытном и честном человеке которому мы могли бы доверить хозяйствование по данному дому.

Такого человека мы нашли в лице мещанина Пейсах Юдка Абрама Трухмана, которому вручая чертеж в двух экземплярах составленный проскуровским ... проектированной нашей бани и все нужные к этому документы, уполномочивает его Пейсах Юдка Трухмана представить сказанные чертежи со всеми документами в Подольское Губернское управление для утверждения

И по утверждению получить обратно, равноуполномочить Лева Трухмана доставить от нашего общественного ... на законном основании заверить и подписать в нужных по этому дому справки, подавать объявления и прошения во все присутственные места, словом делать все что он найдет нужным.

Для чего составлен настоящий приговор Вручить приговор купцу Ицко Гондману для представления оного в Проскуровскую думу на заведательствование и вручение затем Трухману (далее подписи мещан-евреев г.Проскурова на двух листах).

Общественный приговор подписан Проскуровским еврейским обществом и за которых неграмотных расписался еврей Лейб Гиусман в том подпись мою и печатью удостоверяю.

Июля 10 дня 1877 года.

Сборный староста Имус Веретин 1877 года июня 15 дня что настоящий приговор составлен на мирской среде, в чем Пороскуровская городская дума подписью и приложением печати удостоверяет.

Городской голова Венгряноцкий

Секретарь Савицкий

Доклад

Поверенный Проскуровского еврейского общества житель г.Проскурова мещанин еврей Пейсах-Юдка Абрамов Трухман при прошении, подписанном в Губернском управлении 15 сего февраля представляет в двух экземплярах планы на преобразование и расширение существующей в г.Проскурове общественной еврейской бани, и просит с приговором того общества и копию с оногo, которым Трухман уполномочен по сему делу просить разрешение этому обществу перестройку сказанной бани в г.Проскурове по представленному плану.

Справка

Из дела стр.отделения видно, что в следствие донесения Проскуровского полицейского управления, полученного в Губернском управлении 28 мая, 4 июня и 9 августа за № 7651, 8004 и 11238, представленное прошение еврея Голдсмана ходатайствовавшего об исправлении в некоторой части сказанной бани, в одном из этих донесений сказано, что к удовлетворению ходатайства Голдсмана ,относительно исправления существующей бани, препятствий со стороны Полицейского управления не имеется и строительное отделение, по резолюции Г.губернатора состоявшейся 26 ноября 1878 года, представляет Голдману (право) устроить баню по предварительному испрошению в надлежащем порядке разрешения.

О чем дано знать Проскуровскому уездному полицейскому управлению в разрешении рапортов его, и вместе с тем 27 ноября 1878 года за № 1305 предложено оно на основании 404 ст.уст.стр. заставило Голдсмана к безотлагательной перестройке сказанной выше бани, с устранением всех испытываемых неудобств. По рассмотрению в строительном отделении представленного поверенным Трухманом плана на преобразование и расширение существующей еврейской общественной в г.Проскурове бани,

Оказалось что план составлен согласно правилам архитектуры и строительного искусства по городским постройках ... ,а по сему просимая перестройка, и равно устройство колодцев (микв) могут быть допущены с ... однакоже

1. чтобы просимая перестройка начата была не иначе как по предварительному отводу линии уездным землеменом с росписью его в том на самом плане.

2. чтобы они проиводимы были без отступлений от одобренного проэкта, под наблюдением архитектора

3. чтобы в устройстве колодцев (микв) вода была выкачиваема еженедельно

4. чтобы предварительно открытия купален после устройства их согласно плану Проскуровское еврейское общество или их поверенный заявили Проскуровскому полицейскому управлению для освидетельствования в правильном устройстве по плану и донесению Губернскому управлению с испрошением особого разрешения для ... колодцев (микв) и затем

5. чтобы существующий колодец обозначенный на генеральном плане и как по урегулированному плану выходящему ныне на набережную проектируемую улицу, был закрыт и перенесен на другое назначенное на плане место внутрь двора.

Закон 322 статья XII по ч.1 уст.стр. сказано: частные постройки в городах производятся не иначе как с дозволения местного начальства, а 413 ст. того же тома и устава, что торговые бани надлежит строить близь воды и в удобных местах дабы городским строениям не было от них опасности.

Они должны быть в два отделения-одно для мужского, другое для женского пола особыми выходами и надписями.

Губернский архитектор Делопроизводитель

Резолюция

Одобренный Строительным отделением план на преобразование и расширение существующей еврейской общественной бани в г.Проскурове утвердить просимую пооному перестройку дозволить на основании 322 и 413 ст. XII т. уст. ...с тем однакоже, чтобы произведены были во всем согласно изложенным в справках Строительного отделения ,и сделать надпись на одном из представленных экземпляров плана...сделать строительному отделению другой экземпляр в копии надлежащим заверении в личном подлинном общественном приговоре препроводить Проскуровскому полицейскому управлению для передачи по принадлежности поверенному Трухману и объявлении в месте с сим просимого через Проскуровское уездное полицейское управление которому предписано личное наблюдение за правильным устройством в натуре разрешенной постройкой а переписку с сим считать конченной.

И.о губернского инженера

За вице губернатора Старший советник 24 февраля 1878 года

За губернатора Вице-губернатор

По прошению поверенного Трухмана разрешается преобразование и расширение еврейской бани в г.Проскурове

13 марта 1878 года

Даю расписку г.Проскуровскому Полицейскому надзирателю в том что предписание Подольского губернского Управления от 1 марта сего года за № 160 о разрешении обществу г.Проскурова расширить общественную баню мне сего числа объявлено и приговоренный при оном общественный приговор в листах с планом получил в чем подписываюсь

Пейсах Юдка Трухман

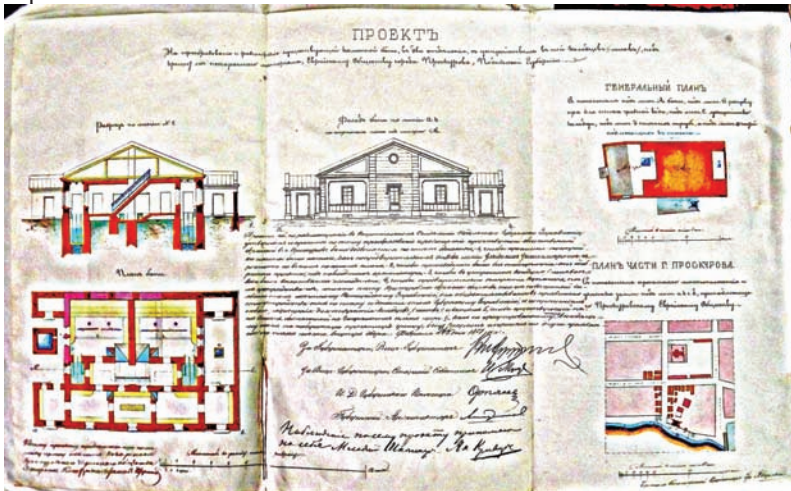
20 марта 1878 года

В Проскуровское губернское управление
Проскуровского уездного полицейского управления

Расписку Поверенного Проскуровского Еврейского общества Пойсаха Адки Трухмана об объявлении ему предписания Губернского управления от 1 марта сего года за № 160 о разрешении обществу постройки общественной бани, и о вручении ему общественного приговора с копией и планом полицейское управление прислало в Подольское губернское управление марта 15 дня 1878 года

Проект

на преобразование и расширение существующей каменной бани в два отделения с устройством в ней колодцев (микв) под крышею из негоряемого материала, Еврейскому Обществу города Проскурова, Подольской губернии

Левая часть

Внизу По сему проэку предположенную постройку прошу дозволить Поверенный Проскуровского еврейского общества Пейсах Юдка Абрамов Трухман

Середина

Проект сий по рассмотрению Строительным отделением Подольского губернского Управления утвержден и просимое по оному преобразование и расширение существующей общественной еврейской в г.Проскурове бани дозволяется но с тем однако

1. чтобы просимые постройки начаты были не иначе как по предварительному отводу линии городским землемером согласно распискою его на самом плане

2. чтобы производимо было строительство данного прожекта под наблюдением архитектора

3. чтобы в устроенных колодцах (миквах) вода была выкачиваема еженедельно

4. чтобы предварительно открытию купален и устройства их согласно плану Проскуровское еврейское общество или их поверенный заявили Проскуровскому полицейскому управлению для освидетельствования в правильном устройстве по плану и донесению Губернскому управлению с испрошением особого разрешения для открытия колодцев (микв) и затем

5. чтобы существующий колодец обозначенный на генеральном плане и как по урегулированному плану выходящему ныне на набережную проектируемую улицу, был закрыт и перенесен на другое назначенное на плане место внутрь двора.

Подписи Наблюдение по сему проэку принимаю на себя Младший инженер Як. Кривук

Правая часть

Генеральный план

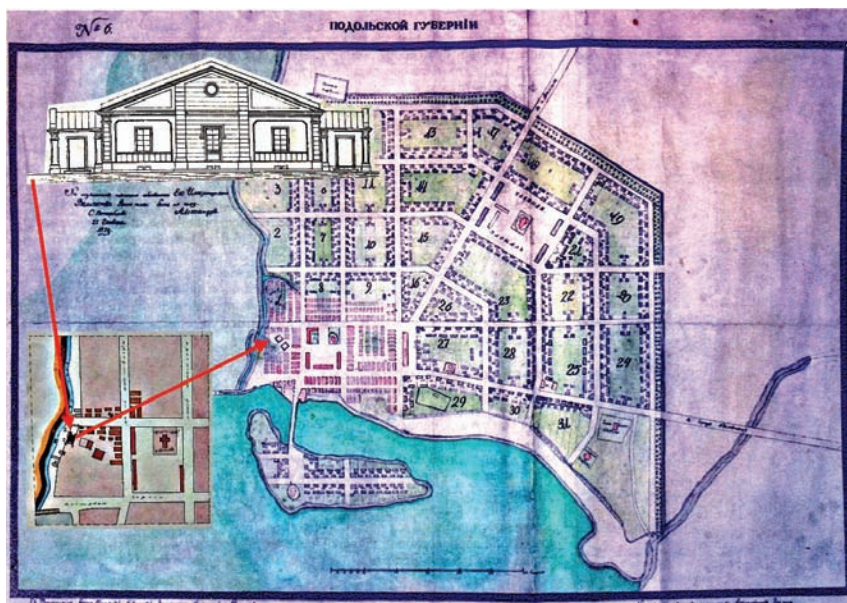
С показанием под литерой А бани, под литерой Б резервуара для стока грязной воды, под литерой С устройства колодези, под литерой Д сточных труб, а под литерой И частей подлежащих к снесению

План части города Проскурова

С показанием проектного расположения участка земли лит а,б,с,д, принадлежащего Проскуровскому Еврейскому Обществу.

Фрагмент из книги проскуровского нотариуса Константина Ивановича Колоколова» Проскуров 27 лет тому назад»

«Но... настала новая эра, и... город серьезно зашевелился, особенно когда приступлено было к постройке грандиозных казарм для кавалерийского полка, а вслед за тем было приступлено к постройке песочно-рафинадного сахарного завода. Приехали новые лица, один из них, инженер-технолог Л(евинзон), оказался общественным деятелем, инициатором, которому проскуровцы обязаны прекрасной еврейской больницей и баней с электрическим освещением».

Месторасположение бани на карте г.Проскуров 1824 года

Так самодержец Всероссийский оставил свой след в становлении маленького городка в черте оседлости Подольской губернии великой Российской империи.

Вероятно общественная еврейская баня использовалась по своему прямому назначению вплоть до Великой Отечественной войны. Во время войны на территории кварталов прилегающих к реке Южный Буг немцы организовали гетто. Много домов было разрушено И после войны разрушенные дома были снесены. А может быть здание стояло вплоть до того времени когда на этом месте начали строить новые девятиэтажки...

никто этого не помнит. Но то что в Хмельницком архиве уже 135 лет лежит дело о Проскуровской бане это неоспоримый факт.

Жаль конечно что никто из неоднократно посещавших это благословенное заведение Проскуровских фотографов не удосужился сфотографировать здание Проскуровской бани, чтобы благодарные потомки воочию увидели то место, где мылись и набирались физических и духовный сил их предки.

Джерела та література:

1. Интернет-портал «Все сауны Хмельницкого»
2. С. Есюнин «Прогулянки Проскуровом»
3. Адресный календарь Подольской губернии за 1897 год
4. Википедия Статьи о еврейской бане и микве.
5. Константин Иванович Колоколов «Проскуров 27 лет тому назад»

Іваневич Л.А.

м. Хмельницький

ПОДІЛЬСЬКИЙ БУРСАЦЬКИЙ ЖАРГОН УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО

У статті проаналізовано й висвітлено внесок видатного подільського вченого, історика українського мистецтва та культури, етнографа Костя Широцького в дослідження бурсацько-семінарського жаргону на Поділлі.

Ключові слова: *Кость Широцький, Поділля, історія, семінарія, жаргон, бурсаки.*

Значний слід у справі дослідження історичного минулого та культурних надбань українського народу залишив подільський учений Кость Віталійович Широцький (1986-1919). Свої праці він присвятив проблемам регіональної історії, краєзнавства, історії декоративного й сакрального мистецтва, етнографії, фольклору, друкарства, гончарства, малярства, археології, церковної та світської архітектури, народних звичаїв й обрядів, художньої творчості Т. Г. Шевченка й мовознавства. Творча спадщина, яку залишив після себе Кость Широцький, вражає своєю величиною, адже це 237 праць, з них близько 30 рукописів фундаментальних досліджень української історії й культури та краєзнавчих розвідок і понад 30 рецензій поточної мистецтвознавчої літератури, що були написані впро-

довж всього лише 15 років наукової діяльності вченого. Окрім цього, К. Широцький брав активну участь у громадсько-просвітницькій роботі, був членом багатьох організацій, товариств, партій, викладав у Петербурзькому, Українському народному (Київ) і Кам'янець-Подільському державному українському університетах, публікував праці, розвідки, статті та рецензії практично в усіх тогочасних найвідоміших часописах України й Росії [1].

Народився Кость Широцький 26 травня (7 червня за ст. ст.) 1886 р. у с. Вільшанка-Бершадська Ольгопільського повіту Подільської губернії (тепер згідно з останніми досліджень це с. Покровське Гайворонського р-ну Кіровоградської обл., а не с. Вільшанка Крижопільського р-ну Вінницької обл.) в родині священика зі старовинного українського роду Шеїчів-Широцьких [2, арк. 81; 3, с. 73-74]. У рідному селі Кость Віталійович закінчив церковнопарафіяльну школу в 1896 р., тоді ж його родина переїхала в с. Білоусівка Гайсинського повіту, де батько отримав парафію [4]. Протягом 1896-1900 рр. майбутній науковець навчався в Тульчинському духовному училищі – 4-класовій школі нижчого ступіня духовної освіти [5, с. 613]. Після закінчення училища, Кость Широцький за давніми традиціями священницьких сімей, наслідуючи свого батька, вступив до Подільської духовної семінарії в Кам'янці-Подільському [6, с. 28; 7, с. 470].

Саме навчання в Подільській духовній семінарії (1900-1906), яка була головним осередком Подільського єпархіального історико-статистичного комітету щодо історичного й духовного вивчення краю в другій половині XIX – початку XX ст., відіграло важливу роль у плані його культурного виховання. Викладачі семінарії організували для учнів своєрідну практику зі збирання та студіювання зразків народного фольклору, етнографії, пам'яток мистецтва й місцевих старожитностей. Ця праця допомагала розвивати зацікавленість у семінаристів, зокрема, й К. Широцького до пізнання своїх історичних коренів і менталітету українського народу, а також і ширшому їх залученню до творчої та науково-дослідної роботи [8, с. 112; 9].

Завдяки цьому Кость Широцький зібрав цінний фольклорний матеріал у с. Білоусівка Брацлавського повіту на основі якого пізніше видрукував працю „Подольскія „колядки” и „щедрівки” (1908) [10]. Саме цю працю більшість дослідників творчості подільського вченого вважають першою в його бібліографічному списку. Але, з огляду на віднайдений, раніше практично не відомий широкому загалу рукопис К. Широцького “Бурсацький жаргон української мови на Поділлі”, дослідження „Подольскія „колядки” и „щедрівки” можна назвати лише його першою друкованою працею.

В 60-х рр. XX ст. видатний мовознавець, доктор філологічних наук, професор Й. Дзензелівський виявив у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України чер-

нетки рукопису К. В. Широцького “Бурсацький жаргон української мови на Поділю” (12 стор.) та картотеку самих жаргонізмів (1280 карток) [11]. У бібліотеку ці матеріали потрапили з бібліотеки НТШ, де вони значилися з 6.11.1932 р. Варто відзначити, що ні в одному з раніше складених дослідниками бібліографічних покажчиків праць К. Широцького [1], ні в його автобіографічному списку праць [2, арк. 83], цей рукопис не зазначався, тому залишається загадкою як він потрапив у бібліотеку НТШ. Лише після смерті Й. Дзендзелівського, віднайдені матеріали були оприлюднені в 1998 р. у статті “Дослідження К. В. Широцьким жаргону учнів Кам’янець-Подільської духовної семінарії” [11]. Пізніше ці матеріали частково використала доктор філологічних наук Л. Ставицька в монографії “Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови”, досліджуючи соціолекти української мови впродовж XIX – поч. XX ст. [12]. А стан наукової розробки проблеми дослідження арго носіїв українського “незрячого”, мандрівного епічного мистецтва висвітлив у своїй праці подолянин А. Трембiцький (2008) [13].

Загалом, картотека жаргонізмів була сформована К. Широцьким під час навчання в Кам’янець-Подільській духовній семінарії впродовж 1900-1906 рр. на основі власноручних записів жаргону учнів цього закладу. Усі жаргонізми в алфавітному порядку разом із поясненнями та датою запису молодий дослідник занотував на окремих пронумерованих картках. Оскільки датування карток розпочинається 1904 роком можна стверджувати, що словник (картотеку) бурсацько-семінарського жаргону, як, очевидно, і сам рукопис “Бурсацький жаргон української мови на Поділю” Кость Широцький підготував упродовж 1904-1906 рр. При цьому варто зазначити, що К. Широцький у своїй розвідці писав, що “сей, що тут подається, далеко не вповні зібраний від учнів духовної семінарії в Кам’янці Подільському діалект...”, проте в українській діалектології та етнографії це є найдосконаліша фіксація бурсацько-семінарського жаргону. Цікавим для сучасних дослідників є те, що, крім лексичних і фразеологічних жаргонізмів, подільський дослідник зібрав ще й окремі зразки фольклору семінаристів – анекдоти, приказки, прислів’я, пісні тощо [11].

Враховуючи значення цієї статті-розвідки К. В. Широцького для сучасних дослідників, з метою введення її в науковий обіг і надання можливостей широкому колу істориків, філологів, мовознавців та краєзнавців використовувати її в своїх дослідженнях, вона подається повністю із збереженням стилю автора.

Кость ШИРОЦЬКИЙ

**БУРСАЦЬКИЙ ЖАРГОН УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА ПОДІЛЮ***

Студії над технічними, професіональними мовами, здається, сама найтяжча робота, особливо для тих, хто вчить сі мови з боку.

Ніякий простий пасажир, наприклад, як би він не намагався ознаємитися докладно з мовою моряків, не забалакає нею з такою тисячею тонкостей, подробиць й технічних особливостей, як самий моряк. А є, окрім морського, багато інших таких язиків: друкарський, знову в шахтах шахтарський (у золотокопів, сріблокопів інший, й діалектів їхніх змішувати не можна). Так само інча мова по тюрмах, цілком осібна належита лише тюремному осередкови, у копачів скарбів, у ковалів; навіть наших лірників й жебраків є своя осібна мова. Словом, люде окремих професій й навіть станів вироблюють для себе цілий запас слів їм одним лиш необхідний, а відповідно до того зміняють під той штиб і всю свою мову. Так з'являється жаргон – спеціфічний завше й для загального розуміння не зовсім приступний.

Коли взяти який з таких жаргонів, хоч би мову українських учнів по російських Духовних школах («духовних семинариях»), то можна бачити, що подібні діалекти складають ся не зразу, а довго і влучно вбирають в себе дух того осередку, серед якого народюються й через те власне вони стають чужими для людей далеких і сторонніх тому осередкови.

Сей, що тут подається, далеко не вповні зібраний від учнів духовної семинарії в Кам'янці Подільському, діалект якраз дуже багатий такими відтінками, що роблять його характерним як для осередку, російської духовної школи, запертої для світа і відданої лиш самій собі: там учні живуть лиш тими інтересами, які висовує їх нескладне, сіре, опасливе жите.

Здається, годі точно показати всі складники що війшли у сей своєрідний український діалект; годі також зібрати й всеньку сю мову по всій Україні, бо щоб знати її, треба самому пожити в там-тім осередку в багатьох місцях України, серед відповідної обстанови; се ж являє ся вельми трудним, – як не можливим.

Для того обмежую ся скромною передачею лише де-якого лексичного матеріялу, записаного від бурсаків на Поділю.

Багато його ще незібрано, а чимало не можна було сюди вписати через крайню степінь цензурности.

Приказка: «Що у людини на умі – те й на язичі» якнайліпше тут підходить: по сій мові лехко міркувати й про розумовий розвиток духовних школярів на Російський Україні й взагалі про дух сеї школи й її жите.

Що на умі у бурсака? Що утворило його мову не зрозумілою для начальства, педагогів й, взагалі, для сторонніх (!) людей? Для сего варт придивитися до семінарської обстанови.

Не можна сказати, щоб семінарське жите було забагате своїм змістом! Сповнене усяким мотлохом, воно заражує своєю тяжкою гагреною всеньку істоту юнака, що попав ся сюди, – на виворіть перевертає чоловіка й перемяняє його мало не на скотину, часто деморалізує його цілковито й веде на край пропасті.

Бо де ж найти утіху й забуте від недреманого ректорського єзуїтського ока, від постійного й безперестанного задурманювання сьвіжої й молодї голови мертвою й продажною схолястиком, від безперестанної нудоти по живих людях і річах, як не в п'ятиці, як не в диких виграшках, як не в соромливих й глумливих пісьнях, не в гидких оргіях в публичних притонах?

Та й де найти инчий вихід з тяжкого й скучного існування? Адже роспущеність молодіжї се швидче терпиться семінарським урядом, а ніж читане книг, ніж здорова розвага в театрі, в музиці.

От тут власне й бачимо корінь тої численї порнографіи й, взагалі, соромливих, назв і імен, якими сповнений сей словничок. Уважаймо на одно те, що 20% сих слів суть назви полових органів і їх зносин.

Мала, взагалі, культурність учнів духовних шкіл, що йде консеквентно за описаним вище безпросьвітним їх становищем, – є далі чинник того, що народня мова в устах бурсака удосконалюєть ся не в кращий спосіб, а в гірший: бурсак вносить в свій язык то, що є найгіршого з мови народної української й з тих мов, які йому здибають ся в школі й по за нею.

Сістема виховання знов тут казуєть ся: погорда до хлопа, розвивана в молодих серцях ще змалку російською офіціальною педагогиком, внесла в семінарську мову цілу низку образливих для мужика назвиськ, які не пропали а лишили ся в бурсацькому вжитку, не дивлячись, навіть, на переняте семінаристів останніми роками національною українською ідеєю й взагалі народницьким духом. Сих назв часто незрозумілих і образливих для селянина нащитаємо в бурсацькім лексиконі за два десяткі (*гадь, гадзон, мудь, мадюда, паздир, бадєй, очкур...*).

Охота розважитися з товаришами, знов, викликає в вихованцеві нишньої духовної семінарії бажанє охарактеризувати товариша їдким призвиськом, дати йому негарне мя, посьміятися з чужих недостатків.

Разом з тим є потреба виявити в тій же формі й своє відношенє до начальства. Назви сих двох категорій такі срамні, що сюди в більшости не вїйшли, хоч є між ними вельми характерні. Скажу лиш, що для деяких фамілій в семінарії (фамілії духовенства не міняються, бо ряди його поповнюють ся переважно людьми з духовного походження) є вже назви

встановлені раз на завше, Бог відає від якої пори, так що инчий бурсак приходить до духовних шкіл з готовою дражливою назвою.

На вироблення семинарського жаргону мала впливати й сама семинарська наука, що побачимо далі.

Так, виробивши вже певну кількість слів для свого вжитку й розваг, бурсакови хочеться підвести під них й всю балачку, для того так перекручується вмисне вся мова.

Взагалі, що торкається цілого духу бурсацької мови, її основи, зворотів язикових, більшости слів її, то не може бути жадних сумнівів, що є вона переробкою української мови, бо користується переважно її словницею, складнею й граматиною.

Ті деякі нові елементи, що ввійшли сюди в домішку до основної української мови, зазначити не трудно, бо вони кидаються в вічі з першого разу.

Нема що й казати, що найбільше сторонніх матеріалів дала для бурсацько-українського діалекту мова церковно-словянська, – мова св. і Письма й церковних книг, з якими в духовних школах приходить мати найбільше діла. Ся мова непомітно в'їдається в плоть и кров учнів, так що від неї буває трудно відступити й вона вливається в жаргони якось сама собою.

Треба знати, що бурсак в данім разі де що вибирає, а саме: слова на його погляд самі влучні, забористі, – взяті з яких-небудь пікантних або, взагалі, не зовсім сьвятих місць в св. книгах. Такі вирази, як наприклад: «пакостник плоти» (посл. до Євр. ап. Павла), «мочащийся к стіні» (з прор. Єремії), «сляци йому всею» (прор. Ісаія), «внутрення» (з псалмів), «вопити ко Господу» «крилу вітрину» (з псалмів), «Єдем», «власяница» й т. п. взяті прямо з св. Письма, а другі, як от: «книга живота», «назорей», «дияконство» и інші взяті з церковних книг й з служби Божої. На візі сих слів книжного походження складені у бурсаків й нові слова, наприклад, слова: «всяческая единственность» й др.

Далі знаходимо в поданому нижче словникови не малу долю слів московських, польських, сербських, – взятих або у чистій своїй формі, або вже змінених, наприкл., московські: «дубіна» (здоровець), «деревня» (простак), «каліна» (красна дівка), «румашка» (чарка від слова «рюмка»).

З польських слів можна показати такі, як: «овшім», «домечок», «добродзей», «дядик», «вонса» (вуса), «пеньондзи» й інші і з сербських – «гузно», «гузіца», «пуцати» (стріляти) й т. д.

Далі, система класицизму, так старано насаджувана й підтримувана по духовних школах ще від часів Київско-Могилянської Академії, в свою чергу мусіла також лишити де який слід у бурсацькім жаргоні; деякі грецькі й латинські слова в нім суть слідуочі: «буцефал», «пегас», «медуза» й інші, взяті з мітології, а також «рододактілос» (рожевий, румяний), «гіпербола» (добавочна порція за обідом), «лльог» (від γλάρος), «ліврити» (читати

від *liber*), «мурзуфлос» (з позростаними бровами), «супин» (зупа), «стомах» (живіт, черево) також і підробки під греки або латинь, напр. «дякус» – дяк, «фабула» (фальш, брехня) й т. п.

Є в сім жаргоні й слова жидівські: «шахрай» (в «Талмуді так зове ся неправедний суддя, а у бурсаків – нечесна людина), «гельд» (гроші), «кербили» (карбованець), «гелер» (сік з квашенини), «балабуста», «кашеруватися» (чиститися) – слова німецькі: «спацір», «клејнички»; французькі: «конфіктури», «пардон», «люазо»; італійські: «каруца», «мадона» (прислужниця), «вастерія» (коршма); румунські: «бадей», «пула»; португальські: «пріма» (голова революційної нелегальної організації); й навіть циганські напр.: «гадзён», й лірницькі («гарей» – пан).

Окрім перелічених складників, що ввійшли в бурсацький жаргон, в нижче поданому невеличкому реестриковому слові його можна взагалі бачити отсі дороги, які вели до його утворення:

1) всілякі уподобання й зближення одних предметів з усякими книжними словами або іменами, напр., імя «Цицерона» прикладене до жіночих грудей, імя Вітгенштейна перероблене на «вікинштейн» – витрутювання; 2) зближення одних предметів з другими й перенесення або взаємне перемінюване їх назв: напр., «зелентохи», «синюхи», 3) множество слів характеризують предмет таким, яким він є на ділі й для того заступають дійсну назву предмета, напр., замість назви «калитка» вживаєть ся: «баранячі яйця» і т. д., 4) багато де чого взято з пильної обсервації над окружаючим житем і звичаями, напр., слова: «цокнути» (випити), «обстригтися під ринку» (постричи волося на голові кружком), «погибати» (курити цигарку) і т. д. 5) не мало усяких влучних і не вдалих насьмішок: «маскуліна» (москаль), «лепйохо», «хлібушка», «жабник (втура в оркестрі)», «диявол (диякон)», «дудка (довге пальто)», «кишкоїдник (кабанник)», «кузинка» (ксьондзова підложниця) і т. п. 6) є досить слів, що торкаються їдла («супин», «логарифми», «стангрет»), утворених через постійне голодуване в семинарських стінах. 7) Ще більше термінів означаючих бійку: влупити, змастити, впірити, закалімпочити, вшкварити, накидати, надавати, накивати, начистити, ... сих термінів буде в словниці семинарської мови чи не найбільше. 8) можна порядне число слів в сій мові вказати також як забраних туди з усяких наук й там перемінених або уживаних в звичайнім значінню, а то: взяті з історії: «Схарія» (жид-Ерисиярх в Новгороді й Москві з XIV в.), «Санціо» (прізвисько доброму музиці від імени художника Рафаеля Санція), «Мурзуфлос» (прізвисько бізантійського царя Олексія Дуки, що мав позростувані брови); слова: «туманити» – (спадок від запорожців, що вміли «пустити в очі туману» своїм ворогам), «прелестний лист» («доднос» в Московській Русі), «дзекан» (благочиний ще з часів унії), «розбійничий собор» (незаконне зборище від незаконного собору 15... року); з

алгебри: «коцюфен» (зам. коефіцієнт); з словесности: «гіпербола»; з геометрії – «піфагорові штани» і множество інших.

Треба вказати, зрештою, на цілий цікель ласкаючих й поменьшаючих бурсацьких імен: Куньо (Яків), Гесьо (Григорій), Кадьо (Аркадій), Сясьо (Олександр), Песьо (Петро), які почасти мають дещо спільне з народними поменьшеннями, але ще більше мають власного безцеремонного задору й кепкування.

Не повинно бути дивом і то, що вельми часто в жаргоні семинарським приховується й де яка старовина в формі окремих слів, цілих виразів й термінів.

Діло в тому, і що нинішні духовні школи в Росії утримує (!) досі традицію старих часів Київської Академії й тим самим охораняють де-які переживання тої пори. Досить того що натура й навіть умовини життя нинішніх бурсаків мало різнять ся від бурсаків описаних Наріжним і Гоголем; бурсак і тепер ще має досить войовничої завзятости, чисто станової гордості і юродства; він добрий розбишака, грубіян й навіть злодій.

Маючи се на увазі, зовсім не дивно буде зустрінути у нижче поданому словничковій такі форми, які здибали б хіба у Памви Беринди, у Галятовського, Барановича и т. п., у бурсаків старої Київської Академії. А то є слова: «габза» (див. «капса» у Памви Беринди в його «Лексиконі словеноросскім» XVI в.), «кількократ» (там же), «пляга» (так ще в XVII в. звалися бурсацькі нари), также множественні форми слів: «салі», «воскі», «хлібі» (див. Чтен. въ Моск. Обществъ; Истории и древностей 1858 г., кн. I, т. II, с. 37). Так само звідте йдуть і деякі бурсацькі приказки; наприклад: приказку «йди ного до Бога», здибаємо нігде инче, як в Галятовського в його «Лютні Апольонові» (див. Сумцова «Іоанникій Галятовський», стор. 24).

Разом зо всім тим в нашому реестрикови семинарських слів знайдемо чимало й слів зовсім нових, що й-но допіру з'явилися. Такі всі ті слова, що торкаються новітнього визвольного руху в Росії, деякі нові призвища, назви нової одежі (уніформ) лиш недавно заведеної (двустволка, одностволка, зелентохи, рейтузня) й т. п.

Зо всього перечисленого видко, що мова українських семінарій власне не нова. Почавшись в незнати колишню пору серед Київських студентів-спудеїв, вона хоч й втратила багато з свого первісного складу, аде де-що й утримала, сповнивши свій пробіл новим словесним матеріалом. Сего ж матеріалу прибуває й, значить тепер ще стоїть ся мова в процесі складання вона все ж таки розвивається, утрачуючі свої давніші елементи на користь елементів пізніших, підказаних сучасним житєм.

Окрім чисто словесного матеріалу подають ся тут і де-які зразки семинарських приказок, примовок, скоромовок, жартовливих віршів, «кунштиків» для виучення «гласів» и т. п.

По них теж де-що видко, як й над чим працює семинарський розум. Нікчемний й прибитий, він віддався на поталу глупству й срамоті, але й тут дав де-що нового в історію й сучасний склад цілої мови нашого великого українського народу. Краса наша тут запаскуджена, але не нашими елементами, а чужими, – українські ж чинники тут чисті й непорочні як непорочний ум і серце того молодця, що попадає раптом в семинарську неволю и там деморалізується й розпускається під впливом паскудних лекцій про «хлопістику» від нечистих мучителів а не учителів й, взагалі, від всього складу життя, яке в тій атмосфері не від нині запанувало.

Кость ШИРОЦЬКИЙ **СЛОВАРЕЦЬ БУРСАЦЬКОГО ГОВОРУ***

1. авгур ‘професор грецької мови’.
2. агапа ‘таємне українське зібрання; вечірна гостина’.
3. агнець ‘поросля’.
4. ad partes йти ‘вмирати’.
5. ай ‘волосся на потилиці, так звана «брехунка»’.
6. алекок ‘осібний зачіс голови’.
7. алелуя ‘лайка на бурсака (спеціально кам’янецька)’.
8. альфонс ‘сутиньор’.
9. амбрóзія ‘чудесний запах, аромат’.
10. анефу! ‘(оклик, виголошуваний під час якої неприємности) от се зле!’
11. антик! ‘перший сорт!’.
12. антімонія ‘пуста балачка’.
13. антипóд ‘агафопод’.
14. анціхрист ‘антихрист’.
15. аньóлик ‘ангелик’.
16. а́решт ‘недокурена цигарка (бурсаки на недокурки дуже падкі; бачучи курця, кричать йому оден наперед другого: аришт! с. б. арештуну цигарку)’.
17. Арон ‘Аарон, професор сьв. Письма (екзегетики)’.
18. артіфєкс ‘артиста (лат. artífex)’.
19. архерейство ‘архерей, єпископ’.
20. асмондєй ‘дяк (на язика сьв. Письма се слово означає «нечистого духа»)’.
21. а усе любов ‘під впливом кохання’.
22. афорт! ‘геть!, забирайся!’
23. афронт ‘витручування за двері’.
24. а ху-не хо? ‘а хобоби не хочеш?’

25. ахунихенехе? ‘?’
26. бабуленція ‘баба, стара’.
27. бабу́шка ‘бабуня, господиня дому’.
28. бага́ття ‘вогонь на цигарці, недокурок’.
29. багно́ ‘багнет, штих салдацький’.
30. бад ‘отець, батько’.
31. ба́дьо ‘хлоп, мужик’.
32. байо́рок ‘бунт на струнах, басок’.
33. ба́ки ‘памороки, бакени’.
34. баку́н ‘тютюн дуже потний’.
35. балабу́ста ‘господиня в публичному домі (взяте з жидівського жаргону)’.
36. балуха́тий ‘ока́тий’.
37. ба́лухи ‘очі’.
38. балу́-балу́ ‘розмова, герготання’.
39. баляндра́си ‘кольонада’.
40. банькува́тий ‘ока́тий («очі мають баньковатий вид, сиріч пані-ческий страх»)’.
41. бара́н ‘падкий до жінок; дурінь’.
42. баранці́ ‘незаконні діти’.
43. баранячі яйця ‘калитка на гроші, або на тютюн’.
44. баро́н ‘дурний як баран; гордовитий’.
45. басові́к ‘в горлі гулька басова’.
46. басо́ю ‘басом’.
47. батеша́ ‘батько’.
48. бафра́ ‘паршивий тютюн’.
49. бах ‘бенькарт’.
50. ба́хнути ‘вдарити’.
51. ба́хур див. бах.
52. ба́ц ‘бас, грубий голос’.
53. бацу́ла ‘гроші’.
54. безрезонно ‘безпідставне’.
55. бельбас ‘здоровенний, а дурний чоловік’.
56. бемоль ‘нагнітка’.
57. бздю́х ‘смердячий чоловік, плюгавець’.
58. *бзік* ‘придурковатий’.
59. битва з кабардою ‘сутичка бурсаків з міщанами’.
60. біблійка ‘книжечка грубої папірки до цигар’.
61. біблія ‘всяка здоровенна книга’.
62. бібу́лка ‘папірець на цигарки’.
63. біда́ ‘мужеський орган’.

64. білозѳр ‘білоокий’.
65. благоутробіє ‘живіт’.
66. бліснути ‘вдарити’.
67. блоха́ ‘консисторський чиновник’.
68. бля́ха ‘повія’.
69. бобра́ біти ‘совокуплятися з жінкою’.
70. бѳбрик ‘жіночий половий орган’.
71. богѳслов ‘теолог; учень старшої кляси семинарії’.
72. божі внучі ‘млинці’.
73. божі постолі ‘здоровенні пироги’.
74. бѳмкати ‘нічого не робити, див. («бомки стріляти»)’.
75. бѳмки стріляти або бомки бити ‘нічого не робити’.
76. бресті́ ‘ледве, ледве поспівати в читанню’.
77. бреху́нка ‘пук волосся саме посеред потилиці’.
78. бричкою сьміятись ‘реготатись’.
79. бугаюва́ти ‘скакати в гречку’.
80. букѳрт ‘бенькарт’.
81. бульварі́яд ‘бульвар’.
82. бѳмкати ‘вчитися голосно, бубоніти під ніс’.
83. бу́на ‘високий, тонкий голос’.
84. бурс ‘бурсак’.
85. бурсак в пенсне ‘франтовий бурсак’.
86. бу́сель ‘піяка’.
87. бу́ти ‘чоботи’.
88. бу́цатися ‘битися’.
89. буцефа́л ‘гандрабатий’.
90. валѳтом сплять ‘сплять оден до другого ногами на одній постелі’.
91. ва́нітас ванітатіс ‘vanitas vanitatis’...
92. ва́рга ‘губа’.
93. вастѳрчі́я ‘шиньок, коршма, притон’.
94. вбра́тися ‘впитися’.
95. вгрі́ти ‘вдарити по шиї’.
96. вдѳрити ‘щось добре з запалом зроби’.
97. Ве́дик ‘Володимир’.
98. велѳніє ‘приказ’.
99. венѳра ‘пранці’.
100. ве́ньга ‘вєньгер; виходець з Угорщини’.
101. вертеп ‘притон’.
102. весѳлими ногами ‘пяними ногами’.
103. *взаи́тат* ‘в одставку’.

104. віблядок ‘ублюдок’.
105. відіти ‘бачити’.
106. викинштéйн ‘витрутювання, вигнання’.
107. викрутáси ‘всякі штуки’.
108. вікурити ‘вигнати’.
109. вино́ і Сікер ‘випивка; напої хмільні’.
110. віпердок ‘ублюдок, плюгавець’.
111. вирвіхвіст ‘дяківське прізвисько (порівн. нижче: «рикевич»)’.
112. вітяти ‘вбити палицею або лозиною’.
113. Ј вихрéстюватися ‘вимолюватися’.
114. вишемóцний ‘дуже потужний (про тютюн)’.
115. вішкварки ‘ублюдки’.
116. вішкрабки див. вишкварки.
117. вішні, садити ‘спорожнюватися’.
118. вівця́ ‘безответний чоловік’.
119. відзітка ‘коротенька куртка; візітова картка’.
120. візіта ‘візит, відвідини’.
121. вілюзіон, під лавку! ‘йди до чорта!’.
122. віспа козацька ‘короста, чухачка’.
123. вітрак ‘маючий здорові вуха’.
124. власяніця ‘жалоба’.
125. вліпіти ‘вдарити рукою по лиці’.
126. внúтрення ‘нутро’.
127. вобітация ‘помешканє’.
128. водá ‘темрява; туман’.
129. водка православного вероісповедання ‘проста горілка’ (є ще «митрополича» – то чистіша за просту).
130. вóзглас ‘крик’.
131. возмутітельний ‘несімпатичний, неприємний, неуживчивий’.
132. возніця ‘візник, фурщик’.
133. возопіти ко Господу ‘закричати, заплакати’.
134. вокабули ‘збірка слів вибраних з грецького чи латинського тексту’.
135. волосянка ‘жіночий половий орган’.
136. вóльверт ‘револьвер’.
137. вольнопіор ‘йдучий до війська по своїй охоті (вольноопределяющійся)’.
138. вольнопожарний див. сикса.
139. вонса ‘вуса’.
140. воображáти ‘задаватися, величатися’.
141. ворóта ‘шпірінька; роціпка в штанах’.

142. воскі́ ‘воск’.
143. впо́роти ‘щось не до речі вимовити’.
144. враца́ти ‘ригати’.
145. врэ́з ‘на риск’.
146. врепі́жити ‘здорово вдарити’.
147. врза́ти ‘втікати з лекцій або з церкви’.
148. всті́пський ‘цікавий, непосидючий’.
149. вся́ческая єдінственос́ть ‘все одно’.
150. втерти носа́ ‘дати носа’.
151. ву́ж ‘піяка’.
152. вуйко́ ‘мужиковатий; мужик; дядько’.
153. ву́лийкува́тий ‘неповоротний’.
154. ву́льва див. бобрик (від лат. vulva).
155. ву́ха ‘шпи́ги’.
156. вхо́їти ‘взяти поганий бал’.
157. вчений та недрукований ‘вчений та не битий’.
158. вчепив медаля́ ‘не засті́гнув штані́в, так що видко гудзик на ши-
рінці’.
159. вчі́стити ‘набити’.
160. вчо́раки ‘учора, вчера’.
161. вшкв́арити див. вдарити.
162. вшпо́ц ‘в ці́ль; в мету’.
163. га́бза́ ‘калітка, капітал’.
164. га́дзён ‘пейзаж’.
165. галага́дзи ‘дзвіночки’.
166. галаго́н ‘дзвінок’.
167. га́лда ‘лакiтки’.
168. ганделя́бати ‘погано балакати на чужій мові’.
169. ге́лер ‘сік з маринад; росiл’.
170. ге́льд ‘гроші’.
171. ге́сьо ‘Григорій’.
172. гже́сьо ‘Григорій’.
173. гі́лавий ‘килявий’.
174. гита́ра ‘дуже худий’.
175. гі́бер ‘губернатор’.
176. гльо́г ‘мужеське сі́мя’.
177. го́льгнути ‘напитися’.
178. го́нзолі́ ‘болото на обстрапані одежі’.
179. гу́зно, гузі́ца див. гузно.
180. га́де собачий ‘лайка така’.
181. га́дь ‘хлоп (дражлива назва)’.

182. гадю́ка ‘хлоп’.
183. га́дя ‘мужики, хлопип’.
184. га́дячий ‘крепкий, лихий’.
185. га́йдама́ка ‘здоровий, страшний, лютий’.
186. *га́льштук* ‘краватка’.
187. га́рачку поро́ти ‘гніватися’.
188. га́ргарка ‘бричка, що дуже гаркає й трусить’.
189. га́ре́й ‘пан’.
190. га́ркнув аж дим пішов ‘взяв forte’.
191. га́ркнути ‘здорово крикнути; видати голосний звук з «гармати»’.
192. га́рма́та ‘зад’.
193. га́рмо́ні́йка ‘папірець, складений гармонійкою з написаним на нім перекладом чужоземного тексту або що; він береться в руки для підмоги на іспитах або при відповідях клясних завдань’.
194. га́ррр! ‘огризается бурсак, як його хто вхопить за вуса’.
195. га́тіти ‘бити’.
196. ге́п ‘мужик, мужиковатий’.
197. ге́пати ‘підскакувати при їзді на возі, товктися’.
198. ге́тьмане́ць ‘українець, українофіл’.
199. гилі́ти ‘підкладати мяча під удар поліном, бити’ («нагили йому в морду»).
200. гишкі́ ‘холодець’.
201. гі́мно з гудзиком ‘нічого, дурниця’.
202. гі́пербо́ла ‘добавочна порція за обідом’.
203. глаго́л ‘довгоносий’.
204. гласі́ ‘церковні напів; спеціальні бурсацькі вигадані для лекшого усвоєня гласів церковних’ (зразки їх див. нижче).
205. головомо́йка ‘добра лайка, провчання, ј наука’.
206. го́не́ніє ‘переслідуване’.
207. го́рішко́м брати ‘сьпівати тоненьким голоском на верхніх нотах’.
208. го́рня́к ‘горнична’.
209. го́родá ‘місто, базар (зам. «город»)’.
210. го́ро́дити ‘чортзна що балакати’.
211. го́сподин по сьві́цькі часті ‘пан в цивільнім убраню, без форми’.
212. го́ц ‘розбишак’.
213. градонача́льники ‘мійська адміністрація’.
214. гражда́нська ‘так зову́ть в семинарії науку всесьвітньої історії’.
215. грамотна Бі́блія т. е. надписана Бі́блія. Бувають й інші книжки грамотні.
216. гра́ти на волосянці́ ‘совокуплятися’.
217. гримну́ти див. га́ркнути.

218. гру́шка ‘удар в голову через повернення кулаком поміж воло-
сєм’.
219. гугні́вий ‘косноязычний’.
220. гузі́ца див. гузно.
221. гу́зно ‘зад’.
222. гуля́ти ‘спаціруваги’.
223. дальній восток ‘нужник’.
224. два п'яних ‘pianissimo’.
225. двугла́вий орел ‘пара скліщених псів’ (виглядають з боку як дво-
головий орел).
226. двупе́рстіє ‘витиране носа не хусткою, а пальцями – двуперсті-
єм’.
227. двоство́лка ‘одежа з гудзиками в два ряди’.
228. дере́вня ‘простак’.
229. деркн́ути ‘втікти’.
230. де́рти носа ‘високо нестися’.
231. де́йствувати ‘здужати, функціонувати’.
232. дзе́кан ‘благочинний’.
233. дзі́гвас ‘фуси, осадки на дні фляшки з горівкою’.
234. дзьо́мухі ‘чоботи’.
235. дзя́кати ‘докучати, налізати’.
236. диві́ться як баран в аптику ‘нічого не розбирає’.
237. дигама не предпо́лагалась ‘сего я не чекав (про несподіваність)’.
238. ді́міти ‘смородіти, курити’.
239. дія́вол ‘диякон’.
240. дія́кон свиснув ‘прогорів на іспитах аж засвистіло’.
241. дія́конство ‘диякон’.
242. дідо́к ‘місце недостаючого партнера в картонній грі’.
243. діе́зяча ‘півтони в музиці’.
244. ді́ч ‘чортяки на образах’.
245. дія́нія ‘події, подвиги’.
246. добро! ‘добре, гаразд!’
247. добродзе́й ‘добродій’.
248. доброта́ ‘краса’.
249. довга́нь ‘високий’.
250. до́вгий ‘високий’.
251. до ві́тру ‘надвір’.
252. домéчок ‘нужник’.
253. доно́сний прихóд ‘добрапарафія’.
254. до рук! ‘давай седи!’
255. до хра́му святого ‘до церкви’.

256. драла дати 'втікати'.
257. дреко́ліє 'кіл'.
258. дрíзнуги 'випити'.
259. дрімну́ти 'втікти'.
260. дрíпи 'спідниці'.
261. дрису́н 'боязкий'.
262. *дрочіти* 'онанізмом грішити'.
263. дубі́на 'здоровань'.
264. дудка 'довга одежа («пальто дудкою»)'.
265. дудка Божа 'дяк'.
266. дудочка 'цибушок до папірос'.
267. дути пиво, горівку 'пити багато, дудлити'.
268. дуфа́ти 'позирати, надіятися' («на полиці бараниці – я на них дуфаю» – пісня).
269. душити комара 'спати'.
270. дьо́рнути 'випити'.
271. дя́дик 'дідуньо'.
272. дя́к 'професор «літургики» (церковного уставу й канонів)'.
273. дя́к подлий! 'лайка на дуже некультурного бурсака'.
274. дякува́ти зам. дякувати 'висловлювати подяку; бути дяком'.
275. дя́кус 'дяк'.
276. дяче́ц 'дячок'.
277. дячи́ло 'дяк'.
278. дячи́сько 'дяк'.
289. егза́мен 'іспит'.
290. еде́м 'червоний, рудий'.
291. ере́вгето иноваріо́н 'ригати' (від греч. ερευετο ινουμεριον).
292. *εφιόν* 'хлоп, мужик'.
293. еле́й 'лестива мова, підлизування'.
294. еле́йний 'лестивий'.
295. емназі́ст 'учень гімназії, гімназіяст'.
296. ерунді́стика 'дурниці всякі'.
297. ерусали́мський гражда́нин 'жид'.
298. *жабнік* 'втура в оркестрі'.
299. жгу́т 'скрутяний мокрий рушник; гра рушником' («в жгут»)'.
300. живі́т розвóдит тарабари 'гуркотить в животі'.
301. *живо́т* 'житя; живіт'.
302. жід 'ляпка чорнилом на папері'.
303. жидофі́л 'юдофіл'.
304. жидю́ра 'лайка на жида'.
305. жура́влик 'довговязий'.

306. забивáти ‘замагати, побіждати’.
307. заблúда ‘заволока’.
308. *завинєніє* ‘тлумок’.
309. *завиньóнток* ‘тлумок, вузел’.
310. завóда ‘поміха’.
311. загравати ‘дрочити, зачіпати’.
312. задёрти ноги ‘вмерти’.
313. заделать ‘зробити’.
314. задріпаний ‘заболочений’.
315. заїхати ‘дати в морду’.
316. зайць ‘косоокий’.
317. зайці в голові скачут про дурня так кажуть.
318. зайчик ‘махóрка’ (на шабатурці намальований зайчик – то сама найліпша).
319. зака́л ‘малий ростом, загартований’.
320. закалімпóцити ‘відповідати лекцію зле, по половині з бідою; вдарити’.
321. закаліти див. гаркнути.
322. закаплúнитися ‘зачервонітися від духоти’.
323. закопёрчити ‘вдарити під ніс’.
324. закоснєніє ‘забарування, опізнення’.
325. закривавлений як свиня ‘дуже обкровавлений’.
326. закусмєнти ‘закуси, наїдки’.
327. залимпáчити ‘дати добрий удар’.
328. залóг ‘заклад’.
329. залупітись ‘обітертись’.
330. залупінський ‘червономордий’.
331. зальóти ‘залицяння’.
332. замоля́чити ‘закурити цигарку’.
333. за оскóмитися ‘набити оскому’.
334. запендєлити ‘вдарити’.
335. записáти ‘оштрафувати’.
336. записна́ ‘книжка для заміток’.
337. запіка́ти ‘добре здавати своє завдання; тримати гарну промову; добре сьпівати’.
338. заполучіти ‘дістати щось, одібрати’.
339. заправля́ти ‘затикати; совокуплятися’.
340. запустіпи журавля ‘запустити очі в книжку’.
341. зара́д ‘енєргія’.
342. зарадіти ‘підряд щось робити’.
343. зарості́ ‘обрости бородою’.

344. засісти ‘завзятися’ (напр. «засісти за науку»).
345. заскоца ‘той, що має великі ядра’.
346. заушеніс ‘удар у вухо’.
347. заўшник ‘шпиг’.
348. заялódзьяний ‘засмальцьований, брудний’.
349. збивати з пантелігу ‘зводити з дороги, з путя’.
350. збити фамілію ‘оскандалити, обезчестити’.
351. збóрня ‘кімната в семінарії для інспектора, куди викликають учнів для розправи’.
352. звёрско ‘по звірячому’.
353. звьізда ‘жіночий орган’, ‘чиновницька кокарда’.
354. звьірі в голові ‘воші’.
355. звóльна ‘повільно’.
356. здёржати критику ‘здати іспит гаразд’.
357. зéйска вода ‘зельтерська вода’.
358. зерцáло ‘люстро; книжка’.
359. зилитóха ‘штани зеленого кольору’.
360. зіньська вода див. зейська вода.
361. з кандибóром ‘зверхом’.
362. зкресати ‘зкритикувати’.
363. злáпати ‘заразитися поганою слабістю’.
364. злачне місце ‘притон’.
365. зловіти див. злапати.
366. злохудóжна душа ‘безпутний’ («з тексту св. Письма: «злохудож-
ную душу не внидет премудрость»).
367. злупіти ‘з’їсти’.
368. знакóмець ‘знаемий’.
369. зрénіє ‘око’ (їдно зрénіє болить ‘болить одно око’).
370. зуньо ‘шепелявий чоловік’.
371. иминини ‘іменини’.
372. іноде ‘часом’.
373. интéрес ‘жіночий орган!.
374. ідьом погібáть ‘ходім курити’.
375. ierat matniogum corrogum
376. ісполін ‘вчитель’.
377. іхати, їздити
378. їду тебе згáдувати ‘їду на двір’.
379. йоб їов (лат. Jobus).
380. йóбик ‘стихар, що одягають при посвяченню в провідника; корот-
ка куртка’.
381. йончик ‘Іона’.

382. каба́н ‘грубий, тлустий’.
383. каба́ньство ‘свиньство’.
384. ка́ва ‘ворона’.
385. ка́вка ‘ворона’.
386. каву́ні, каву́нчики ‘перетримка’.
387. каву́нівка ‘горівка, підправлена кавуном’.
388. кади́ло ‘смерід’.
389. кади́стий ‘смердючий’.
390. Ка́дьо ‘Аркадій’.
391. казна́ ‘казенне отриманє; будинок, де жиють казенокоштні бур-саки’.
392. кале́ний ‘запальчивий, гарячий’.
393. калі́на ‘калина’.
394. *калісра́ка* ‘Калістрат’.
395. каліфо́рнія ‘притон’.
396. каля́ти ‘класти одиниці’.
397. камізе́лька ‘жилетка’.
398. ка́мінь ‘гра в камінь’.
399. кампу́з ‘конфуз’.
400. камча́тка ‘задні лави в класі’.
401. канаре́йку сьпівати ‘служити в війську’.
402. кандибор ‘верх; вершок’.
403. кандьо́р ‘зупа семинарська’.
404. капи́тель ‘пригода’.
405. каню́чити ‘просити’.
406. ка́пеця ‘баба’.
407. капу́ста ‘так дrouchать міщани й жиди семинарів’.
408. капу́сту різати ‘скакати в гречку’.
409. капца́н ‘бідолаха; голий, обдертий’.
410. капцанувати ‘бідувати’.
411. карті́ни ‘карти до грання’
412. карто́ха ‘салдат’.
413. карто́шка ‘салдат’.
414. кару́ца ‘карита; віз’.
415. карчи́ло ‘здоровий карк’.
416. кат ‘здоровець’.
417. катако́мби ‘підвали в семинарських будинках’.
418. кацаве́йка ‘коротка куртка’.
419. кацапу́ра ‘кацап’.
420. ка́чка ‘валторна (муз. струмент)’.
421. каше́рний ‘чистий’.

422. кашеруватися ‘прибратися’ (про жінок, що дуже ходят коло свої краси)?
423. каші ‘каша’.
424. квас ‘людина з скривленим лицем’.
425. квасніці ‘кислі яблука’.
426. *кватера* ‘квартиря’.
427. кватьóra ‘квартиря’.
428. кékлюс ‘призваще довгоногого чоловіка’.
429. кеп ‘розум’.
430. кéпка, кепочка ‘шапка’.
431. кёрбили ‘карбованці’.
432. керувáти ‘уміти залищитися до дівчини’.
433. ківайся ‘йди-но!’
434. кидéмія ‘академія’.
435. кинути оком ‘глипнути’.
436. кíхлик ‘чарка’.
437. кíхоть ‘невеличкий бурсак; бурсачок’.
438. кихтя́щий ‘дуже маленький молодий бурсак’.
439. кишка ‘учень приготувельної кляси’.
440. кишко́дник ‘міщанин’.
441. кіл ‘мужський орган’.
442. кі́лькóкрат ‘багато разів’.
443. кі́льо ‘кільки’.
444. кінь ‘семинарська гра’.
445. клаповухий ‘з здоровими вухами’.
446. клеврёт ‘прибичник’.
447. клейнички ‘діти’.
448. клігер ‘шахрай’.
449. клі́рнет ‘клярнет (муз. струмент)’.
450. клюцкóсті ‘локшина з сиром’.
451. клякáти ‘упадати на коліна’.
452. клямпóни ‘здорові вуха’.
453. кляпатий ‘вухатий’.
454. кля́пи ‘здоровенні вуха’.
455. кля́ча ‘стара жінка’.
456. книга животная ‘кондуїт’.
457. книш так дрочать бурсаків у Камянці.
458. кнур ‘сутиньор’.
459. кнюх ‘вонтпливий; непотрібний, плаксивий’.
460. кобчúга ‘лукавий’.
461. ковчéг ‘плетена брика’.

462. коза́ ‘молода дівчина’.
463. козито́н ‘противний, носовий голос’.
464. колесни́ця ‘віз’.
465. колодки́ ‘гіри до гімнастичних вправ’.
466. кому́на ‘компанія’.
467. комуні́стий ‘дружний’.
468. коник, кобилка́ ‘гаплички’.
469. конкуре́нція ‘високий ковнірчик’.
470. коно́пка ‘ніс маленький’.
471. конфі́ктури ‘конфігури, смажені фрукти з соком на цукрі’.
472. ко́п! ‘голова!’.
473. копістка́ ‘шабля’.
474. ко́пій ‘копійка’.
475. кордега́рдія ‘карцер’.
476. коре́чки ‘високі підбори в чоботях’.
477. корза́ див. гузно.
478. коцюфе́н ‘коефіцієнт’.
479. краси́вість ‘краса’.
480. краси́вий ‘поганий, бридкий’.
481. красна де́вица ‘соромливий хлопець’.
482. красножо́пий ‘любодійний, любодійник’.
483. красноко́жий ‘червоний; кров з молоком’.
484. красову́ля ‘здорова чарка’.
485. крепа́к ‘здоровенний, кріпкий чоловік’ (*«і мій батько і твій бать-
ко були крепаки»*, бурс. пісня).
486. креса́ти ‘запобігати коло жіноцтва; залицятися’.
487. кресну́ти ‘вдарити в лице’.
488. кресу́н ‘кавалер’.
489. кривундя́ча ‘кривий’.
490. крилу ветренню́ ‘крило в санях’.
491. кріпо́сті ‘здоровець; сильний’.
492. кро́кос ‘крокодил; дуже погана жінка’.
493. кру́п ‘бедро жіночі’.
494. кугу́т ‘білявий, а кучерявий хлопець’.
495. кожушина́ ‘хлоп, мужик (взимку)’.
496. кузі́нка ‘ксьондзова господиня; підложниця’.
497. ку́м ‘долітній бурсак’.
498. кунді́й ‘півчій в архерейськiм хорі, послушник монастирський’.
499. Ку́ньо див. Яшуньо.
500. куня́ти ‘дрімати’.
501. ку́па ‘жіночий орган половий’.

502. курачі дзьоби ‘жидівський холодець’.
503. курдупель ‘сутулуватий чоловік’.
504. курець ‘курій’.
505. кур’єр ‘що перед всіх бурсаків сідає за стіл з їжею’.
506. кúри клюют ‘кажуть так про багатих, що в них гроші «кури клюють»’.
507. кúрити ‘смордіти’.
508. кúрка ‘безносий чоловік’.
509. кúрси ‘курсистка’.
510. кусáтельно ‘касательно’.
511. кусати горіхи ‘йти на двір’.
512. кúфтик ‘кухарчук’.
513. кúшка ‘здоровий ніс’.
514. ладне́нький ‘лагідненький’.
515. ла́п! ‘хап!’
516. лапа́ти ‘мацати’.
517. лати́ня ‘латинь’.
518. лепі́оха ‘салдат’.
519. либу́шок ‘цукерок’.
520. лицедéйство ‘гра на театральній сцені’.
521. лі́чко ‘зад’.
522. ліво́льве́рт ‘револьвер’.
523. лі́врити ‘читати’.
524. ліні́вець ‘флегматик’.
525. лі́нь ‘ледарство’.
526. лі́рник ‘нудний чоловік’.
527. літу́че словце ‘лайка’.
528. літу́чка ‘стоячий білет на іспитах’.
529. Ліхтарко, Ліхтерій ‘Елевферій’.
530. *логаріфми* ‘локшина’.
531. лубо́к ‘одежа з грубого сукна’.
532. лупі́ти ‘бити’.
533. лушпа́рити ‘бити’.
534. Льо́ньо ‘Леонід’.
535. льо́тка ‘повія, блудодійниця’.
536. люа́зо ‘птицеподібний ловічина; птаха’.
537. любов ‘акт скуплення’.
538. любов кружит ‘закохався й має взаємність’.
539. ля́двія ‘бедра’.
540. *магазéя* ‘магазин’.
541. магле́ба ‘неповоротний’.

542. магу́ла ‘ведмідь, неповоротний’.
543. маді́стка ‘повія’.
544. мадо́на ‘служниця’.
545. маді́одя див. магула.
546. мазі́лко ‘кісточка щось мастити’.
547. мазі́ло ‘чорнило; неповоротний чоловік’.
548. ма́зка ‘по лиці провести рукою’.
549. мазу́рівський панич ‘підпанок; мазур’.
550. *мазу́рик* ‘жулик’.
551. мазу́рочки ‘мазури’.
552. максі́м ‘великий’.
553. малакі́я ‘онанізм’.
554. малафі́я ‘мужське сімя’.
555. мали́й ‘здоровий, а дурний чоловік’.
556. мали́на ‘дівчина’.
557. ма́лка ‘господиня публичного дому’.
558. малоше́дший ‘дурний’.
559. *ма́мінька* ‘мати’.
560. манáтки, манаття ‘рухоме майно’.
561. манаші́сько ‘чернець’.
562. мархотня́ ‘махорка’.
563. марципа́н ‘мавпа’.
564. маскулі́на ‘салдат’.
565. маслі́ ‘масло’.
566. ма́сло бити так кажуть про онанітиків.
567. масті́ти ‘бити’.
568. мата́па ‘мавпа’.
569. матні́стий ‘в широких штанях’.
570. ма́туп ‘мавпа’.
571. маха́ти ‘совокуплятися’.
572. медаль ‘гудзик на шірінці’.
573. меду́за ‘людина з пронизуючим поглядом’.
574. ме́та ‘гра в мяч’.
575. Ме́ша ‘Михайло’.
576. магу́н ‘ігумен’.
577. мили́ ‘мило’.
578. милити голову ‘лаяти, пробирати’.
579. мі́мра ‘людина придурковата, клята, нудна’.
580. митрополі́т ‘казена горілка в плящі з білою сергучовою головою’.
581. Мифей ‘Матвей’.

582. мишакі́ ‘гречана каша’.
583. мізки́ ‘мозок, розум’.
584. міністер осьвещенія́ ‘семинарський слуга, що сьвітить сьвітло’.
585. мо́кнути ‘п'ячити’.
586. молодік ‘новопоступаючий в семинарію’.
587. молодий в яйцях ‘не досьвідчений’.
588. морда́с, мордач ‘удар рукою по лиці’.
589. мордяка ‘морда, лице’.
590. мороз ‘дурниці’ (говорить ‘мороз’ якийсь, говорить дурниці).
591. морозити ‘балакати дурниці’.
592. морочити помидо́ри ‘морочити голову’.
593. мосьпаненьку ‘мостивий пане’.
594. моту́зя ‘екскременти’.
595. мо́хати ‘шахрувати’.
596. мохату́рка див. гармоні́йка.
597. моха́ч ‘шахрай’.
598. моча́щийся к стіні́ ‘пес, п'яний чоловік’.
599. мошня́ ‘калитка; ядра; зморщене лице’.
600. мудрствувати ‘мудрувати’.
601. мудь ‘пейзан’.
602. муковзду́тіє ‘осібний спорт, який приписують черцям по манас-тирях’.
603. мукосеяніє ‘покута в монастирі’.
604. му́лька ‘в штанах від страху’.
605. му́ндир, мунде́р, мундьо́р ‘мундур’.
606. мурзу́флос ‘прізвище на того, в кого брови зрослися’.
607. набездів аж темно ‘аж в голову вдарило’.
608. навести критику ‘скритикувати’.
609. на всі бачити ‘оглядини усяких темних місць’.
610. нагрудник ‘нахлібник’.
611. нажати кнопку ‘надушити носа’.
612. назорей ‘капцан, бідолаха’ (на голову його не «восходить бритва й борода його не торкають ножиці», бо він нічого не має).
613. накаді́ти див. начадити.
614. на казні́ бути ‘жити на казенім кошті’.
615. накала́тати ‘набити’.
616. накі́вати п'ятами ‘вт'ікти’.
617. накі́дати в морду ‘набити’.
618. нализáтися ‘впитися’.
619. налупі́ти ‘набити; напаскудити куди-небудь’.
620. наляца́ти ‘наскакувати на кого-не(будь) не добаваючи добре’.

621. на молокі́ ‘йти молоко пити’.
622. наму́ляти ‘напустити в штани’.
623. на парафію́ йти ‘йти в попи’.
624. напороші́ти див. начадити.
625. напре́ла ‘багацько’.
626. напусті́ти див. намуляти.
627. нарати́ці ‘поручі’.
628. нарізува́ти ‘вчитися’.
629. насирáтель ‘надзиратель, наглядач’.
630. насланя́ ‘наказа, нещастя’.
631. насобáчитись ‘напрахтикуватися’.
632. настали́ти ноги ‘виготуватися до танців’.
633. настомбурчитись ‘затвердіти, стати годним до роботи (про мужський половий орган)’.
634. настопóрчитись див. настомбурчитись.
635. насúну́в гвóздями ‘насмородів’.
636. насуну́ти див. начадити.
637. натяга́ти ‘про дівчат’.
638. нача́див ‘накурив’.
639. нашармака́ ‘як-небудь’, ‘на авось’ (cher ami).
640. наяріва́ть ‘грати’, див. грати на волося́нці.
641. не́бо ‘верхні пльонтра в великих будинках’.
642. не вса? ‘справді? (не в самому ділі)’.
643. не ду́й! ‘не захоплюйся!’.
644. не́ктар ‘добре вино’.
645. нема́ копія́ ‘немає грошей’.
646. не подо́йдьо́т ‘не годиться’.
647. непотребство́ ‘паскудство’.
648. неробі́тник ‘святки, свято на будні́м дні’.
649. нескрива́ємий ‘непохитний, непоколебимий’.
650. неудо́боносі́мо ‘незручно’.
651. ні́ндза ‘нужа’.
652. нова́к ‘новий, молодий учень’.
653. но́сик ‘великий ніс’.
654. носом грати́ ‘сопіти’.
655. нотопу́тія лат. ‘нотопутія’.
656. нравствене́ ‘так зовуть семинаристи науку моралі’.
657. ну́жда ‘прислужниця’.
658. ну́мер ‘фокус, штука’.
659. нютува́ти див. врацати.
660. ну́х ‘обоняне’.

661. нюхало 'ніс'.
662. об'їсти 'їсти на чужий кошт; кривдити кого-неб(удь) харчами'.
663. обкаліміючити 'обдурити'.
664. облиза́тися 'спіймати облизня'.
665. о́бмань 'маніжка окрема від сорочки'.
666. общежітеля 'інтернат для бурсаків'.
667. обю́шити 'окровавити'.
668. о́вшім 'добре, гаразд'.
669. оглаше́ний 'непосвячений в щось, докасний'.
670. одія́ло 'ковдра'.
671. одія́ніє 'вбрання, одежа'.
672. одноство́лка 'куртка з одним рядком гудзиків'.
673. ожені́ти 'набити добре'.
674. о́лиф 'сонце'.
675. оме́ти 'поли'.
676. оні́тува́ти див. вращати.
677. опрацо́ваний 'обіцяний'.
678. о́рден 'яка-небудь венерична хвороба' (буває «орден» кількорох степенів в залежності від того яка хворість спіткала).
679. основне́ 'так звуть в семінарії науку апольоґетики'.
680. особлі́вість 'особливість'.
681. отчая́ний 'очайдух'.
682. о́чі соловейком 'п'яні о́чі'.
683. очкúр 'мужик'.
684. очкурня́ 'пояс від штанів в збірках'.
685. оші́йник 'удар в потилицю'.
686. повія́н 'любодійник'.
687. пазді́р 'пейзан, мужик'.
688. пазді́рко див. паздир.
689. пакостник плоти́ 'мужський орган'.
690. паца́ли 'хижа'.
691. палі́то, палі́тко 'пальто'.
692. паль! 'вдар!'
693. пальну́ти 'вдарити'.
694. пан 'заможний бурсак'.
695. панафі́дка 'панахидка (насмішка над великоросійською вимовою)'.
696. па́ні див. гузно.
697. панько́ві штані кажуть: се така правда, як панько́ві штани. Панько́ві штани – чуже штани.
698. па́пінька 'татко'.

699. парастáсник ‘так зовуть ханжу’.
700. парну́ти ‘роспороти’.
701. парсу́на ‘персона, портрет’.
702. па́рта ‘лава’.
703. парта́ч ‘мохач’.
704. партéсний ‘гарний, прекрасний’.
705. парця́та ‘пари в картах’.
706. па́ска ‘великодень’.
707. патеру́ха ‘дрібний, потертий тютюн’.
708. па́тик ‘дурінь’ («в него розум, як патик»).
709. патра́хіль ‘епітрахіль’.
710. патриа́рх ‘старий бородатий піп’.
711. патру́ль ‘салдат’.
712. пах ‘смерід; запах поту’.
713. па́хнути ‘вдарити’.
714. пегáс ‘кінь’.
715. пекті́раки ‘червоніти’.
716. пенді́оритися ‘гогошитися’.
717. Пенді́оркин ‘смішлива московська фамілія’.
718. пендю́читися див. пендюритися.
719. пенелóпа ‘жінка краси клясичної’.
720. пéніс ‘хліб’ (зам. panis)!
721. пень, пеньок ‘дурінь’.
722. пеньóндзи ‘гроші’.
723. пéнязі ‘гроші’.
724. пердя́чка ‘валторна (муз. струмент)’.
725. переді́рка ‘перетримка’.
726. перепу́д ‘страх’.
727. перна́ті ‘панночки’.
728. Пёсьо ‘Петро’.
729. пётел ‘кугут’.
730. пё́цек ‘манижка’.
731. печé ‘скоро йде, поспішає’.
732. пейса́ч ‘жид’.
733. пигу́льку підсунути ‘вибити’.
734. пизду́лёт ‘пістоль’.
735. пиздя́чити ‘докучати’.
736. пирóжні ‘тісточка’.
737. писа́ніє ‘письмо; сьв. книги’.
738. пису́лька ‘лист; записка, цидулка’.
739. підві́яний ‘непотрібний’.

740. піддюжурити ‘вибити’.
741. піддувати дяків ‘насьміхатися з дяківських дітей’.
742. підживитись ‘підкріпитися їжою’.
743. підірваний ‘непотрібний; килавий’.
744. підірва́ти ‘викликати несподівано до отвіту на уроках’.
745. підку́рувати ‘курути’.
746. підма́шка ‘жар жіночий при акті скуплення’.
747. під мо́стом грати ‘грати не в стінах семинарії, а на стороні’.
748. підмо́хати ‘піддурити; підбити на щось лихе’.
749. підпій́хом ‘ми випили; на підпитку’.
750. підпусkáти ‘смордіти’.
751. під-рінку ‘«в скобку» обстригтися (кружком)’.
752. підчипі́ти ‘підкласти кому-неб(удь) ногу, щоб він впав’.
753. підшмару́ватися ‘підмалюватися’.
754. підштурхати див. підмохати.
755. під’юдювати ‘спокушати’.
756. піргили ‘жіночий орган’.
757. піритися ‘гніватися’.
758. пісносло́вець ‘дяк’.
759. пісто́н ‘чоловік з пискливим голосом; пискучий музичний струмент’.
760. пійца ‘піяк’.
761. плані́ ‘ринок в Камянці’.
762. плечі́ ‘протекція’.
763. плі́тка ‘нагай, пуга, плетей’.
764. Плуто́н ‘Плятон’.
765. пля́га ‘кара, наказ’.
766. повна шаро́нка ‘повне задоволене’.
767. пове́рхность ‘верхній калач з церковного приносу’.
768. податись на любов ‘йти на зальоти, скакати в гречку’.
769. поддува́нити ‘підстроїти’.
770. подиха́ти ‘смердіти’.
771. пога́нь ‘поганець’.
772. подáтися ‘піти куди-небудь’.
773. по́длий дяче ‘некультурний чоловіче; бурсаче!’.
774. поїда́ти ‘пожирати’.
775. поко́й ‘спочивок. На покой йдуть на старости літ съвщеники й архереї’.
776. покра́яний ‘подраний, покалічений’.
777. по́круч ‘перевертень’.
778. поліно́ ‘мужський орган’.

779. по́лкусок ‘шмат, грудка, скибка’.
780. положи́тельна ‘гладка’.
781. полтавський бій ‘бійка семінарів з шевцями («шведами»)’.
782. помáнювати ‘мантити’.
783. помі́шка ‘завада, поміха’.
784. поміщик див. пан.
785. помпува́ти ‘важко ступати’.
786. попа́дя з кучі ‘дуже груба й здоровенна жінка’.
787. по́паса́ти ‘курсувати в якомусь класі’.
788. по́пахува́ти див. подихати.
789. попе́рти ‘кріпко вдарити’.
790. попі́кати дівчат ‘скакати в гречку до дівчат’.
791. по́пиха́ние ‘акт совокуплення’.
792. по́пиха́ти див. попікати.
793. по́пісько ‘піп’.
794. по́піще ‘піп’.
795. по́плюва́ти руки ‘приготуватися до чогось’.
796. попольське́му ‘по польськи’.
797. по́пува́ти ‘бути попом’.
798. попу́тчик ‘товариш в дорозі до дому на вакації’.
799. поро́ти гарачку ‘гніватись, ерепінитись’.
800. портью́н ‘цигарниця’.
801. посі́кувати кажуть про старих дівчат: «хоче заміж аж посикує».
802. посмі́кувати ‘потягувати’.
803. по́стіл ‘дурінь’ («дурний як по́стіл»).
804. посто́ли морщити ‘нудно балакати, оповідати’.
805. по́тара́ха див. заскоца.
806. по́терпа́ю ‘боюся’.
807. по́тарахува́ти ‘вчитись; труситися’.
808. по́тягну́ти ‘вкрасти; вдарити’.
809. по́ход ‘лазання по притонах й т. п.’.
810. по́шкряба́тися ‘поголитися’.
811. по́штурхо́висько ‘мужський орган’.
812. по́йти жєну́ ‘взяти жінку, одружитися’.
813. пра́хтика ‘пригода’.
814. пре́е ‘прибавляється’.
815. прєлє́стний лист ‘донос’.
816. прєльща́ти ‘манити’.
817. прєпрє́хом побєдє́хом ‘ми прєспєри́ли й прємєгли’.
818. прєсмєка́тися ‘підлізуватися’.
819. прєтєка́ніє ‘перешкода’.

820. пріма 'найстарший; пріор; голова революційної, або української організації'.
821. приподоблєніє 'піддобриванне'.
822. при розпологах 'при случаї'.
823. причєпа 'як не можна від кого відвзятися, то кажуть, що се «причєпа за два гроші»'.
824. причєпник 'причетник'.
825. пробойчик 'мужський орган'.
826. провертіло див. пробойчик.
827. прошу 'добрий' («от прошу мундер!» от добрий мундур!).
828. промакашка 'макачка (папер вимачувати чорнило на письмі)'.
829. прометіло див. пробойчик.
830. проповєдка 'казаня'.
831. просвьітитель юних 'вчитель'.
832. протос 'протодиякон'.
833. псаламарщик 'дяк'.
834. псалмопівєць 'дяк'.
835. публикувати 'ропускати славу; вводити неславу'.
836. пугач 'подібний на сову бурсак'.
837. пудель 'доглядач за учнями («надзиратель»)'.
838. пудити 'лякати'.
839. пула 'мужський орган'.
840. пулькати 'окатий'.
841. пулькач 'окатий'.
842. пуц 'маленький, кругленький чоловічок; мужський орган'.
843. пуцак див. пула.
844. пуцати 'стріляти'.
845. пущик див. пула.
846. пуцмайстер 'почмейстер'.
847. пуцувати див. попикати.
848. пуцюріна див. пула.
849. пущьочка уменшит. від пуц.
850. пушити 'бити'.
851. пшеляк 'лях'.
852. рабоцабєнький 'рабєнький'.
853. радикал 'щоб посьміятись над хлопом, велють йому шукати радікал, коефіцієнт або щось подібне'.
854. рандевої 'побачення'.
855. раса 'попівство; духовна одежа'.
- 856.
857. рачкувати 'лізти раком'; див. попасати.

858. регуляція 'жіночі фізіологічні відправлення'.
859. редзь 'сімпатична людина'.
860. реєстр невіст 'список тих парафій, де є попівни на відданю. В сей реєстр заглядають кінчаючи школу богослови'.
861. рѣз 'ризик'.
862. рѣкторство 'ректор семинарії'.
863. рейтузнѣ 'рейтузи, вузенькі штанці!'
864. рѣшка 'сторона монети, де нема орла'.
865. рѣба 'мовчазний, німий'.
866. рѣга 'їжа вернена назад'.
867. рѣка 'дражливе призвище на дяків; означає рикаючого сильним голосом співця'.
868. рикѣвич 'призвище дяківське; співець з сильним, рикаючим голосом'.
869. рѣло 'морда'.
870. рѣнка 'осібний зачіс волося на голові'.
871. рѣпатися 'вибиратися'.
872. рѣцер 'лицар'.
873. рога́лик 'верткий, хитрий хлопець'.
874. родзь див. редзь.
875. *рододáктилос* 'рожевий (від грецьк. *родоdáktulos* 'розоперстий')'.
876. рѣжки 'ріжки' (кладут оден одному з пальців над головою).
877. розбійничий собор 'самовільне зібрання'.
878. розвивáтися 'читати романи'.
879. розвѣдити антимонію 'балакати ка зна що'.
880. *розум!* 'дурню!'
881. *розума́ха* 'дуринь'.
882. *розпекті́* 'роздратовати, розсердити'.
883. росполóги 'жіночі груди'.
884. рубкі 'рубане тісто; локшина'.
885. рѣблик 'рубель'.
886. *рудька* 'рудий'.
887. руль 'рило, морда, лице'.
888. *румáшка* 'чарка'.
889. русскій дух 'смерід; чух'.
890. сала́зки 'подерті черевики'.
891. солдафѣн 'салдат'.
892. *салі́* 'сало'.
893. салосѣд 'салоїдник'.
894. салѣн 'студентська кімната'.

895. салóсті ‘сало’.
896. саму́лівка ‘церковний напів не на глас, а мішаний’.
897. санча́га ‘саночки’.
898. *сáнчіо* ‘артист-музика’.
899. сати́ра ‘венігрет’.
900. *сахалін* див. *камчатка*.
901. сахарі́ ‘цукор’.
902. *Сáшко* ‘Олександр’.
903. свина́ріст ‘семинарист’.
904. свина́рія ‘семинарія’.
905. свиню́ підставити ‘напакостити’
906. *сві́снути* ‘вдарити’.
907. свві́репий ‘лютий’.
908. свві́чки посвітити ‘сильно вдарити в лице’.
909. свві́ша ‘шепелявий в розмові’.
910. свв́ятий ‘побожний’.
911. *секу́н* див. *сикса*.
912. семéн ‘частина жіночих полов. органів’.
913. серну́ти ‘злякатися’.
914. серьо́т ‘боця, боязький’.
915. сидя́чка ‘стілець’.
916. сі́кса ‘той, що вмочується вночі’.
917. синно́ха ‘штани синього кольору’.
918. сирі́ ‘сир’.
919. сі́кер ‘напой біблейський’.
920. сіку́м *фацере* *sicum facere*.
921. сі́нкліт ‘сільські власті; староста, десяцькі, соцький’.
922. сі́раку́зи див. *гузно*.
923. сі́сти в гальош ‘skonфузитися; невдачу потерпіти’.
924. сі́ч ‘всяка українська організація’.
925. сія́ніє ‘лисина’.
926. скандална́ хроні́ка ‘скандална пригода; скандал’.
927. скандува́ти ‘погано лекцію проказувати’.
928. скапу́стив ‘обскандалився, не знаючи лекції’.
929. скапцáніти ‘збідніти’.
930. складні́й ‘лестивий чоловік’ («складний, як ніжик»).
931. скорóма ‘скромно’.
932. скóрпій ‘нагай’.
933. скрі́почка ‘панянка’.
934. скру́твся, як посолений ‘опинився в неяковому положеню’.
935. скува́ти ‘розбити’.

936. скúрати ‘встигнути, досягнути, дістати’.
937. сліпати ‘в тьмі ходити, читати при малім сьвітлі’.
938. скúрвий син див. бах.
939. сліпцун ‘присліпуватий’.
940. словá див. вокабули.
941. словесність ‘лайка’, ‘наука в семінарії підготовча до історії літератури’.
942. службóн ‘слуга’.
943. сляці йому вию ‘сломи йому шию, скарай його’.
944. смік-смік ‘а ну-ну!’
945. смокта́ти ‘курити цигарку’.
946. совіт нечестівих ‘недобре товариство; лиха змова’.
947. согляда́тай ‘шпиг’.
948. сокашник ‘щирий, близький приятель’.
949. солóха ‘кабанничка’.
950. соніє видів ‘сон бачив’.
951. сонце ‘лисіна’.
952. сорокоу́ст ‘сороківка горівки (1/40 відра)’.
953. сосати кишки ‘мучити голодом’.
954. спартанець ‘загартований, здоровий молодець’.
955. спацір ‘проходка’.
956. спеціо́з ‘добре!’
957. спеціалітét ‘добре’.
958. спіздити ‘вкрасти’.
959. сьпіває, як риба т. е. без голосу.
960. спотребля́ти ‘нищити, знищожувати; споживати’.
961. спринцува́ти ‘ухилитися від удара мячом; хитрувати’.
962. спúндити ‘увільнити, виключити’.
963. спúрити ‘вкрасти’.
964. спустити з казни́ або скинути з казни ‘позбавити казенного отримання’.
965. спуща́ти ‘вкрасти’.
966. срака́ч ‘гра в мяч, перевоз’.
967. сраколі́з ‘підлиза’.
968. срать не можу ‘не можу без тебе жити’.
969. срачі́ца ‘сорочка, одежа’.
970. срачку́ зривати ‘обурювати, драгувати’.
971. стає́ний ‘буйний’.
972. ста́йка ‘стальна обичайка в кашкеті’.
973. *стангрét* ‘венігрет’.
974. старій ‘давній учень, літній вже’.

975. старі́к ‘второкурсник в клясі’.
976. старові́чний ‘старизний’.
977. старші́й ‘учень старшої кляси, цю на свої квартирі є начальством над молодшими учениками’.
978. сті́брити ‘вкрасти’.
979. стомáх ‘шлунок, живіт’.
980. сторцува́тися ‘прибиратися до дівчат’.
981. строщи́ти ‘з’їсти’.
982. стругну́ти штуку ‘викинути штуку’.
983. студéнтій ‘студент’.
984. стуса́к ‘удар в бік’.
985. стуса́н див. стусак.
986. стягну́ти ‘списати в когось писану роботу’.
987. су́ки ‘маленькі селянські коні; клячі’.
988. су́не ‘йде, плететься’.
989. суні́ці ‘скаканє в гречку, до жінок’.
990. супі́к ‘зупа’.
991. су́пник див. альфонс.
992. супоста́т ‘ворог; подлец’.
993. *супру́жниця* ‘дружина, жінка’.
994. сушити ребéрце ‘добре бити’.
995. *схарія* ‘жид’.
996. *Сясьо* ‘Олександр’.
997. табáчна душа ‘курій’.
998. танді́та ‘торг старими річами; старизна’.
999. тарапаша ‘заморока’.
1000. тара́хкальце ‘тоалета, що вміщається в кишені’.
1001. тара́хни його ‘вдар його’.
1002. тée ‘жіночий орган’.
1003. те, що сцит ‘половий орган’.
1004. тилибей ‘здоровець’.
1005. тінди-рінди див. тее.
1006. тихола́з ‘злодій, шпиг’.
1007. тіжурка ‘тужурка’.
1008. ті́льо ‘стілки’.
1009. тісна баба ‘бурсацька гра’.
1010. тлу́мк ‘тлумки’.
1011. тлуми́тись ‘товктися’.
1012. трета нога́ ‘мужський орган’.
1013. трость книжника-скорописца ‘перо, олівець’.
1014. трубі́ти ‘вчитись’.

1015. труп ‘дуже п'яний (як труп)’.
1016. туманити ‘дурити, обманювати’.
1017. туману пускати див. туманити.
1018. тумбас ‘грубий’.
1019. і тупорилий ‘тупий на розум’.
1020. турецький св'ятий ‘дурінь’.
1021. тур тузик ‘картуз’.
1022. тұтай ‘тутки, тутечки’.
1023. тхур ‘бурсак з нижчої духовної школи; тхір’.
1024. тхурісте див. тхур.
1025. тьопнути ‘кинути до землі’.
1026. удáрник ‘усьпіваючий в амурних справах’.
1027. удіца ‘вудка’.
1028. улібочка ‘усьмішка’.
1029. улітучитися ‘счезнути’.
1030. університет ‘в'язниця, тюрма’.
1031. упокоїтись ‘заспокоїтись’.
1032. урвитель ‘очайдух’.
1033. урóк ‘завдання; лекція’.
1034. фабу́ла ‘фальш, брехня’.
1035. фаготом грати ‘носом сопіти’.
1036. фáк див. зарад.
1037. фатьóра див. кватера.
1038. філософ ‘старший учень семинарії’.
1039. фірцик ‘паничик’.
1040. фі́га ‘дуля’.
1041. фі́глі ‘штуки’.
1042. фі́гура ‘в танцях бувають всякі фігури; постать людська; хрест на полі; шахи’.
1043. фізі́ца ‘фізика (наука)’.
1044. фі́зия ‘лице’.
1045. флéйтух див. вулийкуватий.
1046. фо́кусний ‘штучний’.
1047. форту́на ‘людина, що сидить коло картюжників, але сама не грає в карти’.
1048. форту́нити ‘бути фортуною при грі в карти’.
1049. фотогра́фчик ‘фотограф’.
1050. фрúкт ‘тип’.
1051. фúкати ‘пирскати; гніватися’.
1052. фунда́ ‘шик’.
1053. фунда́ти ‘шикувати, пишатися; гуляти’.

1054. фундувати 'частувати кого-небудь; блажити; придобрюватися'.
1055. фурну́ти 'виключити'.
1056. фур на Бардичів 'поїхати геть'.
1057. футляр 'бандаж на слабому органі тіла'.
1058. хабе́та 'довгий, худий'.
1059. халу́й 'мужик'.
1060. хара́ктер 'картофля; бараболі (страва)'.
1061. харцизі́яка 'харциза'.
1062. хвоста́га 'вош'.
1063. хиротонізувати 'бити'.
1064. хі́трик 'хитрий'.
1065. хлі́снути 'випити'.
1066. хлі́бі 'хліб'.
1067. хлі́бушко 'дражлива назва до повій'.
1068. хля́бі 'хмари'.
1069. храм сьвяти́й 'церква'.
1070. хра́пи 'ніс'.
1071. храпові́цький 'сон з хропінем'.
1072. христоло́биве вої́нство 'насмішка над російським військом'.
1073. хто́кало 'той, що допитується: «хто се зробив?», а сам винен'.
1074. ху...да́я сла́ва 'така примовка'.
1075. ху́сит 'благочестивий сьвященик; побожна людина'.
1076. ху́хати 'дихати на кого небудь; гріти руки диханем'.
1077. ца́пну́ти 'вхопити, вкрасти'.
1078. ца́рі 'царські потрити в семинарських салях'.
1079. цва́йка 'двійка'.
1080. целибу́шок 'цукерок'.
1081. це́пка 'ланцушок'.
1082. церковна 'наука історії церкви'.
1083. циба́ти 'скакати'.
1084. *циба́тий* 'довгоногий'.
1085. ци́бнути див. цибати.
1086. цибу́ля див. грушка.
1087. ци́ган 'чорний'.
1088. *циду́лка* 'записочка'.
1089. *ци́рка* 'той, що чвиркає – спльовує крізь зуби'.
1090. ци́тлик див. цидулка.
1091. ци́ван 'циган'.
1092. ціви́льності́ 'сьвіцька сфера'.
1093. ціло́к див. ударник.
1094. ціце́ро́ни 'жіночі груди'.

1095. цмокати 'сypивати гнусавим голосом'.
1096. цоз 'сос, юшка'.
1097. цокнути 'випити'.
1098. цурка 'гра вовчком з цурками. Як вовчок стане на згадані цифри, тоді виграє'.
1099. цусра́йден (zufrieden) 'задоволений'.
1100. цуцик 'краватка'.
1101. цьоця 'тітка, вуйна'.
1102. цюпа 'тюрма'.
1103. чадіти 'смордіти'.
1104. ча́й 'чай, гербата'.
1105. чепіра́дло 'неформність, ноформний'.
1106. червака́ морити 'їсти'.
1107. череplя́ка 'череп'.
1108. чесну́ти 'набити'.
1109. четвeртóваний 'хто виніс операцію після слабування на пранці'.
1110. чобіто́к 'ніс'.
1111. чорне море 'широкі штани'.
1112. *чревобесі́є* 'пажерливість; неістовство'.
1113. чу́сте-ма́сте така примовка.
1114. шабатура 'торбина', 'жіночий полов. орган'.
1115. шапка держит на север путь 'шапка на бакір'.
1116. ша́фа 'нужник'.
1117. шахрай 'мохач, нечесна людина'.
1118. швайбиш див. підірваний.
1119. *швидка́* 'бігачка, дізентерія'.
1120. *шинелі́на* 'шинеля'.
1121. *шкáпа* 'стара баба'.
1122. *шкарéпа*.. див. *шкапа*.
1123. *шкúра* 'неотесаний, грубий'.
1124. шкúрка 'хитрий чоловік' («хитрий, як шкурка на чомусь»)
1125. шмаліти див. запікати.
1126. шмальну́ти 'вдарити'.
1127. шма́рити 'жбурляти'.
1128. шмарка́тельний 'хусточка до носа'.
1129. шмарну́ти див. шмарити.
1130. шмо́ргати носом 'підтягувати носом'.
1131. шпак 'шпиг'.
1132. шпакá розпустити див. начадити.
1133. шпонька 'малесенька борідка на кінчику', чоловік з «шпонькою».
1134. шпо́ц 'ціль, мета, шомпол'.

1135. шпунка ‘волося під губою; спаньолка’.
 1136. штїк ‘учень військової школи’.
 1137. штовхати ‘вчити’ («штовхаю книгу – вчу книгу»)
 1138. штукáр ‘здатний на всі штуки’.
 1139. штучка ‘подла людина’.
 1140. шўляки ‘коржі з маком’.
 1141. шўтий ‘безвусий й безбородий’.
 1142. щїглї ‘удар пальцями по голові’.
 1143. що ти ліпиш? ‘що ти балакаєш?’
 1144. щупáк ‘німий’.
 1145. Юзьо ‘Йосиф’.
 1146. юхá ‘кров’.
 1147. юшку пустити ‘кров пустити, обкровавити’.
 1148. я́бедник ‘шпиг’.
 1149. я́блоньца ‘яблунька’.
 1150. я́дця ‘проїсть; той, що багато їсть’.
 1151. я́звений ‘слабий на пранці’.
 1152. язичок ‘маніжка, вигладені груди в сорочці’.
 1153. як бикї ‘тяжкі «уроки» (завдання)’.
 1154. як сопїлка без дна говорять про того, хто не має голосу.
 1155. Янопўц ‘Іван’.
 1156. Яньо ‘Іван’.
 1157. Ясьо ‘Яків’.
 1158. Янўшик див. Ясьо.

ЗАГАДКИ, ЖАРТИ, СКОРОМОВКИ, ПІСНІ* Зразки семинарських загадок

1161. Коли б не дїдів гучук – то б бабина справа по колїна заросла (віник і сьміте в хатї)
 1162. Коли Господь на їдні нозї ставав?
 1163. Яка мати дїтей своїх ссе? (море ссе ріки)
 1164. Їбе (= І бь Іона во чреві китовім три дні і три ночї. Кого він їбе?)
 1165. Мішок рветься, щось кудись пнеться.
 семинарська скоромовка, яких дуже багато
 1166. Нижче пу́па
 Вовни купа,
 А в ту купу
 Пхай залупу,
 Аж ногами
 Ту-пу-ту-пу.

Жарти семинарські

1167. Бабко, бабко, чи не телячили ви мого бачатка? Телячила, телячила. Задер лози, тай побіг в хвіст. = Бабко, бабко, чи не бачили ви мого теляти? – Бачила, бачила: задерло хвіст, та й побігло в лози.

1168. Заросився, замочив ся,
Де ти, попе, волочився?
По городах, по пшеницях,
По дівчатах, молодицях.

1169. І імій батько, і твій батько
Були собі кріпаки.
Посідали на порозї,
Тай насрали, як бики.

жарт

1170. Бідний ти бідний,
Х-й в тебе мідний,
С-а деревляна,
Яйці оливляні.

1171. Трипрі, шанькрі, бобони,
Стройтесь в колони!
Трипер! Чого вперед випер?
Мандивошки! Назад трошки!
Смирно! Іде генерал сіфіліс! (Так дrouchать венериків)

1172. Пісня
Зрю, отець Кондратій
З прочим притчом брати
Грядет на хрестини
До куми Горпини.
Там була попойка
На столі настойка.
Ньсть числа сувухъ (може, сивухъ?)
Сладкой варенухъ
Аз возвеселихся
І зіло упихся,
Со пречистим духом
Під столом уснухом.

1173. Зразки семинарських кунштиків для лекшого пригадування 8 церковних «гласів».

1174. на глас 4
Сидів дяец на яблуніці,
Пришед мужик з вилами.

«Злізай, дяче, з яблуні!»
«Не бий мене, не бий мене,
Будуть твої всі яблуци, –
Слава вилам твоїм!»

1175. на всі 8 гласів

Шед дячец з монастиря, (1 глас)
На дорозі ему другий дячец (2 глас)
Отколь, брате, грядеши? (3 гл...)
З Константина града
Сядем, брате, побеседуєм
Чи жива мати моя?
Мати твоя вмерла аж ноги задерла
Господи, слава тебѣ.

1176. Зразок семинарської словесности

Во время оно изыде св. Арефа во святей градъ Кіевъ хиротонизатися и видѣ на пути діавола сидяща при брезѣ рѣки и мыюща портки своя И рече ему діаволь: камо градеша? Онъ же отвѣща: во сватей градъ Кіевъ хиротонизатися. И вземши удѣ свой въ руцѣ свои рече ему діаволь: симъ ты хиронизую. Арефа же изъемъ во три краты длиннѣшій рече: аще имаши такового, можеша мя хиротонисати? И посрамленъ бысть діаволь. Арефа же взыде во сватей градъ Кіевъ, слава Бога.

1177. Зразки семинарських анегдотів

Каже ксьондз, показуючи на цапа попови: «он як та коза трясє благочестієм» (хвостом), відповідає піп «он як благочестіє йде до гори, а з під него нечестіє спадає до низу».

1178. Раз піп лічив гроші, сів собі коло грубки, щоб видко було, тай відкладає папірець за папірцем, а маленький хлопчик сидить коло него й дивиться. Лиш відкладе піп папірець, а він возьме тай кине його в грубу – радий, що бомажка славно горит. Дошчитав піп останню десяттисячу, дивиться а девята вже догорає. Взяв він тую дитину з гніву вдарив до стіни головою тай вбив. А попада в сусідній кімнаті дитину купала, почула той рейвах, кинула дитину. Прибігла до попа, – в плач, в крики; нагадала за дитину – до неї, а вона вже втопилася в купелі. Зойк крик, вихопила попада ножа й хоче себе заколоти, просипається й бачит, лежить вона з попом і пхає в себе його «кола» замість ножа.

1179. Я, каже, все забув по латині: памятаю лиш: penis хліб й vulva – корова.

1180. Приказки

1181. А зась не хочеш?

1182. Бабці в капці, дідови в постолці.

1183. Був собі Лазар, великий чудака, виліз на горіща – кричить «кудку-дак!» (кажуть до пустомелів).
1184. Буде дітям на горіхи! (т. е. достанеться всім від мене!)
1185. Вилупив очі, як баран яйця.
1186. Він каже, що в нього сука з яйцями (про нахабну брехню).
1188. В нашого дяді всі дочері бля... бляхою торгують.
1189. В нашого Зуя – тече води з ху... дого ведьорка.
1190. В него кури не клюють (т. е. Н багатий, заміжний).
1191. В роті, ніби табун коний ночувало (після ночі, проведеної за п'якою).
1192. Всю ніч не спить, а все дровичить (онанитіків так зачипають).
1193. Вся справа на їднім гудзику.
1194. Всякое диханіє любить попиханіє.
1195. В табачну душу не внідет премудрость.
1196. Галю моя Галю, що ти наробила, де росли очерети, там ти загубила (видимо, якась абсурдна приказка).
1197. Гайда до знакомця (гайда на пиво).
1198. Дай, Боже, Вам побитися, а нам подивитися.
1199. Дулю зтріскав би, такий голодний.
1200. Ей, Пане Потоцький, в тебе розум жіноцький.
1201. Естетическос чувство – это когда мы видимъ движущийся поездъ (насьмішка над опреділенням естетичного чутя в семинарському учебнику по «Психології» Гобчинського).
1202. Жезл твій і палиця та мя утішиста (се про ректорських присьпішників так відзиваються).
1203. Живота просіша у тебе і дав есі їм (говорять про череванів).
1204. Жіноче ремесло кругом обросло.
1205. Задер нóżку на Явдошку.
1206. Залізь туди, звідки виліз (лайка).
1207. Запишався, як мавпа.
1208. Змій же бє мудренський – голова маненька (про тихого, а лукавого чоловіка).
1209. Знаєш, де жиє доктор «Ай»? (Питають так, держучи за волосє на каркови).
1210. З тебе добра цяцьочка.
1211. Іван-Балабан.
1212. Ісць аж вўхами тріщить.
1213. Йди нóго, до Бога.
1214. Йди туди, де й цар ходе! (йди у нужник).
1215. Його слово, як Панькові штани (т. е. брехливе слово).
1216. Ї-ти, Боже мой, кóпрос. (Лайка, означає: Боже мій, яке ти г...о).

1217. Кійцьочку за хвіст потягті. (Про тих, що вчать ся курити тютюн).
1218. Книш злапав миш, по під мури лапав кури (так дrouchать бурсаків жиди й міщани).
1219. Коло плота на долинці сидить п...а в кужушинці.
1220. Consistoria est obdevatio pororum, diacorum, palamarogumque.
1221. Лап її за «интєрес».
1222. Лишив ся попасати (т. е. лишився на повторний курс в тій же самій класі).
1223. Максим лóвить миші.
1224. В тебе морда, як та срака, сам недобрый, як собака.
1225. Москаль з «багном», як жид з гімном.
1226. Москаль й лях – їден шлях.
1227. Най ся згине.
1228. На їднім гудзику вся справа. (Є такі типи, в котрих штани, камізьлька й куртка висять на однім гудзику).
1229. Насмерді тому, хто носа не має.
1230. На поліці вараниці – я на них дуфаю.
1231. Не винось сьмітя з хати (Іначе: «тримай язик за зубами»).
1232. Не дам москальови гóги.
1233. Нема ліпше, як попови та котови.
1234. Не мала баба клопоту, тай купила порося.
1235. Не мечіте бісеру пере свині.
1236. Не сіяв проса – не тикай носа.
1237. Не штука вбити крука, вбий но голою сракою їжака.
1238. Очі мають банькатий вид, сірич панический страх.
1239. Пагнóсті, як в Палінського злодія.
1240. Панькó каже. (Примовка до якоїсь жартовливої й взагалі до несеріозної бесіди).
1241. Пішов «канарейку» сьпівати. (Пішов у військо).
1242. Плачеця ангель такого чоловіка.
1243. Поволі, бо язик в с-у забіжит (не будь цікавим).
1244. Попав пальцем в с-ку. (Значить не вгадав).
1245. Постітеся якоже аз, й имате живот вічний. (Кажуть так, показуючи на череватого черця).
1246. Потребі ся Єва (3 пісні «Преблагословенна Єси»... перестановлений наголос і кома).
1247. Претерпівий до кінця спасеться.
1248. Простота сьватое діло.
1249. Пять пудів поїдає – десять висирає.
1250. Сам сери, сам їж – солі, сі, рє, соль (рєсентний задає тона співцям).

1251. Се буде на сьвятого Юра, як рак свисне, а довбенька зацьвіте. (с-б. «ніколи не буде»).

1252. Се ви, пане Телесницький? (Коли зловлять в руки свого ворога, то питають його, чи се він пан Телесницький, бо колись подібна пригода була з якимось паном Телесницьким).

1253. Сири, їж, масті.

1254. Сіє море великое и пространное; в нем гаді мнозі ім же несть числа. (Кажуть так на нелюбиму науку).

1255. Сим тя хиротонизую (прочит. нижче приведенє оповіданє про хиротонію сьв. Арехти).

1256. Сіло попійще – тай на землю дріще.

1257. Спущаги на мутузочку (позбавити бурсацького отримання, увільнити).

1258. С...а банька, в с...ці ямка.

1259. Станция Купин. (Купин Камянського пов. щось подібне до Макова; означає дуже погану залізничну станцію, хоча в самому Купині залізниці нема).

1260. Стіни вуха мають (т. е. бійся шпигів, не вір сам довіреним людям).

1261. Сўчку через каблўчку. (Відповідають на матерню лайку).

1262. Така гру́ба, що на їдну цицьку ліг, а другою вкрився.

1263. Там соломяна церква, а очеретяні дзвони. (Кажуть про село в роді Макова або Купина).

1264. Твоя жінка буде мати дурного чоловіка.

1265. Тебе дурний піп хрестив, (т. е. «ти самий дурний»).

1266. Темна́ вода в о́блациях. (Про якусь незрозумілу бесіду, теорію абощо).

1267. Тепер такий сьвіт настав, що й рак засвистав. (Відповідь на вище приведену приказку: «се буде, як рак свисне і довбенька зацьвіте»).

1268. Тинди-ринди в кужушанці.

1269. Тобі заприсягнути, як плюнути.

1270. Тримай носа на вітер.

1271. У вдóви дóчка молодá.

1272. Хитрий, як шкурка на чомусь.

1273. Хочє віддатись, аж посикує. (Говорять про дівчат).

1274. Храповицького задає. (Про того, що хропе у сні).

1275. Червоний, як Маринович.

1276. Яже превише небес. (Про верхні поверхи в будинку семинарськім).

1277. Що попови можна – то дякови зась.

1278. Яко благ, яко наг, яко ніт нічогó. (Про бідність).

1279. Яко лев рикаю.

1280. Як се ти попівський син так кажеш, то най тобі маму (мо)рдус.

1187. В і 1187. В Макові гора з альви. (Маків село в Камянецькому повіті).

Про него ходять у бурсаків чудернацькі оповідання, все одно що оповіда-
ння про пошехонів у Москалів).

** збережено мову оригіналу*

Джерела та література:

1. Кость Широцький. Біобібліографічний покажчик / [упорядн. Л.А. Іваневич, А.М. Трембіцький; передмова О.М. Завальнюк, Л.А. Іваневич]. – Хмельницький–Кам'янець-Подільський, 2009. – 63 с.
2. Автобіографія та список друкованих праць К. Широцького // Державний архів Хмельницької області. – Ф. 582. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 81-83.
3. Завальнюк К., Стецюк Т. Нові документи про К.В. Широцького (Шероцького) / К. Завальнюк, Т. Стецюк // Вінниччина : минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 72-75.
4. Формулярний список священника с. Білоусівка Гайсинського повіту Подільської губернії В. Шероцького // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 152. – Од. 13. – Арк. 4.
5. Духовні училища // ЕУ-ІІ. – Львів : НТШ, 1993. – Т. 2. – С. 613.
6. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади / В. Приходько. – 4-те вид. – Нью-Йорк–Мюнхен : Крилиця, 1967. – Ч. 1. – 184 с.
7. Разрядные списки воспитанников Подольской духовной семинарии, составленные в педагогическом собрании Правления от 12-13 июня 1901 г. // ПЕВ. – Кам'янець-Подільський, 1901. – № 27. – С. 462-471.
8. Кошель О. Православна церква і освіта на Поділлі (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.) / О. Кошель // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : історія : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П.С. Григорчука]. – Вінниця : ДП „ДКФ”, 2004. – Вип. 7. – С. 111-114.
9. Трембіцька Л. Визначні учні Подільської духовної семінарії / Л. Трембіцька // Матеріали до українського мистецтвознавства. Микола Леонтович і сучасна освіта та культура (до 125-річчя від дня народження). Науковий збірник. – Київ–Кам'янець-Подільський : Медобори, 2003. – Вип. 4. – С. 48-50.
10. Широцький К. Подольські „колядки” и „щедрівки” / К. Широцький // Православная Подолия. – Каменец-Подольский, 1908. – № 1. – С. 4-10; № 2-3. – С. 28-39; № 4. – С. 60-76.
11. Дзендзелівський Й. Дослідження К.В. Широцьким жарґону учнів Кам'янець-Подільської духовної семінарії / Й. Дзендзелівський // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 6. – С. 167-173.
12. Ставицька Л. Арґо, жарґон, сленг: Соц. диференціяція укр. Мови / Л. Ставицька. – Київ : Критика, 2005. – 464 с. – Бібліогр. : с. 426-449.
13. Трембіцький А. Арґо носіїв українського «незрячого» мандрівного епічного мистецтва: стан наукової розробки проблеми / А. Трембіцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник : серія історична та філологічна. Вип. V. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. – С. 110-148.

ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ ВИШИТИХ СОРОЧОК УКРАЇНСЬКИХ ПОДОЛЯН : КЛАСИФІКАЦІЯ ТА КОЛЬОРОВА ГАМА

Стаття присвячена дослідженню класифікації орнаментальних мотивів народної вишивки українців Поділля, характерних для натільних жіночих і чоловічих сорочок XIX – першої половини XX ст., а також їх колористики.

Ключові слова: вишивка, сорочка, орнамент, мотив, узор, рапорт, Поділля, історико-етнографічний регіон, локальні зони.

Впродовж історичного й культурного розвитку історико-етнографічного регіону Поділля у кожному його куточку склались свої локальні особливості вишивки, які проявлялись в орнаментальних мотивах і композиції, колористиці та техніках виконання, що дбайливо передавалися з покоління в покоління. Вузько локально кожний район, навіть кожне село відзначалися своєрідністю узорів. Тому вишивка – це не лише художнє оформлення одягових складових традиційного комплексу вбрання та побутових речей, а й своєрідне світосприйняття, світорозуміння й світовідношення людини і навколишнього середовища, відтворене специфічними художніми засобами, вивчення яких є цікавим, необхідним і завжди актуальним процесом.

Історіографічний аналіз означеної проблематики свідчить, що дослідженню вишивки Поділля велику увагу приділяли такі знані вчені та етнографи, як: О.Прусевич [23], О.Зарембський [7], В.Гагенмейстер [4], Р.Захарчук-Чугай [8], О.Гасюк і М.Степан [5], Т.Кара-Васильєва [17] й А.Чорноморець [18], Я.Кожолянко [19], М.Костишина [20], Т.Ніколаєва [22], Л.Булгакова-Ситник [1; 6], М.Селівачов [24], Г.Медведчук [21], Є.Причепій і Т.Причепій [2], Н.Воляннюк [3], О.Ільїнська й А.Пісклова [16], Т.Зузяк [9] та Л.Іваневич [10-15].

У свою чергу джерельна база роботи включає власноруч опрацьовані матеріали фондів колекцій подільських традиційних стрій Національного музею українського народного декоративного мистецтва України [33], Національного музею народної архітектури та побуту України [32], Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара” [36] (м. Київ), Національного музею ім. А.Шептицького [31] (м. Львів), Вінницького [27], Житомирського [29], Тернопільського [35], Хмельниць-

кого [37] та Чернівецького [39] обласних краєзнавчих музеїв, Чернівецького обласного художнього музею [40], Чернівецького музею народної архітектури та побуту [38], Одеського державного історико-краєзнавчого музею [34], Борщівського обласного краєзнавчого музею (Тернопільщина) [26], державного історико-культурного заповідника “Межибіж” [28], Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [30] (Хмельниччина). Опираючись на матеріали історіографічних та фондкових джерел, розкриємо нижче регіональні та локальні особливості орнаментів на вишитих сорочках українців Буковинського, Західного, Східного й Центрального Поділля [11, с. 97-98] XIX – першої половини XX ст.

Загальновідомо, що на Поділлі у досліджуваний час українські селяни ще продовжували вишивати орнаменти за знаковими системами схожими до оздоблювальних елементів трипільської культури V – III тис. до н.е., що проживали на території теперішнього Поділля. І хоча їх зв’язок носить опосередкований характер, проте ці впливи свій слід таки залишили.

Процес з’ясування регіональних і локальних ознак орнаментики подільської традиційної вишивки XIX – першої половини XX ст. пов’язаний з комплексним дослідженням усіх її складників. Адже орнамент поруч із декоративно-прикладною функцією виконував ще й сакральне навантаження. Тому становлення відповідного стилю орнаменту в народному мистецтві перебувало у взаємозалежності з історичними й соціально-економічними аспектами життя та етнотериторіальними культурними контактами населення означеного історико-етнографічного регіону.

Отож, кожна орнаментальна система формується зі складових компонентів. Найпростішим серед них за будовою науковці визначають елемент. Саме з елементів складається модульна фігура (модуль) як основна композиція ліній, що створює й поєднує орнамент у його ритмічній послідовності. Наступною структурною частиною орнаменту є рапорт, який відрізняється від модуля тим, що повністю повторює цикл орнаментального ряду, охоплюючи найдрібніші елементи взору. Натомість модуль відображає лише одну чи декілька повторюваних конфігурацій.

Важливо зауважити, що в простих орнаментах модуль може співпадати з елементом (зокрема, з ромбом, трикутником тощо). У свою чергу в складніших орнаментах не рідко спостерігається наявність кількох модулів, які між собою переплітаються, в результаті утворюючи рапорт. Окрім того, всі складніші модулі будуються за принципом дзеркальної або оберненої симетрії, чи їх комбінування.

Одночасно паралельним поняттям до модуля є більш узагальнений фрагмент орнаменту – мотив, хоча часто контури модуля й мотиву можуть співпадати. Поєднання модулів-мотивів у певному порядку називають комбінацією – найпростіша ланка в конструкції орнаменту. Розрізняють

комбінацію суцільну та розчленовану. Суцільна комбінація виглядає як ланцюг або сітка, тло яких залучене в орнаментальну структуру. І навпаки в розчленованій комбінації візерунка ритмічне повторення окремих фігур відбувається через менший чи більший проміжок незашитого поля матеріалу або ж зашитого однотонного тла. У цьому випадку загальний фон посилює самодостатність модуля.

Залежав характер народної вишивки й від наявності або відсутності в орнаменті так званого бордюру, тобто двобічного обрамлення головного взору орнаментальними смугами тієї чи іншої ширини.

Наступний щабель у конструкції орнаменту займає його композиція, як спосіб організації елементів і модулів (мотивів) на відповідній площині. Композиції орнаменту поділяють на: стрічкові, килимові, сітчасті та ін. До прикладу, стрічкова композиція буває чотирьох варіацій: вертикальна, горизонтальна, деревоподібна (стовп вазонками або стовп з гілочками) й скісна. У свою чергу сітчаста композиція орнаменту може мати наступні варіанти: квадратні, кільцеві, прямокутні й ромбічні. Зокрема, локально майстрині Буковинського Поділля натільні вироби з косими смугами орнаментальної композиції на рукавах йменували сорочками зі “скісними рукавами”, а з деревоподібними смугами – сорочки з “костиштитими стовпами”. Натомість локально-зонально в с. Миколаївка Бучацького району Західного Поділля порукав’я жіночої святкової сорочки з ромбічною сітчастою системою композиції геометричного орнаменту з абстрактними мотивами ромбів з 16-ма гачками (“хвостиками”) селяни називали “капаними рукавами”, а в с. Берем’яни того ж району сорочку з аналогічною системою композиції, але з мотивами восьмипроменевих зірок йменували “капанкою”, а з мотивами “віконця” – також з “капаними рукавами”.

І нарешті на найвищому щаблі класифікації розташовувалися види або стилі орнаменту. За часом виникнення та походженням серед відомих в Україні, в т.ч. і на Поділлі видів орнаментів можна умовно виокремити архаїчні форми орнаментатії та мотиви української народної орнаментики.

До архаїчних форм орнаментатії, які зустрічаються у традиційній подільській вишивці відносять “дерево життя” та зображення жіночої фігури з розширеним донизу трикутним одягом, піднятими догори руками й головою. Одним із найдавніших образів є “дерево життя” (“дерево”) у вигляді вертикального стовбура – стрічки геометричного чи геометрично-рослинного орнаменту зі скісними гілками від нього також орнаментальних стрічок геометричного чи геометрично-рослинного характеру, але значно ширших за розмірами від основи дерева. Мотив “дерево життя” уособлює образ “матері-природи”, а також як триєдиний символ продовження роду (батько – мати – дитина у вигляді тризуба) чи як трисутнє філософське розуміння минулого, сучасного й майбутнього.

Прикладом використання мотиву “дерево життя” є жіночі святкові сорочки зі стрічковою деревоподібною композицією візерунків Буковинського (насамперед Заставнівського району) Поділля та наддністрянських районів Західного Поділля. Буковинські подолянки ще називали їх сорочками з орнаментом “вазонки” чи “стовп”, який розміщувався на рукаві нижче полика та був оточений вузькими орнаментальними смужками – “вилянками”. Причому композиція заставнівських сорочок буковинських подолянок відрізнялася значною масштабністю та яскравим поліхромним колоритом мотивів стилізованих листочків і квітів. На відміну від них у борщівських сорочок західних подолянок переважали темна гама й невеликі мотиви пагонів з листям або квітів, щільно укладені з мілких елементів. На території Східного Поділля на рукавах жіночих сорочок ХІХ ст. вишите “дерево життя” не рідко мало вигляд зображень людських постатей з піднятими догори руками. Взагалі постаттю жіночої фігури, яка була образом прадавньої богині Березині здебільшого оздоблювали східноподільські рушники та набагато рідше сорочки. У часи трипільської культури Березиня вважалася богинею захисту домашнього вогнища, а у древніх слов’ян позначала материнство. Тому символічне зображення Березині – матері, яка підняла руки, щоб захистити свій дім вилилось в українців у тризуб, серцевина якого – тулуб матері, а ліва й права частини – це руки, підняті для захисту. Згодом наші пращури почали асоціювати тризуб зі знаком роду.

Мотиви української народної орнаментики переважно поділяють на: геометричні (абстрактні, геометрично-рослинні й геометрично-тваринні форми) та ізоморфні (фітоморфні (рослинні), зооморфні (тваринні) й антропоморфні (зображення постаті людини)). В свою чергу серед зооморфних мотивів виокремлювали зображення ссавців, птахів (орнітоморфні мотиви), комах та риб.

Звичайно, що з поміж усіх вишитих одягових складових традиційного комплексу вбрання українців загалом та подолян зокрема, найбільше регіональною, локальною й локально-зональною різноманітністю характеризувались мотиви орнаменталії сорочок. У ХІХ ст. на території Поділля переважали геометричні мотиви й тільки з початком ХХ ст. все частіше фітоморфні, рідше зооморфні й антропоморфні мотиви української народної орнаментики. Тому нижче у статті розкриємо саме різноманіття геометричних мотивів подільських вишитих сорочок.

Насамперед зауважимо, що в північних районах Західного, Східного та Центрального Поділля переважали простіші геометричні орнаментальні мотиви, натомість на Буковинському Поділлі й у центральних і особливо південних районах Західного, Східного та Центрального Поділля, як і

в передгір'ях та найбільше в гірських районах Карпат народні візерункові композиції набували ускладнених форм.

У цілому подільські народні назви геометричних орнаментальних мотивів позначали зображені в орнаменті конкретні предмети (абстрактні форми), рослини (геометрично-рослинні форми) чи тварини (геометрично-тваринні форми). Геометричні абстрактні мотиви здебільшого нагадували предмети побуту, зокрема: “безконечник”, “бесаги”, “вертун”, “віконця”, “вітряки” (“вітрячки”), “гесики”, “гребінці”, “дзвони”, “зірка” (“звізда”), “кіски”, “книші”, “копиток”, “кривенька”, “кривоніг”, “кривулька” (“кривульочка”), “круторіг”, “ланцюги”, “лемеші”, “меандр”, “музики”, “осьмиріг” (“осьмирожки”), “подвійний гак”, “праники”, “рискалі” (“рискалики”), “розетки”, “семиріг” (“семиріжка”), “сердечка”, “сикавки”, “сонце”, “тригер”, “триніг”, “хрест” (“хрести”, “хрестики”), “човни”, “шелюжки”, “штани”, “юрки”. Найпопулярнішими мотивами геометрично-рослинних форм у вишивці Поділля були такі, як: “вазони”, “виноград”, “вівсик”, “головка”, “горицвіт”, “дзвіночки”, “кидрявці” (“кудрявці”), “косиця” (“косиці”), “купчак” (“купчаки”), “кучері”, “перерва”, “петрушка”, “полуниця” (“полунічник”), “реп'яхи”, “рожа” (“ружа”), “рута”, “сливки”, “соняшник”, “сосонка”, “хвоць”, “хмелики” (“хміль”), “чорнобривці”, “яблучка”. Серед геометрично-тваринних форм поширення мали: “барани” (“баранчики”), “баранячі голови”, “баранячі роги” (“баранячі ріжки”, “баранячі роги круті”), “вовчі зуби”, “волове око”, “вуж” (“вужик”), “в'юни”, “голуби”, “гусениці”, “жабки”, “жучок” (“жучки”), “заячі зуби”, “зозулики” (“зозульки”), “качечки”, “качурики” (“качуристе”), “коники”, “коропова луска”, “ластівки”, “ластівчані хвости” (“ластів'ячі хвостики”), “мутлі”, “оленячі ріжки”, “орли”, “павучки”, “п'явки”, “раки”, “риб'яча луска”, “ріжкати” (“ріжкатий”, “круті роги”), “ріжки” (“роги”), “саранча”, “собачки”, “сова безлиця”, “сови”, “чортячі морди”, “цуцики” тощо.

Серед геометричних абстрактних орнаментів у подільських вишитих сорочках зачасти вживалися складні поєднання мотивів, мініатюрна розробка яких нагадувала коштовну мозаїку. До абстрактних мотивів належали найпростіші геометричні елементи (крапки, цятки, смуги, риски), елементарні гомогенні знаки (квадрати, кола, спіралі, S-подібні мотиви, ромби, трикутники та ін.) і композитні гомо- й гетерогенні знаки, поєднані за різними способами симетрії (дво- й трилистки, багатопроменеві розетки-звізди, меандри, “свастика”, хрести й т.п.) із прадавньою семантикою, відомою ще з епох палеоліту, енеоліту (трипільська культура) та бронзи.

Основу геометричного абстрактного орнаменту у сорочках подолян складала лінія, яка об'єднувала композицію в єдине ціле, формувала безперервний ритм руху та підпорядковувала собі всі зображення. Одночасно ця лінія комбінувалася з різними не рідко складними елементами. Май-

стрині досліджуваного регіону використовували наступні варіації лінії: пряма, ламана, зигзагоподібна або меандрична.

Серед усього розмаїття характерних для Поділля технік вишивання багатою на геометричні орнаментальні мотиви з корінням ще від язичницьких часів і з аграрною символікою була вишивка низзю. Передусім низинкова вишивка українських подолян відома геометричними абстрактними мотивами – ромбами, S-подібними мотивами, хрестами різних модифікацій та спіралями (безконечниками) тощо. Ромби в низинці стилізували продовженими й перехрещеними сторонами у вигляді ріжків або гачків (ромб з крапками, ромб з гачками), а спіралі – ламаною лінією чи зигзагом (“вужик”, “кривулька”, “хмелик”). Навіть найтонші нюанси геометричних штрихів відрізняли один орнамент від іншого. До прикладу, ламана лінія з виступами і ризками носила локальну назву “хміль”, а без виступів – “вуж”.

У цілому всі подільські геометричні орнаментальні композиції нагадували безкінечний ланцюг, в якому одні частини елементів виступали частинами інших. З огляду на це візерунок можна розглядати як поєднання чи як ланцюг ромбів і водночас, як сполучення косих кутів або двох зигзагоподібних ліній, чи як складні поєднання й чергування різноманітних простих фігур (ромба простого, ромба з подовженими сторонами, численних варіантів ромба з гачками чи хвостиками тощо). Загалом мотив ромба (ромба-квадрата) різних варіацій на Поділлі є домінуючим. Найчастіше в подільській традиційній вишивці зустрічається ромб з гачками. Причому гачки були утворені продовженням сторін із цілим рядом відростків з прямими або меандровими закінченнями. Так у парах (однієї, двох чи чотирьох) гачків могли спостерігатися гачки загнуті назовні або всередину. Також різним траплявся й внутрішній простір ромба: порожній, перехрещений двома чи кількома перпендикулярами (утворені при цьому клітки заповнювалися крапками або іншими дрібними елементами, з вписаними всередині хрестиками, розетками, чотирма графемами, котрі нагадували пташині лапи, граблі, стилізовані антропоморфні мотиви та ін. Враховуючи дослідження науковців і краєзнавців та музейні колекції вбрання, зафіксовані наступні локально-зональні назви ромба (ромба-квадрата): “барани” (с. П’ятківка, Бершадський р-н, Східне Поділля), “баранячі роги” (с. Калюсик (затоплене в 1981 р.), Новоушицький р-н, Центральне Поділля), “віконця” (с. Берем’яни й Миколаївка, Бучацький р-н, Західне Поділля; с. Літинка, Літинський р-н, Східне Поділля), “головка” (Новоушицький р-н, Центральне Поділля), “жабки” (с. Більче-Золоте, Борщівський р-н, Західне Поділля), “жучки” (с. Миколаївка, Бучацький р-н, Західне Поділля; с. Бучая, Новоушицький р-н, Центральне Поділля), “купчак” (с. Калюсик (затоплене в 1981 р.), Новоушицький р-н, Центральне Поділля), “полуни-

ці” (Ольгопільський повіт, Східне Поділля), “семиріг” (с. Осламів, Вінковоцький р-н, Центральне Поділля), “чортячі морди” (с. Бакота (затоплене в 1981 р.), Кам’янець-Подільський р-н, Центральне Поділля), “шелюжки” (с. Дністрове, Борщівський р-н, Західне Поділля).

У якості доповнень до ромбоподібних фігур виступали S-подібний мотив, “прямий”, “косий” і “ламаний” (“ломаний”) хрестик, спіраль (безконечник), ламана лінія, багатоаспектні трикутнички й т.п. Не рідко застосовувалися у зорах сорочок гребінцеві фігури, які подекуди виконували так густо, що залишалася одна незашита нитка тла для уникнення злиття композиції. Причому різноманітні зображення ромба, S-подібного мотиву, хреста, безконечника, меандра, гребінцевих фігур вважаються найдавнішими орнаментальними мотивами. І саме ромбо-меандричний орнамент, який виконував роль загального фону подільські вишивальниці полюбляли найбільше.

З поміж геометричних абстрактних мотивів хреста популярним був хрест із гачками, тобто “свастика”, притаманний саме вишивці південно-східних районів Поділля та частково Прикарпаття й Карпат. Зауважимо, що “подільська свастика” найчастіше нагадує собою розетку з центральним елементом – ромбом, із кутів якого назовні відходять гачки, загнуті в одному напрямку (зліва направо й справа наліво). Поруч із “свастикою” в орнаментах подільської вишивки значне місце займають різноманітні модифікації рівного та нахилоного хрестів, зокрема: “прямий хрест”, “косий хрест”, “хрест клинуватий” (хрестоподібна розетка, складена з п’яти квадратів), “ламаний хрест” (“ломаний хрест”) тощо. З поміж вузько локальних народних ймень мотиву хреста на Поділлі вживалися такі, як: “купчаки” (Мурованокуриловецький р-н, Східне Поділля), “раки” (Кам’янець-Подільський р-н, Центральне Поділля), “ріжкатий”, “ріжки” (Тростянецький р-н, Східне Поділля), “хрести” (Новоушицький р-н, Центральне Поділля; Ольгопільський повіт, Східне Поділля), “хрестики” (Борщівський р-н, Західне Поділля).

Часто використовували українки Поділля й геометричний абстрактний S-подібний мотив. Причому зазначеною графемою у трипільській культурі зображали змію-вужа – покровительку дому, яку асоціювали з богинею родючості. Серед народних локально-зональних назв подолян S-подібного мотиву найбільше побутували наступні: “вуж” і “гесики” (Борщівський р-н, Західне Поділля), “гусениці” (с. Брага, Кам’янець-Подільський р-н, Центральне Поділля), “качурики” (Тульчинський р-н, Східне Поділля) або “качуристе” (Борщівський р-н, Західне Поділля), “кривулочка”, “кривенька” (с. Возилів, Бучацький р-н, Західне Поділля), “кучері” (Борщівський р-н, Західне Поділля; с. Стіна, Томашпільський р-н, Східне Поділля), “подвійний гак”, “п’явки” (Тульчинський р-н, Східне Поділля). Хоча на Східному Поділлі “вужем” йменували фігуру у вигляді ламаної лінії.

Разом із тим подільські вишивальниці з поміж інших геометричних орнаментальних мотивів абстрактного характеру не рідко вживали й зіркоподібні мотиви, а саме: чотирьох-, шести та восьмипелюсткові розетки-звізди (восьмипроменеві зірки або звізди) чи половинки цих розеток. Усі вони як частина солярних знаків пов'язувалися в давнину з ідеєю сонця й небосхилу. Взагалі сакральність геометричних орнаментів подільської вишивки полягає у відображенні уявлення наших предків про світобудову. Адже мотиви “зірка”, “ружа”, “хрест” – це символи сонця, чотирьох сторін світу, мотив “тригер” або “триніг” – знаменує собою небо, землю і повітря або повітря, вогонь і воду тобто символи життя, а мотиви “вітрячки”, “круторіг”, “павучок” і “розетки” – є одними з найдавніших солярних знаків. Проте з часом їх первісне значення втрачалось, а місцеві майстрині все більше асоціювали ці символи з сучасними образами. До прикладу, восьмипроменеву зірку українські подолянки застосовували в орнаментах сорочок як символ Христа та християнської віри.

Полюбляли подільські майстрині й геометричні орнаменти з рослинними й тваринними формами. Зокрема, серед геометрично-рослинних популярним був мотив “сонце” – “рожа” (“ружа”), про що свідчать назви його різноманітних варіантів – “рожа викласта”, “рожа зірката” (“зіркаста”, “зірчаста”, “зірчата”), “рожа купчаста”, “рожа повна”, “рожа проста”, “рожа собача”, “рожа стовбиста” (“стовбчаста”, “стовпчаста”). Згідно досліджень О.Прусевича, мотив рожі мав вигляд чотирьох або восьмипелюсткової чашечки квітки мальви, яку подоляни локально йменували “рожою”. А в Летичівському повіті (Центральне Поділля) окрім назви “рожа зірката”, “рожа купчаста”, “рожа проста” та “рожа стовбчаста” побутувала назва “горицвіт” в означенні чотирьохпелюсткової квітки мальви. Взагалі мотив “рожі” вважається переходом від геометричного до рослинного орнаменту, а його багатоваріантність підкреслює самотність і оригінальність подільської низи, яку дослідники не дарма порівнюють із дереворитами.

Поряд із мотивом “рожі” вирізнялися особливо в орнаменті техніки низь у різних варіантах й геометрично-рослинний мотив квітки полуниці під однойменною назвою “полуниця” (або “полуничник”) – головата, кругла, стовпчаста й хвостата, а також геометрично-тваринний мотив “баранячі роги” з вузько локальними назвами “баранячі голови”, “баранячі ріжки”, “баранячі роги”, “баранячі роги круті”, “барани”, “баранчики”, “круті роги”, “ріжкагі”, “ріжки”, “роги”. Так, мотиви “баранячі роги”, “косиці” (дикий тільпан), “купчак” і “рак” побутували у вишивці Ольгопільського повіту (Східне Поділля) й с. Калюсик Ушицького повіту (Центральне Поділля), мотиви “баранячі голови” й “сердечка” полюбляли у с. Залісся Борщівського району (Західне Поділля), “вівсик” – у Брацлавському повіті (Вінниччина, Східне Поділля), “безконечник” – в Ушицькому повіті (Центральне По-

ділля), “бесаг” – у с. Баланівка Ольгопільського повіту (Вінниччина, Східне Поділля), “вуж” – у Летичівському (Центральне Поділля) та Ольгопільському повітах (Східне Поділля), “сова безлиця” – с. Калюсик Ушицького повіту (Центральне Поділля), а “цуцики” – в с. Лісниче Ольгопільського повіту (Вінниччина, Східне Поділля). Варто зауважити, що один і той же мотив у різних місцевостях мав свою локально-зональну народну назву. До прикладу, мотив “ластівка” був відомий у с. Гинашків Ямпільського повіту (Вінниччина, Східне Поділля), натомість у с. Баланівка він вживався під назвою “голуби”, в с. Яланець Ольгопільського повіту (Вінниччина, Східне Поділля) – “зозулька”, а в інших місцевостях – “гребінці”, “лемеші”, “рискалі”. Мотив “купчак”, що був популярним у с. Калюсик Ушицького повіту (Центральне Поділля), в с. Осламів йменувався “семиріг” чи “семиріжка” (Центральне Поділля), а в інших східно- й центральноподільських районах – “головка”, тобто як головка квітки купчака. Мотив “барани” походив із с. П’ятаківка Ольгопільського повіту (Вінниччина, Східне Поділля), а в с. Калюсик Ушицького повіту (Центральне Поділля) звався “баранячі роги”. В свою чергу мотив “сосонка” на півдні Поділля носив назву “хвоць”.

Колористика орнаментатії подільських народних сорочок різнилася як локально, так і вузько локально. Так, для північних та центральних районів Західного, Східного й Центрального Поділля характерна здебільшого двокольорова червоно-чорна вишивка, рідше з незначним доповненням іншими барвами. У випадку червоно-чорної колористики домінування одного з кольорів залежало від призначення сорочки та віку її власника. Зрозуміло, що у декорі весільних та святкових дівочих і парубочих сорочок переважали червоні тони, в свою чергу старші жінки й чоловіки у вишивці святкових сорочок більше вживали чорні нитки.

Натомість на Буковинському та в наддністрянських (південних) районах Західного, Східного й Центрального Поділля в вишивці натільних виробів домінувала поліхромна кольорова гама. Причому, якщо майстрині буковиноподільських наддністрянських районів впродовж досліджуваного періоду часу завжди віддавали перевагу яскравим кольорам у поліхромній гамі вишивки, то селянки західноподільських наддністрянських районів у другій половині XIX ст. сорочки морщенки декорували тільки в темних (чорних, рідше вишневих) тонах з незначним додаванням інших яскравих барв. Так, у наддністрянських районах Західного, Східного й Центрального Поділля улюбленими доповнюючими барвами були жовті, зелені, сині та червоні, подекуди блакитні, золотисті або сріблясті. Окремо також вживали меншою мірою західні подолянки наддністрянських районів, частіше буковинські подолянки (передусім Заставнівського району) малинові, оранжеві, рожеві й фіолетові відтінки, а останні вишивали ще й бузковими та оливковими нитками. З початком XX ст. селянки як

Буковинського, так і наддністрянських районів Західного Поділля почали застосовувати для прикрашання жіночих святкових тунікоподібних сорочок хлоп'янок лише різноманітні яскраві кольори.

Поруч із тим у центральних і південних районах Східного та Центрального Поділля побутувала одноколірна техніка низь у чорних або червоних тонах. Однак чорний колір у низинній вишивці був головним. Не рідко в нього додавали темно-вишневу нитку або ж червоно-чорну гаму доповнювали жовтими чи зеленими відтінками. До того ж біле тло полотна вишивальниці дуже вдало використовували у якості повноцінного елемента орнаменту. Зокрема, у відомому на Східному Поділлі с. Стіна Томашпільського району густо прикрашали рукава жіночих святкових сорочок вовняною ниткою (“лучкою”) чорного кольору орнаментами у вигляді вертикальних смуг геометрично-рослинних мотивів (“виноград”, “волошка”, “кучері”), виконаними техніками хрестик і “штапівка”. На півдні Черкаської області (Східне Поділля) селянки червоно-чорні барви також komponували з жовтими або зеленими. Побутувало на Східному, частково Центральному й зрідка Західному Поділлі й вишивання білими або трохи підфарбованими у світлі відтінки молочного кольору лляними нитками (“білим по білому”). Варто зауважити, що подільська вишивка білим по білому, особливо зі східноподільського с. Клембівка Ямпільського району (Вінниччина) відрізнялася від наддніпрянської з Полтавщини надзвичайною компактністю ювелірно виконаних орнаментальних мотивів техніками “довбанка”, “зерновий вивід”, “курячий брід”, “солов’їні вічка” тощо. подекуди в Центральному Поділлі траплялася вишивка в чисто синіх, синьо-чорних або синьо-зелених відтінках. Крім того, в південних районах Східного Поділля зустрічалися сорочки, вишиті в кольорі стиглого жита, у с. Клембівка – в komponуванні з чорною барвою. Нитки житнього відтінку, одержаного в результаті пересипання їх хромітом і запікання в тісті, розбавляли у вишивці золотою й срібною сухозліткою.

З початком ХХ століття практично на всій території Поділля масового поширення набувають техніка хрестик з рослинними геометризваними візерунками та подекуди техніка гладь з рослинними реалістичними зображеннями, до темних кольорів яких додаються вже яскравіші кольори (блакитний, вишневий, зелений, жовтий, рожевий, синій, фіолетовий тощо).

Аналізуючи результати здійснених досліджень вишивки подільських сорочок, можна констатувати факт про надзвичайну різноманітність їх орнаментальних мотивів, особливо геометричних та глибоке сакральне значення усіх сюжетів узорів. І насамперед символіка образів і сюжетів орнаментів Поділля пов’язувалася із атрибутами та знаками традиційних вірувань, що стверджували ідеї єдності світобудови, захисту від демонічних сил, продовження роду, оберігання життя, здоров’я, добробуту й

родючості. Хоча звичайно спостерігаються тенденції до втрати первинної сакральності подільських орнаментів у цілому, однак сучасні народні майстрині Поділля намагаються зберегти головні їх атрибути. Цінність цих традицій полягає в тому, що їх відродження й збереження забезпечує розвиток кращих рис і якостей українського народу, його менталітету, примноження матеріальних і духовних надбань нації. Тому завдання сучасних українських дослідників та народних майстрів полягає у вивченні, плеканні й популяризації традицій вишивального мистецтва.

Джерела та література:

1. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка : етногр. аспект / Л. Булгакова-Ситник. [Ред. О. М. Козакевич]. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2005. – 328 с. : іл.
2. Вишивка Східного Поділля : альбом / [автори : Є. М. Причепій, Т. І. Причепій, керівник проекту : Л. П. Лихач]. – Київ : Родовід, 2007. – 344 с. : іл.
3. Волянюк Н. М. Народна вишивка Тернопільщини ХХ ст. (історіографія, типологія, художні особливості) : дис. ...канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Н. М. Волянюк ; Львівська національна академія мистецтв. – Львів, 2015. – 434 с.
4. Гагенмейстер В. Тульщина, село Орлівка : Вишивка низьку / В. Гагенмейстер. — Кам'янець-Подільський, 1929. — 7 с. : 25 табл.
5. Гасюк О. О. Художнє вишивання : альбом / О. О. Гасюк, М. Г. Степан. – Київ : Вища школа, 1981. – 103 с. : іл.
6. Жіноча сорочка Борщівсько-Заставнівського Придністров'я. Альбом / [Упор. Л. Булгакова-Ситник, Т. Лозинський]. – Львів : Ін-т колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2013. – 336 с. – (Серія "Українське народне мист-во").
7. Зарембский А. Народное искусство подольских украинцев / А. Зарембский. – Л., 1928. – 48 с.: ил.
8. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка (західні області України) / Р. В. Захарчук-Чугай. – Київ : Наукова думка, 1988. – 190 с. : іл.
9. Зузяк Т. Особливості народної вишивки подільських сорочок кінця ХІХ – початку ХХ століть / Тетяна Зузяк // МІСТ (мистецтво, історія, сучасність, теорія) : зб. наук. пр. з мистецтвознавства і культурології. Ін-т проблем сучасного мис-ва АМУ. / [Редкол. : В. Сидоренко (гол.) та ін.]. – Київ : Інтертехнологія, 2009. – № 6. – С. 108–117.
10. Іваневич Л. До особливостей класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля / Л. Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 3 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013. – С. 91-98.
11. Іваневич Л. Історико-географічні та історико-етнографічні межі дослідження народного вбрання українців Поділля / Л. Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 5 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013. – С. 88-100.

12. Іваневич Л. Традиційне вбрання українців Західного Поділля : особливості класифікації / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2014. – № 5. – С. 1062-1072.
13. Іваневич Л. А. Традиційний комплекс убрання буковинських подолян / Л. А. Іваневич // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (16-17 жовтня 2015 року, м. Могилів-Подільський). – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. – С. 376-401.
14. Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – початку XX століття / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Вип. 22. Серія : історія : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука]. – Вінниця : ДП “Держ. картографічна фабрика”, 2014. – С. 123-129.
15. Іваневич Лілія Народна ноша українців Центрального Поділля: класифікаційні відміни [у:] Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin / Лілія Іваневич // Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin (Poland), 2015. – Volume XI. – С. 489-500.
16. Ільїнська О., Пісклова А. Символи природи у подільській вишивці / О. Ільїнська // Хмельниччина : роки становлення та поступу (1937-1997) : Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1997. – С. С. 452-454.
17. Кара-Васильєва Т. В. Художні особливості вишивки / Т. В. Кара-Васильєва // Поділля. [Під ред. Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушка, З. Є. Болтарович та ін.]. – Київ : Видавництво НКЦ “Доля”, 1994. – С. 404-413.
18. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – Київ : Либідь, 2002. – 160 с. : іл.
19. Кожолянко Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожолянко. – Чернівці–Саскатун, 1994. – 262 с. : іл.
20. Костишина М. Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність / М. Костишина. – Чернівці : Рута, 1996. – 190 с.
21. Медведчук Г. Краса подільської народної вишивки / Г. Медведчук. – Хмельницький : Видавництво “Поділля”, 1993 – 32 с.
22. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Т. О. Ніколаєва. [Лл. З. Васіної, Л. Міненко, Т. Ніколаєвої, О. Слінчак, М. Старовойт]. – Київ : Либідь, 1996. – 176 с. : іл.
23. Прусевич А. Народное вышивание / А. Прусевич // Кустарные промыслы Подольской губернии. – Киев, 1916. – С. 305–334.
24. Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Селівачов. – К. : Редакція вісника “Ант”; Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 399 с.
25. Таблиці зі зразками орнаментів подільської вишивки // Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. – Фонд Сіцінського. – Таблиці V-XXI.

26. Фонди Борщівського обласного краєзнавчого музею Тернопільської області. Група “побут, етнографія”. ПЕ – 108, 210.
27. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 1829, 2096, 2206, 2309, 2523, 2606, 2658, 2864, 2865, 3120, 3588, 4254.
28. Фонди державного історико-культурного заповідника “Межибіж” (Хмельниччина). Книга надходжень. КН – 212, 212а, 283, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 298, 304, 3721, 3722, 3723, 3725.
29. Фонди Житомирського обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 3570.
30. Фонди Кам’янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Книга тканин. КТК – 291, 1124.
31. Фонди Національного музею ім. А. Шептицького (Львів). Група “народне мистецтво, тканини”. НМТ – 2800.
32. Фонди Національного музею народної архітектури та побуту України (Київ). Група “одяг”. О – 4542; група “науково-допоміжний фонд”. НД – 11/9, 11/8, 11/7.
33. Фонди Національного музею українського народного декоративного мистецтва України (м. Київ). Група “вишивка”. В – 2750, 2801, 2805, 2815, 2839, 2842, 2861, 2874, 2895, 2930, 2952, 3177, 3208, 3546.
34. Фонди Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Група “побутові речі”. Б – 38, 4155, 4156, 5192.
35. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 154, 246, 230, 232, 283, 292, 311, 314, 415, 714, 758, 1137, 1221, 1424, 2939, 2946, 3025, 4080, 6046, 7443, 7452, 7467, 7476, 8724, 9034.
36. Фонди Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара” (м. Київ). Книга надходжень. КН – 1780, 2032,
37. Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Група “тканини”. Т – 59, 2786, 3304.
38. Фонди Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Група “одяг і взуття”. ОДВ – 41, 975, 994, 1075, 1076, 1182, 2937.
39. Фонди Чернівецького обласного краєзнавчого музею (ЧКМ). Група “ЧКМ – III (історико-речова група)”. III – 573, 2036, 4141, 4143, 4587, 7397, 17001, 18703, 19892; група “тканини”. Т – 137, 657.
40. Фонди художнього музею. Група “тканини”. Т – 1192, 1216, 1232, 1244, 1362. Чернівецького обласного

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СТРІЙ НА ПОДІЛЛІ (за автोलітографією В. Шавріна «Селянський одяг на Поділлі» та світлинами Є. Сіцинського 1899-1900 р.)

Особливе місце серед різноманіття народних ремесел подолян, які є значною частиною культурної спадщини української нації, займає мистецтво виготовлення та оздоблення традиційного вбрання. Загалом Поділля – це історикоетнографічний регіон, що «межує на заході з Опіллям, на південному заході – з Буковиною та Покуттям, на північному заході – з Волинню, на північному сході й сході – з Наддніпрянщиною (або Середнім Подніпров'ям), на південному сході – з Причорномор'ям (або Південно-Степовою Україною) та Молдовою (колишня територія Бессарабії)» [1, с. 97].

На такій великій території, що охоплює чотири субрегіони – Буковинський, Західний, Східний та Центральний, просто не могла витворитись однакова народна ноша. Кожна з названих локальних зон історикоетнографічного регіону Поділля окрім спільних загальноукраїнських і регіональних ознак характеризувалася своїми специфічними субрегіональними (локальними) та локально-зональними (вузько локальними) особливостями традиційного комплексу вбрання [2; 3; 4; 5]. Проте, не зважаючи на значний вплив на формування народної ноші подолян культурних традицій держав, у складі яких вони перебували або з якими їх пов'язували міграційні процеси у різні періоди історичного розвитку Поділля та на специфіку межування усіх його субрегіонів із різноманітними історикоетнографічними регіонами і районами України й досі подільський стрій «має спільні риси, що вирізняють його з-поміж інших» [6, с. 21].

Багатство подільської землі «давало добру підставу до доброго полотна, сукна і шкіри. Холодна осінь і гостра зима вимагали доброго захисту. А широко відкритий простір давав шлях для торговельних зносин і воєнних походів. То ж народне вбрання Поділля – хоч вийшло з тих самих основ і на них далі спочиває – перейшло чимало перемін» [7, с.5]. На жаль, традиційна ноша на Поділлі «уже давно уступила місце новітній», тому сучасні подоляни її майже не пам'ятають. Лише давні описи й світлини дають нам можливість відтворити основні риси їх народного строю [6, с.21].

«Бувало приїдеш у село, зайдеш у неділю до церкви і аж мило тобі подивитися. Люди, як люди. Господарі, як зима, то в кожухах, як літо, то в сіраках, опанчах, куртинах, сорочки з ковнірами, або застіжкою застіб-

нутими, або на гузик, чи спинку, волосся по старинному звичаю пристрижене та причесане, так і видно, що звичай знають і шанують, що як вони з тою землею, так і ноша з ними зрослася». Сучасні українці-подоляни вільні у виборі свого вбрання, ніхто їм не наказує і ніхто їх не карає за те, що вони так вбираються. Але, на жаль, тепер по багатьох селах чомусь «соромляться куртин та сіраків, кидають вишивані сорочки, перетикані обгортки та квітчасті спідниці і шалінові хустки, а вбирають на себе якесь сіре шмаття-дрантя, ніби то воно краще від нашої колишньої, гарної, сільської ноші», тієї ноші, в яку «вбиралися їх батьки й діди», що мали свій характер, свій тип. Все нове, це дуже добре, «най буде честь» сучасним українцям-подолянам, а все таки дуже прикро, що «вони старого, але гарного цураються, як ось свого рідного вбрання» [8, с.5].

Важливим осередком збирання, вивчення, охорони і популяризації історико-етнологічних і фольклорних матеріалів на Поділлі стала Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа, яку тривалий час очолював український графік, мистецтвознавець і видавець Володимир Гагенмейстер – «один з небагатьох графіків, що дав цінні тонові і кольорові автолітографії з краєвидами і архітектурними пам'ятниками Кам'янця. Він також неабияк прислужився до культури української книги бібліофільськими виданнями Мистецько-промислової школи з українського народного мистецтва (*розпис хат, вишивки, витинки з паперу та ін.*)» [9, с.25-26].

Її метою було «готувати добре кваліфікованих майстрів-практиків із відповідно-виробленим художнім смаком, потрібним у художній промисловості – як фабричній, так і кустарній» [10].

Щоб знищити цей українознавчий осередок, який ґрунтовно вивчав подільські народні промисли і ремесла, звичаї та обряди, більшовики починаючи з 1919 р., неодноразово реорганізовували його. В 1919-1921 рр. – це була художньо-реміснична керамічна майстерня, з 1921 р. – художньо-промисловий технікум ім. Г. Сковороди [11; 12], приєднавши до нього як філії інструкторсько-ткацьку та різьбярсько-столярну школи [11], з 29 листопада (за іншими даними 5 грудня) 1923 р. – художньо-промислова профшкола ім. Г. Сковороди [12], у вересні 1930 р. (за іншими даними 1931 р.) – скло-керамічний технікум, поліграфічний та ткацький відділи ліквідували, літографську майстерню передали до структури технікуму. Організаторів, викладачів і співробітників було звільнено [13].

У 1933 р. В. Гагенмейстера було усунуто з посади завідувача за «надмірну» популяризацію українського народного мистецтва, «шкляно-порцеляновий» технікум ліквідовано, а студентів переведено до Миргородського та Межигірського технікумів. Викладачі роз'їхалися подалі від Кам'янця-Подільського, але згодом багатьох із них було репресовано. Його розстріляли 20 січня 1938 р. [14].

Художньо-промислова профшкола мала поліграфічний відділ, а при ньому літографську майстерню. Було придбано невеликий друкарський верстат, і на цій простій і доступній основі виникла шкільна невелика зразкова друкарня. В. Січинський писав, що колектив вдався до літографії тому, що «репродуктивно-механічна техніка» при вмілому її використанні «з участю самих митців-графіків, дає дуже гарні висліди, а навіть з мистецького боку кращі від змеханізованої друкарської репродукції. От чому, починаючи з років 1920-1925, ми бачимо, як цілий ряд видань з мистецтва, рівно ж обкладинки і прикраси книжок, виходять з літографічних майстерень». Хоча й матеріальних засобів було обмаль, адже постійно бракувало коштів, паперу і фарб. Використовували навіть папір з одного боку вже писаний [15, с.22]. Так почали виходити альбоми, присвячені окремим видам народного мистецтва Поділля, у т. ч. народному одягу [16, с.86].

Бібліофільські видання школи за 1926-1930 рр., а їх відомо 136, належать до найбільших бібліографічних раритетів і відзначаються особливо високим мистецьким рівнем та винятковим оформленням. Але, на жаль, були друковані в кількості 10-100 примірників і лише у кількох випадках 200-500 примірників [17]. Зокрема, В. Січинський в листі до В. Гагенмейстера від 19 липня 1929 р. пише, що йому із 15 його автолітографій відомі лише 6, а 4 із них він має у власній колекції. «Більше тут дістати нема де!» [18].

Колектив школи намагався в своїх виданнях охопити усі галузі народного мистецтва Поділля. Відомий мистецтвознавець, подолянин В. Січинський в 1928 р. писав: «Мусимо з особливим признанням відзначити видавничу чинність мистецько-промислової профшколи в Кам'янці-Подільському. Літографовані альбоми цієї школи переважно з народного мистецтва на Поділлі можуть бути поучаючим прикладом, як невеликими матеріальними засобами, але послідовною невпинною працею можна досягнути великих результатів» [12].

Перші спроби в 30-х роках ХХ ст. щодо дослідження особливостей селянського одягу українців-подолян зробив учитель Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи, художник В. Шаврін, видрукувавши альбом автолітографій «Селянський одяг на Поділлі» за світлинами Є. Січинського 1899-1900 рр. (*Кам'янець на Поділлі*, 1927) [19].

Поданні автором чотирнадцять літографій альбому змальовують в усіх подробицях і розкривають характеристичні особливості жіночого та чоловічого селянського одягу на цілому широкому просторі Кам'яниччини, Летичівщини, Могилівщини, Ольгопільщини та Ямпільщини, зокрема, на прикладах сіл Жванець і Княжпіль (*нині – Кам'янець-Подільського району Хмельницької області*), Зіньків (*колишнє містечко, нині – село Вінковоцького району Хмельницької області*), Кам'янка (*колишнє містечко Каменка Ольгопільського повіту, нині – місто, районний центр Кам'янського*

району самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки), Курашівці (нині – Мурованокуриловецького району Вінницької області), Мазники (нині – Деражнянського району Хмельницької області), Стіна (стародавнє місто, нині – село Томашпільського району Вінницької області), кінця XIX – початку XX ст.

Володимир Шаврін розкриває характерні особливості звичайного жіночого та чоловічого селянського одягу (*одежі, одіжі, одєжини, убору, убрання, шатів, строю*) подолян, тобто сукупності предметів, виробів (*із тканини, хутра й шкіри*) штучно створених людьми, які одягаються на тіло. На ранніх етапах свого існування одяг виконував знакову (*сигніфікативну*), ритуально-обрядову та магічну функції, вказував на статевий, віковий та суспільний стан людини, з часом вказував на етнічну та класову приналежність, ставав національним символом. В одязі реалізовувалися матеріальні, духовні та естетичні потреби людини. Він відіграв важливу роль у святах та обрядах, був носієм етнопсихології, давав уявлення про прекрасне та естетичне уподобання народу, демонстрував художню обдарованість народних майстрів.

Зокрема, автор у своїх рисунках звертає увагу на такі окремі елементи традиційного селянського вбрання, як:

- **сорочка жіноча** – на Поділлі її шили з «тонкого, але доволі тугого», полотна, крій безуставковий, із суцільними широкими рукавами, дуда (*манжет*) при рукавах доволі широка, виріз шиї, викінчений невеликим комірцем-стійкою. Сорочка була по кісточки. З-переду святкову сорочку зав'язували червоною гарасівкою або стрічкою під намисто. Сорочку до роботи застібували на гудзики і вишивки на ній було дуже мало, зазвичай обводили вузьким узором лише місце пришиття рукава до станку [6, с.21; 7, с.5]. Особливість подільських сорочок у тому, що вони мали погрудки – вузькі смуги вишивки обабіч пазухи, іноді й на спині, у вигляді двох стрічок, які косо розходилися від коміра до стану. Зокрема про це свідчать сорочки подільських жінок із сіл Мазники та Стіна, а також дівчат із с. Стіна. Основним у цих сорочках був тридільний «полик» (*«опліччя», «передпліччя», верх рукава шириною в 12-20 см*), який розшивався суцільною широкою смугою поперек рукава стародавнім геометричним орнаментом;

- **сорочка чоловіча** – довга тунікоподібна з конопляного чи лляного полотна. В будні дні селяни, зокрема в с. Курашівці, сорочку заправляли в широкі штани, або ж навипуск по штанях довжиною до колін, а на свята та до церкви носили навипуск, як, зокрема в містечку Каменка. Сорочка була густо призьбрана біля шиї та мала вузький викладаний комірець (*чи комір-стійку*), під шиєю та на рукавах заціпалась на мосяжний гудзик або зав'язувалась вузькою червоною шовковою стрічкою (*гарасівкою*), кінці

якої звисали. Вишивки на сорочці було дуже мало, як правило, вузенька на комірі, довкруги пазухи й на дудах [7, с.5];

- **запаска** – повсякденний жіночий одяг, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки, у вигляді тканої плахти, з домашньої вовни червоного, чорного або темно-синього кольору, куска білого полотна або перкалю, яким жінки обгортали стан, зокрема в селах Мазники та Стіна. Запаску пов'язували зверху домотканим поясом (*крайкою*), кінці якої звисали по центру, або ж обидва кінці запаски спереду піднімали (*загинали кутом до пояса*) і затикали за крайку. Або ж жінки с. Курашівці затикали тільки один кінець запаски;

- **каптан** – чоловічий верхній одяг («кабат», «катанка», «кафтан», «нагортка») з недобіленого полотна або вибійки з викладаним коміром, що сягає вище колін і застібується з-переду на декілька гудзиків, сплетених із сирих ниток і червоної волічки [7, с.6], який носили впродовж весни-осені в деяких місцевостях краю, зокрема в містечку Каменка;

- **опанча** – старовинний широкий плащ, верхній одяг халатоподібного типу, який чоловіки й жінки на Поділлі носили в переходову пору року. Опанча виготовлялася з одного або двох перегнутих по плечах довгих полотниць домашнього полотна чи сукна (*новсті*) гіршої якості, бурого, сірого або чорного кольору, зі вставленими клинами з боків, із відкладним (*або стоячим*) коміром. Жіноча опанча з-переду мала невеликі вилоги, покриті кольоровим сукном, або ж червону лямівку, тобто була розшита вовняними шнурками блакитного, жовтого та червоного кольорів. Застібок опанча не мала, підперезувалася поясом. Опанча одягалася поверх інших видів убрання, особливо в негоду чи в дорогу, адже це було тепле, важке й міцне верхнє убрання, як той «чорнозем, що годував» подолян [7, с.6]. Особливості мали опанчі для дівчат і молодниць із с. Мазники, жінок похилого віку («баби») з с. Жванець, чоловіків із с. Курашівці та чоловіків похилого віку («діда») з с. Княжпіль;

- **чугайна (чуга, чуганя)** – прямоспинний плащоподібний одяг із коричневого чи білого саморобного сукна з фальшивими рукавами, які зшиті знизу і використовувались як кишені, з дуже довгим коміром, що звисав на плечах поза пояс. Чугайна застібок не мала, а підперезувалася поясом та одягалася поверх інших видів вбрання, особливо в негоду чи в дорогу. По краях, швах і на грудях чугайна (світлина Євфимія Сіцінського з с. Стіна) оздоблювалася кольоровою вузенькою стрічкою або тонким червоним шнурком;

- **бріль** – низький плетений *солом'яний капелюх* із широкими крисами (*полями*), що деколи був оздоблений бавовняною блакитною, червоною чи чорною стрічкою, який носили впродовж весни-осені в деяких місцевостях краю, зокрема в містечку Каменка й с. Курашівці;

• **намітка** – різновид головного убору для виходу в люди чи на свята у вигляді білого полотняного або тонкого прозорого видовженого відрізу тканини, довжиною до 5 м, шириною близько 50 см, який зав’язували навколо голови поперх очіпка або кибалки. Намітку, яка мала оберегове значення, виготовляли переважно з льону, рідше – з бавовни, конопель, шовку. Молодиці містечка Зінькова та села Мазники декілька разів складали й обвивали голову наміткою, закриваючи чоло, а обидва кінці опускали на плечі до колін;

• **хустка** – головний убір (*вкриття*) заміжньої жінки, зокрема з сіл Жванець, Курашівці, Мазники, Стіна, чи дівчини з с. Стіна, яким пов’язували голову в спеку чи в прохолодну пору року;

• **постоли (ходаки)** – взуття, яке чоловіки та жінки носили в деяких місцевостях Поділля, зокрема, в с. Курашівці, виготовляли з одного шматка товстої, але м’якої коров’ячої чи свинячої сиром’ятної шкіри;

• **чоботи** довгі чорні юфтові без каблуків, але підбиті залізною підківкою, з широкими, довжиною до колін, подекуди з відкоченими (*вивернутими зверху*) на ширину долоні халявами, носили чоловіки та жінки, зокрема й містечка Каменки, в різні пори року.

Отже, літографії Володимира Шавріна свідчать, що в цілому селянський жіночий та чоловічий стрій на Поділлі був простий, строгий і гармонійний за своїм малюнком. «Все чисте, святочне, своє, видно, що народ споконвічний, засиджений на своїй землі, а не якісь заїди, зерно, що з рідного поля вирросло, а не полова нанесена вітрами, десь із міських перелуків» [8, с.5].

Відколи більшовики розгромили кам’янецький культурний осередок, В. Січинський, як ширий прихильник В. Шавріна, користувався кожною нагодою, щоб спопуляризувати те чи інше видання Кам’янець-Подільської художньо-промислової школи [20]. Розуміючи їхню рідкісну цінність для майбутніх дослідників, він у праці «Видання мистецько-промислової школи в Кам’янці» (*Прага*, 1937) [15], зробив докладний бібліофільський опис альбому автолітографій Володимира Шавріна «Селянський одяг на Поділлі» (*Кам’янець-Подільський*, 1927), виданий за світлинами його батька Євфимія Сіцінського, виконаними в 1899-1900 рр. Володимир Січинський пише, що це: «Альбом розміру 21,5 x 29 см з 14 табл. рисунків виконаних в 2 барвах; на деяких третя фарба розмальована від руки. Фотографії, за якими виконувалися рисунки дуже рідкі, але і саме видання тепер великий раритет, бо тираж був усього 50 примірників!». При цьому він зробив цікаве спостереження, зауваживши, що для друку альбому використовували навіть папір з одного боку писаний. «Як куріоз можна замітити, що папір, на яких друковані рисунки винятково добрий, але при ближчому розгляді (з відворотного боку!) переконаємося, що це довоєнні непотрібні «дистанційні» мапи Поділля Подільського Земства...» [15, с.22].

На превеликий жаль, важкі еміграційні умови життя перешкодили В. Січинському підготувати спеціальну монографію про Кам'янець-Подільську профшколу. А також його праця, в «якій має бути поданий огляд і розвиток української одєжі від найдавніших часів, спочиває, на жаль, досі в рукописі й не могла була появитися за браком відповідних коштів» [21]. Хоча про це й писалося ще в далеких 30-х роках ХХ ст., а віз, як говорить українське прислів'я, й нині там.

У 1927 р. Кам'янець-Подільською художньо-промисловою школою була видрукувана серія поштових листівок «Жіночий одяг на Поділля». Так, Ольга Ерн-Гагенмейстер, донька В. Гагенмейстера, збрала й передала у фонди Хмельницького обласного художнього музею п'ять поштових листівок із зразками селянського жіночого одягу села Мазники (*нині – Деражнянського району Хмельницької області*) [22]. Враховуючи те, що в селі Мазники народився Євфимій Сіцинський, який був добрим фотографом, і, що саме за його світлинами Володимир Шаврін видрукував альбом автолітографій «Селянський одяг на Поділля» (1927) [19], маємо підстави стверджувати, що й ці п'ять поштових листівок також виготовлено за світлинами Євфимія Сіцинського.

Варто зазначити, що згадані п'ять поштових листівок із серії «Жіночий одяг на Поділля» експонувалися на виставці «Володимир Гагенмейстер і культура Поділля. Твори з музейної колекції» у Хмельницькому обласному художньому музеї в період 3 травня – 14 червня 2011 р. Куратор виставки, науковий співробітник музею Галина Гірник писала: «Характерно, що кожна постать подана у природному, невимушеному ракурсі: серед городини, на обійсті, на тлі господарчих, житлових будівель, із різноманітним реманентом у руках. Усі персонажі наділені психологічними рисами і сприймаються як міні-портрети» [23].

Зокрема, поштові листівки дають можливість розкрити такі окремі елементи селянського одягу, як безрукавка, вишитий рушникоподібний чи звичайний пояс, віночок чи віночок з биндами, запаска і літник, намисто, намітка й опанча, сорочка, спідниця, фартух, хустина.

Деякі поштових листівок із серії «Жіночий одяг на Поділля» (1927), де подано зразки селянського жіночого одягу, зберігаються в родинному архіві знаного подільського колекціонера Олександра Чернова [24]. Впродовж 2012-2016 рр. вони демонструвалися на виставці «Нетлінні скарби України» в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж».

На сьогодні історію народного одягу українців-подолян, який вважається однією з «найважливіших форм виявлення української народної, тобто національної індивідуальності» [21], ми знаємо ще дуже мало. Тому перевидання раритетної праці – альбому автолітографій Володимира Шавріна «Селянський одяг на Поділля», а також подання в додатках п'яти поштових листівок

із фондів Хмельницького обласного художнього музею, праці Володимира Січинського «Видання Мистецько-промислової школи в Кам'янці» та листа Володимира Січинського до Володимира Гагенмейстера, має послужити розширенню наших знань із традиційного народного вбрання українців-подолян і дати можливість сучасним історикам, мистецтвознавцям, краєзнавцям та етнографам використовувати їх у своїх дослідженнях.

Джерела та література:

1. Іваневич Л. Історико-географічні та історико-етнографічні межі дослідження народного вбрання українців Поділля / Л. Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 5 / [гол. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – С. 88-100.
2. Іваневич Л. Традиційне вбрання українців Західного Поділля : особливості класифікації / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2014. – № 5. – С. 1062-1072.
3. Іваневич Л. А. Традиційний комплекс убрання буковинських подолян / Л. А. Іваневич // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (16-17 жовтня 2015 року, м. Могилів-Подільський). – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. – С. 376-401.
4. Іваневич Л. А. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – початку XX століття / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Вип. 22. Серія : історія : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука]. – Вінниця : ДП «Держ. картографічна фабрика», 2014. – С. 123-129.
5. Іваневич Лілія Народна ноша українців Центрального Поділля: класифікаційні відміни [у:] Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin / Лілія Іваневич // Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin (Poland), 2015. – Volume XI. – С. 489-500.
6. Український народний стрій. На Поділлі // Наше життя (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 2. – лютий. – С. 21-22.
7. Бурачинська Л. На Поділлі / Лідія Бурачинська // Наше життя (Нью-Йорк). – 1958. – Ч. 6. – червень. – С. 5-6.
8. «Б-н.» Народне вбрання / [Лідія Бурачинська] // Наше життя (Нью-Йорк). – 1989. – Ч. 6. – червень. – С. 5-6.
9. Січинський В. Сучасна українська книжна графіка / Володимир Січинський // Нотатки з мистецтва (Філядельфія). – 1966. – № 4. – лютий. – С. 15-38.
10. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф.Р-1492, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
11. ДАХМО. Ф.Р-1492, оп. 1, спр. 8, арк. 69.
12. Будзей О. Прибалтієць, що став українцем / Олег Будзей // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 2013. – 11 липня.

13. ДАХМО. Ф.Р-1492, оп. 1, спр. 62, арк. 10.
14. Ерн О. Закоханий у Поділля / Ольга Ерн // Подільське братство (Кам'янець-Подільський). – 1993. – № 3. – С. 1-2.
15. Січинський В. Видання мистецько-промислової школи в Кам'янці / Володимир Січинський // Українська книга (Прага). – 1937. – Кн. 1. – С. 20-23.
16. Паравійчук А. Г. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа / А. Г. Паравійчук // Народна творчість і етнографія. – 1984. – № 1. – С. 85-86.
17. Козлова Н. Художник і педагог. До 100-річчя від дня народження В. Гаґенмейстера / Н. Козлова // Прапор Жовтня (Кам'янець-Подільський). – 1987. – 27 червня.
18. Лист В. Січинського до В. Гаґенмейстера від 19 липня 1929 р. Родинний архів А. М. Трембіцького (Хмельницький). Оригінал, 1 арк.
19. Селянський одяг на Поділля. Автолітографії В. Шавріна по фотографіях 1899-1900 р. Є. Й. Січинського. – Кам'янець на Поділля : Художньо-промислова профшкола, 1927. – 16 с.
20. Гуцул І. А. Видавнича діяльність художньо-промислової школи В. Гаґенмейстера у Кам'янці-Подільському (поч. ХХ ст.) / І. А. Гуцул [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://www.rusnauka.com/33_PRNIT_2012/Pedagogica/3_119987.doc
21. Український народний одяг // Свобода (Нью-Йорк). – 1934. – Ч. 79. – 4 квітня. – С. 2.
22. Поштові листівки «Жіночий одяг на Поділля». Видання Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи. 1927 р. Фонди Хмельницького обласного художнього музею. Оригінали. – 5 арк.
23. Гірник Г. Володимир Гаґенмейстер і культура Поділля / Галина Гірник // Артанія (Київ). – 2011. – № 2. – С. 84-87.
24. Поштові листівки «Жіночий одяг на Поділля». Видання Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи. 1927 р. Родинний архів Олександра Чернова (Хмельницький). Оригінали. – 5 арк.

Комарницький О.Б.

м.Кам'янець-Подільський

**КРАЄЗНАВЧА РОБОТА СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
У 20-30-ті рр. ХХ ст.: ВНЕСОК ПРОФЕСОРА
В. С. ПРОКОПЧУКА У ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ**

У статті досліджено внесок доктора історичних наук, професора В.С. Прокопчука у вивчення краєзнавчого руху студентів педагогічних навчальних закладів радянської України у 20-30-х рр. ХХ ст. Водночас ав-

тор на основі аналізу архівних джерел та матеріалів періодичної преси простежив роботу студентів у краєзнавчих гуртках, науково-дослідних екскурсіях краєзнавчого характеру тощо.

Ключові слова: *студенти, інститут, технікум, гурток, краєзнавство.*

У незалежній Україні національно-культурне відродження нашого народу стало реальністю. Все більше і більше зростає інтерес до минулого Батьківщини, краю, де народився і живеш, де виросло не одне покоління родичів, близьких і знайомих. Знання свого краю є невід'ємною частиною духовності, важливий засіб забезпечення нерозривного зв'язку минулого з сьогоденням.

Значну роботу у цьому напрямку проводить доктор історичних наук, професор В. С. Прокопчук. Перше знайомство з непересічною особою Віктора Степановича відбулося ще в середині 90-х рр., коли він викладав нам, студентам історичного факультету, курс краєзнавства Поділля. Заняття були цікавими та змістовними, наповненими живим і яскравим матеріалом. Значною мірою ця навчальна дисципліна зумовила вибір теми дипломної роботи, що стосувалася історичного минулого колишнього позаштатного міста, районного центру Старої Ушиці, де народились мої бабуся і мама.

У наступні десятиліття, особливо після того як Віктор Степанович переїхав до Кам'янець-Подільського, зміцнилися наші зв'язки на ниві краєзнавства. Зокрема, працюючи над темою кандидатської дисертації неодноразово консультувався з ним щодо історії колишнього містечка Дунаївці. Пізніше, коли розпочав роботу над докторською дисертацією, неодноразово обговорювали з ним проблему участі студентства педагогічних навчальних закладів радянської України у краєзнавчому русі у 1920-1930-х рр.

В.С. Прокопчуку вдалося встановити, що краєзнавча робота в Україні активізувалася зі створенням 20 листопада 1922 р. Комісії краєзнавства ВУАН, яка взяла на себе роль координатора краєзнавчого руху [1, с. 63]. На місцях вона створювала свої осередки. Серед них – київська Комісія краєзнавства, яка у травні 1923 р. утворила студентську секцію. Остання мала виконувати функції науково-методичної бази краєзнавчого руху студентської молоді [2, с. 70]. Використавши матеріали, вміщені у монографії В.С. Прокопчука, ми дійшли висновку, що центром краєзнавчої роботи все ж став не Київ, а Харків, де активно працював студент місцевого ІНО Олександр Лазарис. Він став одним із ініціаторів проведення всеукраїнської конференції краєзнавства. 13 червня 1923 р. у тодішній столиці УСРР створили студентське бюро краєзнавства при губернському бюро пролетарського студентства, яке очолив В. Кулібаба. О. Лазарис виконував обов'язки заступника. Бюро налагодило зв'язки з Ленінградським цен-

тральним бюро краєзнавства та московськими колегами-краєзнавцями, від яких отримало методичну літературу, а також необхідні поради. Влітку 1924 р. студенти підготували проект «Положення про Всеукраїнське студентське Бюро краєзнавства при Центральному бюро Пролетарського студентства». Документ складався з 14 пунктів, в яких чітко визначалися мета, завдання, структура, методи і форми діяльності бюро. Передбачалося створення краєзнавчих осередків у вишах, скликання пленумів і з'їздів, формування краєзнавчої бібліотеки, видання бюлетеня [1, с. 122].

Віктор Степанович, як історик краєзнавчого руху в Україні, ґрунтовно дослідив підготовчу роботу і хід I республіканської краєзнавчої конференції. Його повносторінкову статтю «Краєзнавства Український комітет» вмістила «Енциклопедія сучасної України». У роботі конференції, що проходила з 28 по 31 травня 1925 р. у Харкові, взяли участь 75 делегатів, у тому числі п'ятеро з Поділля – кам'ячани ректор інституту народної освіти В.О. Геринович, доцент Н.Т. Гаморака, студент сільськогосподарського інституту Пилип Гончаренко та вінничани директор вінницької філії Всенародної бібліотеки України В.Д. Отамановський і викладач місцевого ІНО О.О. Севаст'янов. Делегати заслухали низку доповідей, у тому числі секретаря ВУЦВК Солодуба, в якій він зробив особливий наголос на необхідності тісного зв'язку суспільного, зокрема економічного життя, з краєзнавчою діяльністю. На молоді покладалося завдання вивчати промисловий, сільськогосподарський та культурний потенціал регіонів і здобуті відомості використовувати у «соціалістичному та національному» будівництві. На конференції був створений Український комітет краєзнавства з 15 осіб, серед яких були і представники Центрального бюро пролетарського студентства. На О.А. Лазариса поклали функції відповідального секретаря [3, с.68].

У процесі роботи над дисертацією вдалося з'ясувати низку фактів роботи студентів у галузі краєзнавства, які, утім, не суперечать концептуальним засадам досліджень В. С. Прокопчука. Зокрема, дослідити роботу студентських краєзнавчих гуртків.

У Київському ІНО попередником краєзнавчого осередку був гурток вивчення природи, члени якого працювали в 5 секціях: зоологічній, ботанічній, гідробіологічній, фізико-хімічній, геологічній [4, арк. 29, 99]. Згодом гурток змінив назву на краєзнавчий, в ньому у 1925-1926 н.р. було 95 членів [5, арк. 605зв.], у 1926-1927 н.р. – 158 студентів [5, арк. 642зв.]. У 1929-1930 н.р. у структурі гуртка були такі секції: зоологічна, ботанічна, економіко-географічна, геологічна, етнографічна. Гурток мав свою бібліотеку [6].

У 1923-1924 н.р. виник краєзнавчий гурток у Корсунському педтехнікумі, який у 1925-1926 н.р. працював вже в складі трьох секцій: природничої, економічної і соціально-побутової [7, арк. 48].

У 1924-1925 н.р. було створено гурток в Одеському ІНО (керівники – професор В.Б.Лебедєв і студент Кожем'якін). До його складу ввійшли 46 студентів [5, арк. 71зв.]. У 1925-1926 н.р. кількість членів зменшилася до 25 [5, арк. 116зв.].

Більшість гуртків виникли у 1925-1926 рр. Того року вони функціонували у Ніжинському (об'єднував 34 члени) [8, арк. 18зв.] та Донецькому ІНО (25 членів, керівник – викладач Доктюк) [5, арк. 666зв.], Зіновіївському (42 члени) [9, арк. 80зв.], Коростишівському (24) [10, арк. 40 зв.], Мелітопольському [11, арк. 8зв.], Пірятинському (18 членів, керівник – викладач Чернешевський) [12, арк. 213зв.], Старобільському (23 члени) педтехнікумах [13, арк. 72зв.]. У Вінницькому українському педтехнікумі гурток у складі 40 осіб виник у 1926 р. [14, с. 32-33]. Влітку 1926 р. гурток у Могилів-Подільському педтехнікумі налічував 23 члени [12, арк. 18зв., 72зв.]. У 1926 р. при Кам'янець-Подільському ІНО та сільгоспінституті діяли краєзнавчі групи, які об'єднали 120 членів [15;16, арк. 74зв.]. У 1926-1927 н.р. діяв краєзнавчий гурток у Бердянському педтехнікумі в складі 30 студентів [17, арк. 8зв.; 18]. Тоді ж у Нероновицькому педтехнікумі було 23 гуртківці [19, арк. 109зв.].

Пізніше виникали гуртки краєзнавців і в інших закладах. У другій половині 1930-х рр. функціонував краєзнавчий гурток у Вінницькому педінституті [20, с.68]. У 1934-1935 н.р. гурток у складі 25 членів мав Київський російський педтехнікум [21, арк. 20].

Краєзнавчі гуртки мали свої керівні органи. Так, у Київському ІНО кожна секція мала бюро, яке підпорядковувалося правлінню гуртка [22]. У Коростишівському педтехнікумі гуртківцями керувало бюро, яке складалося з 3 осіб [10, арк. 40зв.]. Бюро Одеського ІНО налічувало 6 осіб [5, арк. 71зв.].

Заняття у гуртках проходили, переважно у формі підготовки і читання доповідей, рефератів. Практичні заняття вінницького студентського гуртка проводились у дослідно-показовому садку площею 400-500 м², його оранжереї – живому музеї, де студенти проводили досліди [14, с. 32-33]. В Одеському ІНО студенти виголошували доповіді на теми топографії, гідрографії, стратиграфії, географії, петрографії, геолого-геоморфологічних ознак, фізико-географічної районізації [23, с. 63].

Краєзнавча діяльність студентів мала й інші форми. Так, юні краєзнавці Харківського ІНО вивчали околиці міста, збирали матеріали до бібліографічного покажчика з українського краєзнавства [24, с.119]. Молодь Ніжинського ІНО досліджувала природу краю, організувала куточок живої природи, збрала понад 500 пісень, чимало інших фольклорно-етнографічних матеріали. Влаштувалися і тематичні вечірки [8, арк.18 зв.]. Студенти Київського ІНО під час канікул збирали відомості з «ріжних закутків про географію, побут і культурно-освітнє життя рідного краю» [5,

арк.605 зв.]. Подібну роботу проводили студенти Бердянського педтехнікуму [18].

1925 року було запроваджено окремий семінар з краєзнавства у Проскурівському педтехнікумі, його програма охоплювала такі теми: природа, археологія, історія, населення, виробництво (сільське господарство, промисловість, кустарне виробництво), торгівля, Червона армія, державні та громадські установи, культурно-освітнє життя, побут, мова, пісні, приказки Проскурівщини і т.п. [26, с. 260].

Проводились і науково-дослідні екскурсії краєзнавчого характеру. Так, 24 червня 1925 р. на засіданні виробничої комісії Кам'янець-Подільського ІНО прийняли рішення про проведення триденних екскурсій на підприємства міста: дослідну станцію СГІ, «Господарсоюз», «Райсоюз», «Селотехніку», «Укртрест», «Сельмаш» та ін. [27, с.168-170] Крім того, студенти побували у селах Колибаївська Мукша, Довжок, Верхні Панівці, де вивчали топографію поселень, етнографію, мовні особливості та інші елементи краєзнавства. 23 жовтня 1927 р. молодь здійснила екскурсію по Товтрах. Екскурсанти побували в районі сіл Маків і Привороття, після чого професори В.О. Геринович та І.А. Любарський прочитали відповідні лекції [28]. Юні краєзнавці Одеського ІНО під час екскурсії на берег Чорного моря зібрали багато природничого матеріалу, який став основою вивчення багатств краю [23, с. 63].

Керівники гуртків ініціювали та заохочували дослідницький пошук молоді. Наприклад, гуртківці Волинського ІНО під керівництвом В.Г. Кравченка вивчали культуру й побут національних меншин Волині, Биківський та Мар'янівський гутні промисли, фаянсовий завод у Кам'яному Броді, гончарні промисли у Троянові, деревообробне виробництво в Барашівці, випускали рукописний журнал «Етнограф» [29, с.82]. Студентство також видавало бюлетень «Погода по Європі, Україні та Житомирському окрузі». Ці та інші заходи сприяли вихованню творчої наукової молоді. Зокрема, тогочасними студентами інституту були згодом відомі етнографи К.Черв'як та Н. Дмитрук. Останній, зокрема, здійснив ґрунтовне соціально-економічне та історико-етнографічне дослідження с. Дідковичі Коростенського району, розробив «Схему топографічного вивчення села», на основі зібраних матеріалів створив краєзнавчий музей села [30,с.16]. З 1927-1928 н.р. студенти Корсунського педтехнікуму почали виконувати курсові роботи, частина з яких були краєзнавчого змісту [31, с. 5-6]. Студенти Одеського ІНО готували дипломні роботи на краєзнавчу тематику. Крім того, гуртківці самостійно розробили мапу Одещини [23, с. 63, 65].

Студенти-краєзнавців налагоджували контакти з місцевими музеями, науково-дослідними закладами тощо. Так, студенти Проскурівського педтехнікуму активно співпрацювали з Проскурівським сільськогосподарським музеєм та Окружною виставковою комісією [32,с.259], гуртківці Ко-

ростишівського педтехнікуму – з ЦК краєзнавства, районним статистичним бюро, Радомишльською крайовою сільськогосподарською станцією. Впродовж навчального року краєзнавці збирали статистичні відомості про стан сільського господарства у Коростишівському районі, досліджували каменоломні, пісковики [10, арк.40 зв.]. Природничка секція Корсунського педтехнікуму налагодила зв'язки з ботанічною і геологічною секціями ВУАН та Українським геологічним комітетом. Внаслідок активної краєзнавчої роботи при педтехнікумі був створений природничо-краєзнавчий музей [31, с. 5-6]. У 1923 р. історико-краєзнавчий музей було відкрито при Ніжинському ІНО, експонати до якого збирали студенти [33, с.19]. Краєзнавчий гурток Запорізького педтехнікуму був співорганізатором музею місцевого краю [34].

Однією з форм роботи було обстеження місцевих населених пунктів. Гуртківці Вінницького педтехнікуму обстежили індивідуальні господарства сіл Слобода Сельця Іванівського району і Великий Шумськ Троянівського району [35, арк.5 зв.]. За спеціальною програмою обстежували села і студенти-краєзнавці Новоград-Волинського педтехнікуму, матеріали краєзнавчих спостереження фіксували в щоденнику [36, арк.21зв.]. Молодь Лубенського педтехнікуму 1925 року вивчала земельну общину «Круглик», а 1926 року –природоохоронну територію «Удай» [37, с. 10].

Мали місце і недоліки в організації роботи гуртків. Так, дописувач Лавров-Чорний констатував, що 1930 року гурток Київського ІНО існував лише на 85 крб. членських внесків і не отримував ніякої допомоги від адміністрації вишу [38]. Мали місце недоліки і в роботі гуртка Дніпропетровського ІСВ [39, арк. 7].

Таким чином, доктор історичних наук, професор В.С. Прокопчук зробив вагомий внесок у вивчення краєзнавчого руху студентів педагогічних навчальних закладів України у 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема їх роль в інституціоналізації краєзнавствочого руху в республіці. Водночас теоретичні положення і висновки вченого нам вдалося проілюструвати показом роботи молоді в гуртках. Студенти вивчали географію, природу, побут і культурно-освітнє життя рідного краю, збирали фольклорно-етнографічні матеріали, організовували науково-дослідні екскурсії краєзнавчого характеру, готували, заслуховували й обговорювали доповіді, реферати, які відображали результати краєзнавчих пошуків.

Джерела та література:

1. Прокопчук В. С. Під егідою Українського Комітету краєзнавства. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 312 с.
2. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: етапи, форми, напрями діяльності: [монографія]. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 600 с.

3. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія. Вид. 2-ге, доповн. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2014. 312 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.166, оп. 2,спр. 1077.
5. Там само,ф.166, оп. 5, спр. 289.
6. Юдасо. Краєзнавчий гурток // Кузня освіти. Київ, 1929. 7 грудня. №4. С. 3.
7. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 6. Спр. 415.
8. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 7. Спр. 9.
9. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 5. Спр. 263.
10. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 125.
11. Державний архів Запорізької області (далі – Держархів Запорізької обл.). Ф. Р. 3675. Оп. 1. Спр. 103.
12. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 6. Спр. 205.
13. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 6. Спр. 207.
14. Лаврут О.О. Діяльність студентів у гуртках // Наукові праці: наук.-метод. журн. Миколаїв: Черномор. держ. ун-т ім. П.Могили, 2009. Т. 115. Вип. 102. Історія. С. 27-35.
15. Савченко М. Про краєзнавчі осередки кам'янецьких ВУЗів // Студент революції. Харків, 1926. №1. С.50.
16. Державний архів Хмельницької області. Ф. П. 1605. Оп. 1. Спр. 5а.
17. Держархів Запорізької обл. Ф. Р. 3674. Оп. 1. Спр. 61.
18. Кардаш Г. Бердянський педтехнікум // Студент революції. 1927. № 4. С. 66.
19. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 6. Спр. 206.
20. Лисий А. Історичний факультет ВДПУ (1930-ті – 1941 рр.) // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення (краєзнавчі дослідження): матеріали ХХІІІ всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф. Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2011. С.63-69.
21. Державний архів міста Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135.
22. Юдасо. Краєзнавчий гурток // Кузня освіти. 1929. 7 грудня. №4. С. 3.
23. Левченко В. Становлення та розвиток напрямів освітянського краєзнавства в вищій школі Одеси в 1920-30-х роках // Краєзнавство: наук. журн. Київ: ТОВ НВП «Ферокол», 2011. Вип. 3. С. 61-66.
24. Лаврут О. О. Краєзнавча діяльність студентів УСРР періоду 20-х років ХХ ст. // Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр. Київ: ВІР УАН, 2012. Вип. 58 (3). С. 115-122.
25. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920-1935 роки) / [упоряд.: І. І. Лиман, В. М. Константинова] // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Київ: Знання України, 2008. Т. III. 596 с.
26. Суровий А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 14. С. 147-171.
27. Островий В. М. Навчальний процес у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти у 1923-1928 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13. С. 159-173.

28. М. Наукова екскурсія в Товтри // Червоний кордон. 1927. 26 жовтня. Ч. 83 (352). С. 2.
29. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Житомирська область. Київ: Знання України, 2009. 491 с.
30. Житомирський державний університет імені Івана Франка: ювілейн. вид. / [редкол.: П. Ю. Саух, В. Г. Кремень, М. В. Попович та ін.]. Київ: Логос Україна, 2009. 200 с.
31. Фещенко А. Краєзнавча праця в Корсунському педтехнікумі // Краєзнавство. Харків, 1928. Ч. 1. С. 4-7.
32. Берковський В. Г. До історії Проскурівського педагогічного технікуму (1921-1926 рр.) // Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». Хмельницький: Мельник А. А, 2011. С. 256-263.
33. Конончук І. Ніжинська вища школа та національне відродження на Чернігівщині 20-30-х років XX ст. // Ніжинська старовина: зб. регіон. історії та пам'яткознавства. Серія: Ніжинознавчі студії. Київ: Центр пам'яткознавства НАН Укр. і УТОПІК, 2012. Вип. 13 (16). С. 15-21.
34. Пуха І. Педагогический техникум // Суббота плюс. Запорожье, 2000. 17 августа. № 33 (76). С. 3.
35. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 344. Оп. 1. Спр. 651.
36. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 141.
37. Зеленський І. Як ми готуємо вчителя-краєзнавця (з практики Лубенського Педтехнікуму) // Краєзнавство. Харків, 1927. Ч. 3. С. 6-11.
38. Лавров-Чорний. Стан наукових гуртків Київських ВИШів // Студент революції. 1930. №11. С. 17.
39. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. П. 18. Оп. 1. Спр. 561.

Кохановський О.Б.

м. Деражня

СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ НА ДЕРАЖНЯНЩИНІ

Стахановський рух, зароджений у серпні 1935 року і названий на честь забійника шахти «Центральна Ірміно» (Донбас) Олексія Стаханова, охопив усі сфери життя країни. Погоня за небаченими досі рекордами відбувалася не лише у вугільній промисловості, а й в інших галузях народного господарства.

Запропонована публікація висвітлює розгортання стахановщини у сільському господарстві у межах тодішнього Деражнянського району.

Ключові слова: *«Колгоспний неп», «стахановський рух», сільське господарство, Деражнянський район.*

Зміни в економічній політиці сталінського керівництва у сільському господарстві у середині 30-х років ХХ ст., метою яких було, насамперед, підвищити зацікавленість колгоспників у виробництві сільгосппродукції, розвитку торгівлі, увійшли в історію як «неонеп», або «колгоспний неп» [5].

Згідно із Законом «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами» від 19 січня 1933 року обов'язкова поставка зерна не повинна перевищувати третину валового збору кожного господарства при середньому врожаї. Водночас, ухилення від зобов'язань, яке накладалось кожному колгоспнику і одноосібнику, не допускалося. Однак, це був крок вперед, у порівнянні із зловісними 1931-1932 роками, коли «буксирні бригади» забирали у селян все, до останньої зернини [3, с. 101-102].

У 1935 році загальна площа Деражнянського району, від якого від'єднався Вовковинецький район, складала 47,8 тис. га, в т. ч. 27745 га орної землі, 225 – вигони, 1565 га – сіножаті, 2543 га – городи, 2864 га – сади, виноградники і ягідники, 4227 га – ліси і чагарники. Всього населення, що проживало в районі становило 40347 осіб, з них у Деражні – 4678 (11,3 %) [1, с. 101-102].

У період колгоспного «непу» (1935-1937 рр.) остаточно завершується «соціальна» реконструкція аграрного сектору. Якщо, у 1935 році було усупільнено 98,8 % га землі від загальної площі, то у 1936 році кількість гектарів усупільненої землі складала 99,7 %, у 1937 році – 99,8 %. У 38 колгоспах перебувало 7221 господарство, або 94,6% від загальної кількості [2, арк. 3]. Усупільнена земля, згідно із Статутом сільськогосподарської артілі 1935 року, закріплювалася за колгоспами у «безстрокове користування, тобто навечно, і не підлягала купівлі-продажу, здачі в оренду» [3, с. 101].

У цей час дещо покращуються матеріально-технічні ресурси району. У 1936 році на посівній площі 26218 га, яку обслуговувало МТС, працювало 69 тракторів, 3 комбайни, 15 вантажних автомобілів, 45 молотарок [2, арк. 5]. Штат працівників МТС нараховував 260 чоловік різних спеціальностей, із них: 12 агрономів, 184 трактористи, 7 комбайнерів, 15 шоферів, 42 машиністи. Однак, незадовільне використання тракторного парку, автопарку та інших машин МТС, часті їх простой (у 1935 році факти простою МТС становили 3116 годин, у 1936 р. – 6354 години) призводили до численних збитків. Лише під час обмолоту втрачалось 8-10 % урожаю [2, арк. 6]. Відповідно, збір зернових залишався низьким. У 1934 році у колгоспах району зібрали в середньому 6,9 цнт з га, у 1935 р. – 9,2 цнт за га, у 1936 р. – 10,4 цнт з га [2, арк. 9].

Урожайність зернових у Деражнянському районі за 1934-1936 роки

Назва сільгосп-культур	1934 р.	1935 р.	1936 р.
Пшениця	6,4	7,9	12,5
Жито	4,8	10,3	10,7
Ячмінь	11,3	12,5	12,5
Овес	8,8	10,4	9
Бобові	4	6,4	7,2
Разом	6,9	9,2	10,4

Не кращі справи спостерігались у тваринництві, птахівництві, бджільництві, крільництві [5].

Для підвищення продуктивності праці у сільському господарстві керівництво району активно взялось впроваджувати стахановщину – одну із форм соціалістичного змагання.

У повну силу стахановський рух у Деражнянському районі розгорнувся у 1936 році і найбільше охопив сільське господарство. Аби включитися в «соціалістичний похід» за високі врожаї, у колгоспах району було створено 465 ланок, які мали виконати не менше як дві норми за зміну, з них: 189 п'ятисотенників (зобов'язувались виробити 5 норм за зміну), 12 – сімсот-вісімсотенників, 5 – тисячниць (1000 % норми). У короткі строки миттєво сформували 88 бригад із вирощення зернових, які на площі 8124 га мали досягти астрономічних, як на той час, цифр із збору зерна – більш як 30 цнт з га [4]

Підспівуючи суцільній «стахановізації», у 1936-му році керівництво району поставило за мету зібрати на колгоспних полях не менш як 20 цнт. зернових і 300 цнт. цукрового буряка з одного гектара, тобто, збір згаданих сільськогосподарських культур мав збільшитись в два і більше разів у порівнянні з попереднім роком (урожайність зернових у 1935 році становила 9,2 цнт з га, а цукрового буряка – 142 цнт з га) [3, арк. 9].

Захоплення партійців рекордоманією призводило до безглузких рішень, завищувались і без того нереальні планові показники. Наприклад, відібраних 26 бригад-стахановців на площі 2021 га мали зібрати зернових не менш як по 32 цнт з га, інших 20 бригад мали боротися за урожайність цукрового буряка більше 300 цнт з га і т. д. І це при тому, що основні сільськогосподарські роботи виконувались вручну з використанням кінської тягової сили. На той час у всьому Деражнянському районі нараховувалось лише 55 тракторів, 2 комбайни, 9 вантажних автомобілів і 42 молотарки [4].

Аби реалізувати намічене, для учасників стаханівського руху повсюдно відкривались навчальні курси. Партійне керівництво району організувало

52 агро та зоогуртків, де основи знань з агрономії та розвитку тваринництва здобували 1222 колгоспники. Для проведення соцзмагання на допомогу місцевим партосередкам були відряджені 32 партуповноважених, які стежили за «бойовим» та «моральним духом» колгоспників-ударників [2, арк. 11].

Однак, результати першої стахановської декади виявилися не такими райдужними. Значне відставання простежувалось у підготовці сільськогосподарського реманенту для посівної кампанії, вивозі гною, збиранні попелу тощо. Так, станом на 2.03.1936 року було відремонтовано сівалок лише 45 % від загальної кількості, кінних плугів – 60 %, культиваторів та драпаків – 80%, виготовлено сапок – 14,4% [4].

Партуповноважений колгоспу «Комінтерн» с. Новосілки доповідав секретарю райкому партії товаришу Книжникову про незадовільне виконання стахановської декади. Наприклад, із 1100 тонн гною, який потрібно було вивести і розкинути на полях, було вивезено лише 160 тонн, із 360 штук корит, зроблено – 180, із 6 підкормлювачів не зроблено жодного [4].

Все ж, незважаючи на численні труднощі стахановського руху, окремі бригади, колгоспники-стахановці через форсування, тяжку, виснажливу працю досягли вражаючих результатів. Так, ланкова колгоспу ім. «Постишева» с. Богдановець Тетяна Дейнека на площі 2,10 га зуміла зібрати по 512 цнт з га цукрового буряка, Ксенія Петрак, ланкова колгоспу «Політвідділ» с. Гатни зібрала по 528 цнт з га, Ірина Стрижак, ланкова колгоспу «Прикордонний Промінь» с. Янчинець (с.Радянське) на площі 3,12 га зібрала по 375 цнт з га. По 300 цнт з гектара цукрового буряка зібрали Ганна Гуменюк, ланкова колгоспу «Червоний партизан» с. Шарок Степанида Бондар, ланкова колгоспу ім. «Шевченка» с. Копачівки Філіна Кислюк, ланкова колгоспу «Нове життя» с. Яблунівки [2, арк.11].

Серед бригад-стаханівців, що дали рекордні врожаї зернових культур, вирізняються бригади С.Г. Коваля і П.В. Коваля колгоспу ім. Комінтерн с. Новосілки. Бригада С.Г. Коваля на площі 12 га. зібрала пшениці по 36,4 цнт. з га, бригада П.В. Коваля на площі 14 га зібрала по 33,4 цнт з га. Високих показників у збиранні зернових (від 20 до 30 цнт з га) досягли бригади Мельника колгоспу ім. «Любченка» с. Божиковець, Горпашука колгоспу «Перше Травня» с. Слобідка-Шелехівська, Перепелиці колгоспу «Перемога» с. Волоського [2, арк. 10-11].

Цікаві показники були досягнені й у тваринницькій галузі. Конюх колгоспу ім. «Ворошилова» с. Копачівки Мирон Демчишин у 1935 році від 100 конематок виростив 87 лошаг, за що був нагороджений орденом Червоного трудового прапора, Дарка Савчук, доярка колгоспу ім. Шевченка с. Копачівки, за 8 місяців з однієї корови надоїла 3542 літра молока, Настя Яковлева, корівниця колгоспу «Червоний партизан» с. Марківки, забезпе-

чила приріст телят живої ваги в день до 700 грам. А у 1936 році на міжрайонній виставці з тваринництва, яка відбулася у м. Бару, Деражнянський район посів перше місце. За здобуття першості 3 колгоспи району були нагороджені дипломами облвиконкому, 7 – дипломами міжрайвиставкому, 24 колгоспи премійовано [4].

Проте поставлених цілей досягти так і не вдалося. У 1936 році в Деражнянському районі урожайність зернових становила в середньому 10,4 цнт з га, цукрового буряка – 161 цнт з га. Це свідчить про те, що значна частина селянства поставилась з упередженням до поширення стахановського руху. Про це, зокрема, у своїй доповіді зазначив секретар районного партійного комітету Книжніков: «Як видно, ми не зробили потрібних висновків, не мобілізували маси колгоспників боротися за високі показники. У цьому помилка парткомітету, що не забезпечив повного керівництва стахановським рухом» [2, арк. 11].

За невиконання планових завдань звинувачувались «класово-ворожі елементи», які протягом всього періоду сільськогосподарських робіт нібито намагалися всякими засобами шкодити та підривати роботу в колгоспах [4].

При цьому районне керівництво ретельно замовчувало справжню причину невдачі стахановського руху – це незацікавленість селян працювати лише на ентузіазмі, за колгоспні трудодні. Нарікаючи на політику сталінської колективізації, свій гнів, злість і прокльони колгоспники часто виплескували й на розкручений партійними органами стахановський рух.

Джерела та література:

1. Горбатюк В.І., Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Деражнянського району. – Хмельницький: Поділля, – 2003. – 768с.
2. Державний архів Хмельницької області. – Ф.П.112. – Оп.1. – Спр.109. – 248 арк.
3. Завальнюк О.М., Рибак І.В. Новітня аграрна історія України. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. – 288 с.
4. Кохановський О.Б. Стахановський рух на Деражнянщині // Вісник Деражнянщини. – 2013. – 8 листопада.
5. Кохановський О.Б. Села Деражнянщини у період «колгоспного непу» у 1934-1937 роках. // Вісник Деражнянщини. – 2014. – 17 січня.

Буряківнична ланка, с. Копачівка Деражнянського району, 1930-ті роки

*Лавринчук В.О.
м. Красилів*

ПЛОЩА СЛАВИ У КРАСИЛОВІ

У цій статті оприлюднюється інформація про дослідження – «ревізію» братських могил та одиночних поховань часів Другої світової війни у селі (тепер місті) Красилів.

Ключові слова: *с. Красилів, м. Красилів, братська могила, одиночні поховання, перепоховання.*

Окремі дослідження «ревізії» братських могил та одиночних поховань часів Другої світової війни на Красилівщині автором вже опубліковані у періодиці та краєзнавчих збірниках [1].

Джерелами для нашої «ревізії» і надалі служать «Альбоми фотографій братських могил. Кам'янець-Подільська область Т.1-4» (зберігаються у фондах військово-історичного музею 58-го Будинку офіцерів у м. Львів – авт.), відомості сайту «Меморіал» (для цієї статті основними джерелами послужили Книги поховань 249 ОМСБ, 250 ХППГ та 2624 ГЛР), документи архівного відділу Красилівської РДА та різного роду Книги Пам'яті.

Теперішня стаття розповідає про одиночні та групі поховання часів Другої світової війни у Красиліві.

На меморіальних плитах Площі Слави викарбовано більше 650 призищ воїнів, загиблих в роки Другої світової війни у 1941-1945 роках. Вважається, що 365 з них загинули в боях за визволення Красилівщини. У своїй статті хочу оприлюднити результати дослідження та розповісти, про що мовчать плити меморіального комплексу, розташованого у Красиліві біля загальноосвітньої школи № 3.

Красилів було визволено від нацистів 9 березня 1944 року [2]. У цей день у боях на території району загинуло більше 250 бійців та офіцерів радянської армії, з них безпосередньо при визволенні міста – 22 солдати та офіцери з 62 гв. танкової бригади, 23-гв. мс. бригади, 52- танкової бригади.

Загинули при визволенні села (тепер міста) Красилів

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народж.	Місце народження	Дата смерті	Місце поховання	Архів
1.	62 гв. танк. бр. мол. лейтенант	Белов Гліб Миколайович	1924	Івановська обл., м. Кінешма	10.03.1944	с. Красилів, біля лікарні цукрового заводу	Ф . 3 3 . . Оп. 11458.- С пр. 3 2 7 . - Арк.11
2.	62 гв. танк. бр. мол. лейтенант	Назаров Федір Сергійович	1921	Новосибірська обл. Ординський р-н	09.03.1944	с. Красилів, парк відпочинку	Ф . 3 3 . . Оп. 11458.- С пр. 3 2 7 . - Арк.14
3.	62 гв. танк. бр. лейтенант	Козлов Микола Михайлович		Омська обл. Тобольський р-н с. Козлово	09.03.1944	с. Красилів	Ф . 3 3 . . Оп. 11458.- С пр. 3 2 7 . - Арк.4
4.	62 гв. танк. бр. лейтенант	Попов Олексій Дмитрович	1916	Комі АРСР У с т ь - Куломський р-н с. Дерев'яніськ	09.03.1944	с. Красилів	Ф . 3 3 . . Оп. 11458.- С пр. 3 2 7 . - Арк.4
5.	62 гв. танк. бр. ст. лейтенант	Хайдаров Мухамед	1921	Ленінградська обл. Чкаловський р-н к-п «Дмитров»	09.03.1944	с. Красилів	Ф . 3 3 . . Оп. 11458.- С пр. 3 2 7 . - Арк.4
6.	54 гв. тбр, лейтенант	Алексаненко Борис Тимофійович		м. Москва	10.03.1944	с. Красилів	Ф . 3 3 . . Оп. 11458.- С пр. 5 0 3 . - Арк.9
7.	54 гв. тбр, мол. лейтенант	Флотов Ігор Андрійович	1920	Калінінська обл., Оленінський р-н, с. Олено	11.03.1944	с. Красилів	Ф . 3 3 . . Оп. 11458.- С пр. 5 0 3 . - Арк.9
8.	Сержант	Ніколаєв Пилип Миколайович	1922	Чувашська АРСР, Сундирський р-н	09.03.1944	с. Красилів, парк відпочинку	Ф . 5 8 . . Оп. 18002.- С пр. 446.- Арк.28
9.	Сержант	Шамаєв Олександр Юхимович	1923	Татарська АССР, Куйбишевський р-н	09.03.1944	с. Красилів, парк відпочинку	Ф . 5 8 . . Оп. 18002.- С пр. 4 4 6 . - Арк.28

10.	23 гв. мсбр сержант	Домрачев Ілля Романович	1925	Мордовська АРСР, Новото- ряський р-н, с. Погорськ	10.03.1944, помер від ран	с. Красилів, південна око- лиця цвин- таря	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.329.- Арк.3
11.	62 гв. тбр, єфрейтор	Кутеев Олексій Дмитрович	1925	Татарська АРСР, г. Слабуга	10.03.1944	с. Красилів, 30 м. півден- ніше церкви	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.446.- Арк.13
12.	62 гв. тбр, ря- довий	Белюсов Петро Юхимович	1925	Свердловська обл., Петрока- менський р-н, с. Башкарка	09.03.1944	с. Красилів, 30 м. півден- ніше церкви	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.446.- Арк.13
13.	Рядовий	Клімов Олекс- андр Леонідо- вич	1925	Орловська обл., Севський р-н	09.03.1944	с. Красилів, парк відпо- чинку	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.446.- Арк.28
14.	62 гв. тбр, ря- довий	Нікітін Микола Михайлович	1925	Челябінська обл., Шадрин- ський р-н, с. Катайск	09.03.1944	с. Красилів, 30 м. півден- ніше церкви	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.446.- Арк.13
15.	62 гв. тбр, ря- довий	Сіроклин Анато- лій Сидорович	1925	Кировоград- ська обл., с. Єлизавет- град	09.03.1944	с. Красилів, 30 м. півден- ніше церкви	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.446.- Арк.13
16.	62 гв. тбр, ря- довий	Торгашев Іван Андрійович	1925	Свердловська обл., Красноу- фімський р-н, с. Шиловка	09.03.1944	с. Красилів, 30 м. півден- ніше церкви	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.446.- Арк.13
17.	62 гв. тбр, ря- довий	Черевко Володи- мир Васильович	1925	Дніпропетров- ська обл., м. Синельниково.	09.03.1944	с. Красилів, 30 м. півден- ніше церкви	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.446.- Арк.13
18.	23 гв. мсбр рядовий	Педорич Павло Григорович	1900	Чернігівська обл., Варвин- ський р-н, с. Антонівка	10.03.1944, помер від ран	с. Красилів, південна око- лиця цвин- таря	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.329.- Арк.4
19.	23 гв. МСБр рядовий	Пічугін Арсентій Семенович		Новосибірська обл., Пихтов- ський р-н, пос. Ікси	10.03.1944,	с. Красилів	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
20.	23 гв. мсбр рядовий	Сіяляк Григорій Миронович	1923	Київська обл., Фастівський р-н, с. Веприк	10.03.1944, помер від ран	с. Красилів, південна око- лиця цвин- таря	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.329.- Арк.3
21.	23 гв. мсбр, мол. сержант	Рябов Василь Никифорович	1925	Горьковська обл., Возне- сенський р-н, с. Нарішкіно	10.03.1944, помер від ран	с. Красилів, південна око- лиця цвин- таря	Ф . 5 8 . - Оп.18002.- Спр.329.- Арк.6
22.	23 гв. мсбр рядовий	Алексєєв Вла- дислав Михай- лович		м. Архан- гельськ	11.03.1944, помер від ран	с. Красилів, південна око- лиця цвин- таря	А Н О «Северный край», м. Архан- гельск.- Спр. 564.- Арк.1

Аналізуючи цей список, бачимо кілька місць поховань червоноармійців, зокрема: лейтенант Белов Г.М. [3] – біля лікарні цукрового заводу, лейтенант Назаров Ф.С., сержанти Шамаєв О.Ю та Ніколаєв П.М. та рядовий Клімов – у міському сквері [4] (тепер це територія, де розташована

РДА –авт.), 5 воїнів в південній околиці православного цвинтаря, шість – південніше церкви, місця поховань ще шести солдатів та офіцерів на території міста встановити не вдалося. Та й з похованням біля церкви не все зрозуміло.

Відразу після визволення міста тут було розгорнуто 249 ОМСБ (окремий медико-санітарний батальйон) 127 сд., а на початку другої половини березня 1944 року сюди були перебазовані два госпіталі 250 ХППГ (хірургічний, польовий, пересувний) та 2624 ГЛР (госпіталь для легкопоранених). У цих медичних установах померли ще більше ста солдатів та офіцерів.

Список померлих у госпітальях та медсанбати на території с. Красилів

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народж.	Місце народження	Дата смерті	Місце поховання	Архів
1.	555 СП, рядовий	Гладун Григорій Зотович	1903	Житомирська обл., Житомирський р-н, с. Сангурі	27.03.44. Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 1 на кладовищі	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.3
2.	5 Гв.СП, лейтенант	Іванчиков Микола Іванович	1906	Читинська обл., м. Свободний	26.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 1 на кладовищі	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.7
3.	812 СП, рядовий	Крилич Федір Павлович	1924	Полтавська обл., Згуровський р-н, с. Н.-Оржицьке	20.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 1 біля школи десятирічки	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
4.	555 СП, рядовий	Мартишук Олександр Юхимович	1908	Вінницька обл., Плисківський р-н, с. Скотораш	17.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила біля костелу	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.4
5.	555 СП, сержант	Нарсирян Надепріян			19.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 1 біля школи десятирічки	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
6.	555 СП, рядовий	Шевчук Андрій Опанасович			18.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила біля костелу	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.4
7.	555 СП, рядовий	Ілюшин Віктор Михайлович	1924	м. Москва	19.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 1 біля школи десятирічки	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
8.	555 СП, рядовий	Джабаров Арбаб	1925	Таджицька РСР, Ленінбадська обл., м. Кахроняб	26.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 2 на кладовищі	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.7
9.	55 МСБ, рядовий	Дяченко Петро Селіверстович	1926	Київська обл., Богуславський р-н, с. Михайлівка	25.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила №2 на кладовищі	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.6

10.	957 СП, рядовий	Казенюк Олексій Се- рафанович	1919	Житомирська обл., Вчерайшан- ський р-н, с. Кура- ливно	25.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 6
11.	555 СП, рядовий	Калачников Петро Кар- пович	1922		25.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 6
12.	640 сп, рядовий	Капінос Ва- силь Івано- вич	1898	Житомирська обл., Андрушів- ський р-н, с. Ста- рокотельня	21.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 7
13.	555 СП, рядовий	Козел Іван Дмитрович	1907	Чернігівська обл., Лосиновський р-н, с. Поломисівка	26.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 7
14.	7 П Д С П, сержант	Кулидянов Сергій Гри- горович	1925	Ульяновська обл., Ново-Спаський р-н, с. Ново- Спаське	25.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 6
15.	955 СП, рядовий	Лизнов- ський Гнат Петрович	1913	Вінницька обл., Веденецький р-н, с. Тягун	24.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 8
16.	7 17 ОРС, рядовий	Прищенко Федосій Петрович		Житомирська обл., Вчерайшан- ський р-н, с. Горо- дище	25.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 8
17.	640 СП, рядовий	Процай Трохим Дмитрович	1909	Вінницька обл., Погребецький р-н, с. Степанки	26.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 7
18.	309 СД, сержант	Симоненко Олександр Іванович	1922	Південно-Казах- станська обл., Джувалинський р-н, ст. Бурная	25.03.1944	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 18002.-Спр.625.- Арк. 37
19.	1 Гв. Арм. 549 СП, рядовий	Такижев Бі- сан	1925	Омська обл. м. Молотовськ	26.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 7
20.	1 7 7 АЗСП, ря- довий	Трофинець Павло Сергійович	1912	Чернігівська обл., Острівський р-н, с. Рудня	24.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 8
21.	7 ГВ. К. мол. лей- тенант	Гришин Сергій Іва- нович	1923	Тульська обл., Єпифанський р-н, с. Кондуки	04.04.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 2 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк.3
22.	812 СП, капітан	Шаришорін Володимир Федорович	1921	Тамбовська обл., Тамбовський р-н, с. Б-Липовця	19.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ біля костелу	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк.4
23.	549 СП, рядовий	Бойко По- лікарп Ілліч	1893	Ростовська обл., Таганрозький р-н, с. Лукодимовка	29.03.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 3 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.- Арк. 8
24.	516 СП, рядовий	Бондар Іван Тимофійо- вич	1904		06.04.44 По- мер від ран	м. Красилів 250 ХППГ мо- гила № 3 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.4

25.	465 СП, рядовий	Джимов Федосій Корнійович	1905	Київська обл., Звенигородський р-н, с. Кобилятино	27.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
26.	555 СП, рядовий	Дибов Іван Олімпійович	1902	Краснодарський край, Ільїнський р-н, ст. Ільїнська	28.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.8
27.	547 СП, рядовий	Кондратюк Данило Нестерович		Житомирська обл., Коростишівський р-н, с. Бельківці	28.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
28.	200 СП, рядовий	Лановик Юхим Прохорович	1911	Житомирська обл., Вчерайшанський р-н, с. Спищенці	26.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
29.	520 СП, рядовий	Лациба Захар Григорович	1907	Київська обл., Лисянський р-н, с. Попівка-Петрівка	06.04.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.4
30.	1432 ЛАП, рядовий	Никифоров Іван Лук'янович	1897	Башкирська АРСР, Абзеліловський р-н, с.Бакуджиніно	26.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
31.	776 ГАП, сержант	Новожилів Віктор Іванович	1924	Горьковська обл., Балахнинський р-н, с. Харіно	28.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.8
32.	549 СП, рядовий	Подольнянський Олексій Корнійович	1925	Чернігівська обл., Лосиновський р-н, с. Даніліно	28.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
33.	957 СП, рядовий	Потемко Юхим Леонтійович	1904	Вінницька обл., Погребищенський р-н, с. Георгіївка	29.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.8
34.	640 СП, рядовий	Самсонов Яків Касьянович	1910	Іркутська обл., Бодайбинський р-н, прииск Васильєвськ	28.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
35.	520 СП, рядовий	Скименко Афанасій Григорович		Сумська обл., Миропольський р-н, с. Журавель	06.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.4
36.	547 СП, рядовий	Суслов Сергій Тимофійович		Саратовська обл., Кистендейський р-н, с. Хаприн	06.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.4
37.	52 МСБр., мол. сержант	Хузин Агзал	1914	Татарська АРСР, Ворошиловський р-н, с. Шикарлікоші	29.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.8
38.	615 СП, рядовий	Гордій Іван Андрійович	1910	Київська обл., Вскігорський р-н, с. Водянки	06.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.3
39.	5 ПДСП, рядовий	Романовський Василь Юхимович	1907	Дніпропетровська обл., м. Синельниково	06.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 3 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.4

40.	55 гв. ТБР, рядовий	Бабич Микола Ананійович	1903	Київська обл., Бєлєвський р-н, с. Мостище	11.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.5
41.	796 СП, рядовий	Зубарєв Микола Терентійович	1925	Кіровська обл., Верхошижемський р-н, с. Калачіївці	01.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.-Арк. 9
42.	957 СП, рядовий	Султас Іван Данилович	1919	Житомирська обл., Вчерайшанський р-н, с. Спищенці	31.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.-Арк. 9
43.	555 СП, рядовий	Ткаченко Прокіп Костянтинівич	1907	Житомирська обл., м. Чуднов	11.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.5
44.	745 СП, рядовий	Гутовський Селиверст Герасимович	1903	Київська обл., Бородянский р-н, с. Дуброво	11.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.5
45.	5 ПДСП, рядовий	Кардашов Павло Дмитрович	1923	Сумська обл., Білопольський р-н, х. Цимбалівка	11.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.5
46.	796 СП, рядовий	Кравченко Сергій Антонович	1907	Київська обл., Пересплавський р-н, с. Пошокла	11.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк.5
47.	7 гв. ПД полк, рядовий	Яцина Трохим Семенович	1906	Сумська обл., Краснопольський р-н, с. Ново-Дмитрівка	31.03.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 4 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 8 3 6 2 7 . - Спр.4717.-Арк. 9
48.	812 СП, рядовий	Бондаренко Дмитро Терентійович	1911	Сумська обл., Простонецький р-н, с. Буймер	16.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 5 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п. А - 83627. - Спр.4717.-Арк.6
49.	812 СП, рядовий	Горбатенко Макар Михайлович	1904	Краснодарський край, Горяче-Ключевський р-н, с. Суздальська	16.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 5 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п. А - 83627. - Спр.4717.-Арк.6
50.	284 сп., сержант	Колтаков Тихон Ермолайович	1918	Воронезька обл., ст. Курбатово, с. Верхне-Турово	20.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 5 на кладовищі	Ф.58.- О п. А - 83627. - Спр.4717.-Арк.6
51.	4 СП, рядовий	Кульпиков Іван Федорович	1925	Ставропольський край, Єгорликський р-н	20.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 5 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п. А - 83627. - Спр.4717.-Арк.6
52.	п/п 19952, рядовий	Маринін Павло Іванович	1910	Івановська обл., Меленковський р-н, с. Данилово	16.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 5 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п. А - 8 3 6 2 7 Спр.4717.-Арк.6
53.	5 ПД гв. СП, рядовий	Шумайлов Андрій Федорович	1925	Молотовська обл., г. Краснокамськ, пос. Майський	20.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 6 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
54.	745 СП, рядовий	Кузьмін Василь Іванович	1897	Тамбовська обл., Каменський р-н	20.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 6 на кладовищі	Ф. 58. - О п. А - 83627.-Спр.772.-Арк.7

55.	555 СП, мол. лейтенант	Симонов Миколайович	1911	Молотовська обл., Кунгурський р-н, с. Зуєво	22.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ХПР могила № 7 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.7
56.	640 СП, рядовий	Антонюк Іван Пилипович	1906	Житомирська обл., Андрушевський р-н, с. Миньківці	31.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 8 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 9
57.	547 СП, мол. сержант	Барціо Захар Савелійович	1900	Житомирська обл., Янушпольський р-н, с. Краснопольє	30.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 8 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 9
58.	555 СП, рядовий	Бензо Потап Степанович	1895	Житомирська обл., Житомирський р-н, с.Черемішно	30.03.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 8 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.8
59.	198 СП, рядовий	Варчук Венедикт Трохимович	1915	г. Житомир	31.03.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 8 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк.8
60.	549 СП, сержант	Савчук Володимир Васильович	1898	Житомирська обл., Житомирський р-н	25.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 8 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 8
61.	959 СП, рядовий	Церковний Іван Петрович	1924	Харківська обл., Богодухівський р-н, с. Павлівка	31.03.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ могила № 8 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 8
62.	7 ПД гв. СП, рядовий	Явношанов Костянтин Іванович	1924	Красноярський край, Єнісейський р-н, с. Каменецького	25.04.1944 Помер від ран	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 8 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 8
63.	791 СП, лейтенант	Воропаєв Євген Гнатович	1908	Белостокська АРСР, Белостокська обл., м. Мстиславо	27.04.1944	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 9 на кладовищі	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 8
64.	13 гв. бомб. АВП, ст. сержант	Букатов Іван Якович	1922	Курська обл., м. Дмитрівськ	05.04.1944	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 10	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 8
65.	745 СП, мол. сержант	Горенчук Адам Антонович	1916	Житомирська обл., Черняхівський р-н, пос. Злодійська Рудня	06.04.1944	м. Красилів 2624 ГЛР могила № 11	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 8
66.	640 СП, рядовий	Кордаш Степан Самійлович			15.03.1944	м. Красилів, південно-східна околиця кладовища 578 МСБ	Ф. 5 8 . - О п . А - 71693.-Ф.2514.-Арк.20
67.	15 СП, рядовий	Бендюг Маркар Захарович	1902	Сумська обл., Ямпільський р-н, с. Орловка	22.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 27
68.	15 СП, рядовий	Бендюг Іван Захарович	1902	Сумська обл., Ямпільський р-н, с. Орловка	22.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.772.-Арк. 6
69.	338 штр. рота, ст. лейтенант	Луцай Іван Терентійович	1914	Краснодарський край, Тимашовський р-н ст. Тимашівка	20.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ, біля костелу	Ф. 5 8 . - О п . А - 83627.-Спр.774.-Арк. 78

70.	239 ВАП, технік-лейтенант	Ліщишин Дмитро Іванович	1922	Вінницька обл., Лезниковський р-н, м. Шинков	27.03.1944. Помер від хвороби	м. Красилів, на кладовищі	Ф.33.-Оп.11458.-Спр.313.-Арк.3
71.	Майор 202 бом. ав. див.	Ісаков Олексій-Олександрович	1908	г. Ленінград	15.05.1944	м. Красилів, на католицькому кладовищі	Ф.33.-Оп.11458.-Спр.336.-Арк.2
72.	239 ВАП, лейтенант	Мусатов Василь Олексій-Олександрович	1922	Московська обл., Красноармійський р-н, с. Павліно	21.03.1944, збитий над аеродромом	м. Красилів, біля костелу	Ф.33.-Оп.11458.-Спр.313.-Арк.3
73.	615 СП, рядовий	Мезюк Павло Пилипович	1909	Київська обл., Ставищанський р-н, с. Станіславчик	22.03.1944. Помер від ран	м. Красилів	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.6
74.	547 СП, рядовий	Мельник Андрій Панасович	1895	Житомирська обл., Чудновський р-н, с. Безимовське	23.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.6
75.	119 ОВПТД, рядовий	Нестеренко Іван Осипович	1921	Чернігівська обл., Новобасанський р-н, с. Ново-Басань	20.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.6
76.	959 СП, рядовий	Слюсар Петро Сисоевич	1923	Вінницька обл., Оратівський р-н, с. Зарудинське	23.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.6
77.	555 СП, рядовий	Олейников Микола Семенович	1913	м. Житомир	20.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
78.	108 АП, мол. сержант	Писарев Семен Соломонівч	1925	Краснодарський край, ст. Михайлівка	21.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
79.	959 СП, рядовий	Рожок Антон Калістратович	1918	Житомирська обл., Брусиловський р-н	19.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
80.	15 СП, рядовий	Сафяненко Федір Миколайович	1907	Читинська обл., с. Калдига	21.03.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
81.	309 СД, сержант	Семененко Олександр Іванович	1922	Південно-Казахстанська обл., Джувелинський р-н, ст. Бурная	25.03.44 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.6
82.	547 СП, рядовий	Талабацький Степан Олександрович	1904	Житомирська обл., Чудновський р-н, с. Рачки	21.03.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
83.	23 ТБР, ст. лейтенант	Трусов Іван Федорович			27.03.1944 Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.774.-Арк.80
84.	7 гв.СП, рядовий	Яковлев Микола Ісайович	1907	Ленінградська обл., с. Глинка	22.03.1944	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
85.	640 СП, рядовий	Яткевич Гаврило Олександрович	1900	Житомирська обл., Ружинський р-н, с. Войнов	21.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.5
86.		Невідомий			23.03.1944. Помер від ран	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк.6

87.	549 СП, рядовий	Каплун Григорій Тихонович		Житомирська обл., Янушпольський р-н, с. Краснополь	20.03.1944	м. Красилів, 249 ОМСБ	Ф.58.-Оп.А-71693.- Спр.1087.- Арк.11
88.	555 СП, мол. сержант	Ігамбердієв Садиқ	1923	Узбецька РСР, м. Самарканд	21.03.1944	м. Красилів, 249 ОМСБ	Ф.58.-Оп.А-71693.- Спр.-1087.- Арк.11
89.	547СП, старшина	Кузьменко Федір Михайлович	1909	Чернігівська обл., Сребнянський р-н, с. Срабов	22.03.1944, помер від ран	м. Красилів, 249 ОМСБ	Ф.58.-Оп.А-71693.- Спр.-1087.- Арк.11
90.	549 СП, рядовий	Кушнерук Федір Григорович	1896	Житомирська обл., Янушпольський р-н, с. Бороки	20.03.1944	м. Красилів, 249 ОМСБ	Ф.58.-Оп.А-71693.- Спр.-1087.- Арк.11
91.	555 СП, рядовий	Мельник Володимир Пилипович	1910	Житомирська обл., Чудновський р-н, с. Карпівці	22.03.1944	м. Красилів, 249 ОМСБ	Ф.58.-Оп.А-71693.- Спр.-1087.- Арк.12
92.	547 СП, рядовий	Шапаренко Антон Якимович		Житомирська обл., Коростышівський р-н, с. Білки	23.04.1944	м. Красилів, 249 ОМСБ	Ф.58.-Оп.А-71693.- Спр.-1087.- Арк.15
93.	555 СП, рядовий	Шах Адам Микитович	1912	Житомирська обл., Чудновський р-н, с. Карпівці	21.03.1944 помер від ран	м. Красилів, 249 ОМСБ	Ф.58.-Оп.А-71693.- Спр.-1087.- Арк.12
94.	309 СД, рядовий	Закавтацький Василь Йосипович	1904	Вінницька обл., Оратовський р-н, с. Зарудня	10.03.1944, помер від ран	м. Красилів на кладовищі	Ф.58.-Оп.18002.- Спр.259.- Арк.6
95.	23 гв. МСБ, рядовий	Кряжов Іван Семенович		Горьковська обл., Вачський р-н, с. Давидово	14.03.1944 Помер від ран	м. Красилів	Ф.58.-Оп.18002.- Спр.255.- Арк.8
96.	96 ПРБ, ст. сержант	Перельотов Іван Тимофійович	1913	Тамбовська обл., Пичаєвський р-н, с. Пичаєво	22.03.1944 вбитий	м. Красилів	Ф.58.-Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.8
97.	54 гв.ТБ, рядовий	Ратавін Купріян Петрович	1906	Куйбишевська обл., Кінель-Черкаський р-н	19.03.1944 вбитий	м. Красилів	Ф.58.-Оп.18002.- Спр.426.- Арк.6
98.	35 бомб. ав.полк., технік-лейтенант	Роговий Дмитро Прохорович			30.07.1944 Вбитий лейтенантом Огурцовим	м. Красилів	ГУК ЗС, від 24.03.1947
99.	23 Гв. МСБр. 7 Гв. ТК, підполковник	Северюк Анатолій Павлович	1911	м. Херсон	18.03.1944 вбитий	м. Красилів	Ф.33.- Оп.594258.- Спр.37.- Арк.9
100.	п/п 57203-е, рядовий	Гавриченко Михайло Степанович	1925		10.03.1944, пропав безвісти	м. Красилів	Ф.58.- Оп.977525.- Спр.250.-Арк.284
101.	Цивільна особа	Романович Софія Федорівна	1923	Кам'янець-Подільська обл. Чорноострівський р-н,с. Миколаїв	28.03.1944	м. Красилів 250 ХППГ	Ф.58.-Оп.83627.- Спр.774.- Арк.80
102.	Партизан	Романенко Петро Степанович			18.03.1944	м. Красилів	

103.	2 ТБАД 136 ТК 3 ОРС, рядовий	Гв. Казанцев Олександр Іванович		Челябінська обл., Увельський р-н, с. Хомутиніно	06.01.1945 Самогубство	м. Красилів на кладовищі	Ф.20017.-Оп.2.- Спр.28.- Арк.52
------	---------------------------------------	--	--	---	---------------------------	-----------------------------	------------------------------------

На той час у районному центрі вже було керівництво і ним було вибране місце для братської могили в центрі населеного пункту. Захоронення тут проводились з 17 по 22 березня 1944 року. Хоронили бійців померлих від ран у госпітальях. Серед перших, хто ту був похоронений були: ст. лейтенант Луцай Іван Терентійович – командир 338 штрафної роти [5], лейтенант Мусатов Василь Олексійович, рядові Мартишук Олександр Юхимович, та Шевчук Андрій Опанасович, капітан Шарішорін Володимир Федорович. Всього було похоронено 20 бійців радянської армії. Варто сказати, що бойові дії проходили на той час вже далеко за межами району, а привозили в госпіталь поранених не тільки з тих частин, що визволяли Красилівщину. Зокрема, брати Іван та Макар Бендюги [6] були поранені в бою під Малашівцями і померли від ран в хірургічному госпіталі. Таких прізвищ багато. Для чого я це пишу? Під час проведення урочистостей на Площі Слави робиться наголос, що полегли загинули при визволенні Красилівщини – правильніше було б говорити при визволенні Хмельницької області.

За нашими підрахунками третина похоронених в Красиліві отримали поранення або загинули в той час, коли район вже було визволено. Серед прізвищ загиблих, що є на плитах Площі Слави, є ст. лейтенант Луцай І.Т. – командир 338 штрафної роти, який помер від ран у 250 ХППГ 20 березня 1944 року, а якщо був командир, то була десь тут і штрафна рота. Аналізуючи списки та кількість загиблих, ми прийшли до висновку, що, можливо, цей підрозділ був задіяний у бою під Мотрунками (з 214 чоловік загиблих відомо лише 116 прізвищ), або під Вереміївкою – більше 80-и невідомих прізвищ.

У 250 ХППГ померло 63 бійці. Частина з них була похоронена на Площі Слави, частина – на старому кладовищі (цю могилу ще називають могилою Невідомого солдата, хоча майже всі прізвища відомі).

У 2624 ГЛР померло 20 бійців, а у 249 ОМСБ 127 сд. – 9 бійців. Ще біля 10-и червоноармійців померли по дорозі від місця бою до медичних установ. Всі вони також похоронені на старому кладовищі.

Даний список померлих в госпітальях та медсанбаті дає нам імена померлих та їх кількість. На жаль, через безглузду практику перепоховань 50-х-60-х років ХХ ст. ми вже ніколи не дізнаємось, кого перепоховали на Площу Слави, а чії останки залишилися на місці старих 11-и одиночних та групових могил в південній частині кладовища. Там залишилося 7 надгробків. Хто під ними – залишиться загадкою назавжди. Лікувалась у 250 ХППГ і цивільна особа Романович С.Ф.. Вона потрапила в госпіталь 25

березня 1944 р. з кульовими пораненнями ніг. Після смерті 27 березня 1944 р. тіло було забране додому і поховане в с. Миколаїв Черноострівського (тепер Хмельницького – авт.) району [7]. Є на меморіальних плитах і прізвище партизана Романенка П.С., який помер у Красиліві 18 березня 1944 р.

Була на території міста ще одна братська могила. Це поховання біля цукрового заводу. Тут були похоронені льотчики, що загинули в небі над територією району. За офіційними документами там було поховано 10 льотчиків та один танкіст[3].

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народж.	Місце народження	Дата смерті	Місце поховання	Архів
1.	2 Гв. ав. корп. ДД, мол. лейтенант	Данілін Микола Фролович	1923	Тульська обл., Октябрьський р-н, с. Нікольське	12.10.44 при катастрофі літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.2017.- Оп.2.- Спр.28.- Арк.23
2.	2 ВА 996 ШАКПГ, мол. лейтенант	Додуляк Степан Пилипович	1922	Сталінська обл., Володарський р-н, с. Володарське	18.04.1944 катастрофа літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.606.- Арк.2
3.	2 Гв. ав. Корп. ДД, ст. лейтенант	Лихоліт Михайло Михайлович		Кіровоградська обл., Ровнянський р-н, х. Шутенко	12.10.44 при катастрофі літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.429.- Арк.1
4.	3 Гв. ав. полк ДД, мол. лейтенант	Меркур'єв Микола Іванович		Калінінська обл., м. Лихославль,	22.12.44 загинув при катастрофі літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.2017.- Оп.2.- Спр.28.- Арк.24
5.	3 Гв. ав. полк ДД, мол. лейтенант	Петров Федір Петрович	1922	Ленінградська обл., Мошенський р-н, д. Пілігіно	22.12.44 при катастрофі літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.2017.- Оп.2.- Спр.28.- Арк.24
6.	2 Гв. бомбардиров. АК, старшина	Роскин Семен Григорович	1919	Дніпропетровська обл., Широковський р-н, колонія Ігулець	12.02.45 при катастрофі Іл-4 в районі Кузьмина	м. Красилів цукр. з-д	Ф.58.- Оп.18003.- Спр.313.- Арк.3
7.	2 Гв. БАК 18 ГАП, капітан	Савельєв Володимир Михайлович	1920	Ленінградська обл., м. Луга	12.02.45 катастрофа літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.670.- Арк.8
8.	2 Гв. БАК 18 ГАП, майор	Резонов Петро Іванович	1912	Івановська обл., м. Іваново - Вознесенськ	12.02.45 катастрофа літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.2017.- Оп.2.- Спр.28.- Арк.39
9.	18 Гв. ав. полк ДД, майор	Кондрін Сергій Федорович	1918	Челябінська обл., м. Усть-Катав	12.02.45 катастрофа літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.2017.- Оп.2.- Спр.28.- Арк.39
10.	1 2 Гв. БАК 18 ГАП, капітан	Сидоркевич Олександр Степанович	1910	Мінська обл., с. Жабинці	12.02.45 катастрофа літака	м. Красилів цукр. з-д	Ф.2017.- Оп.2.- Спр.28.- Арк.39

Не повернулися з бойових завдань льотчики, чиї частини базувалися на Красилівському польовому аеродромі: капітан Аверков В'ячеслав Якович, мол. лейтенант Крамаренко Сергій Макарович, капітан Корень Василь Артемович, мол. лейтенант Андреев Віктор Степанович, ст. лейтенант Айзеншток Вадим Лейбович, мол. лейтенант Балдін Віктор Федорович, мол. лейтенант Барбашин Олександр Євстигнійович, мол. лейтенант Головлєв Олександр Миколайович, мол. лейтенант Дерюгін Георгій Іванович, мол. лейтенант Євдокимов Леонід Миколайович, ст. лейтенант Кутявін Микола Федорович, мол. лейтенант Петров Олексій Петрович, капітан Туманцев Геннадій Якович, мол. лейтенант Хар'янов Степан Павлович. Їхні прізвища є на меморіальних плитах Площі Слави.

Були в Красиліві і два випадки смертей не зовсім пов'язані з бойовими діями. Так, в ніч перед Різдом, 6 січня 1945 року, покінчив з життям самогубством рядовий Казанцев О.І. [8], а 30.07.1944 р. відбулася дуель між двома офіцерами – лейтенант Огурцов вбив лейтенанта Рогового Д.П. [9].

Працюючи над цим матеріалом, я зустрічався з очевидцями перепоховання, що проводилось у 1956 році. Двоє з них розповідали про те, що під час перепоховання в могилі було знайдено дівочу косу. Хто ця дівчина – невідомо. Було поховання офіцера і на католицькому цвинтарі [10]. Не зовсім зрозуміла ситуація із похованням трьох бійців біля школи-десятирічки.

У тому ж 1956 році проводилось перепоховання з братських могил та одиночних поховань з населених пунктів поблизу міста. Зокрема: з Мотрунок – 214 чоловік (відомо 116 прізвищ), Сорокодуб – 2 чоловіки, Воскодавинець – 15 чоловік, Слобідки – Красилівської – 8 чоловік, з Красилова – 50 чоловік, Яворовець – 5 чоловік, Мончинець – 1 чоловік. Це цифри з акту перепоховання від 17 травня 1956 року [11].

Альбом фотографій могил Кам'янець-Подільської області, що зберігається у Військово – історичному музеї Львова, дає дещо інші цифри: Мончинці – загинуло 7 офіцерів та 7 солдатів, Яворівці – 5 офіцерів та 15 солдатів і сержантів. [12]. Статистику можна продовжувати і вона буде дуже сильно відрізнитись від тих цифр, які озвучують на урочистостях.

Пізніше були ще перепоховання з Чепелівки, Заслучного, Котюржинець, Волиці, Радісного, Каламаринки.

Частина прізвищ загиблих є на плитах Площі, а деякі могили зникли разом зі списками загиблих. Для прикладу, з могили, що була у центрі Радісного, перепоховано 19 чоловік – відоме одне прізвище, яке відсутнє на меморіальних плитах. З Каламаринки – 18 чоловік – жодного відомого прізвища.

Було б доречним згадати слова відомого полководця Олександра Суворова: «Війна не закінчиться, поки не буде похований останній солдат...»

І як підсумок. Уважно подивившись на фото Площі Слави 1945 року можна побачити два ряди могил і вільний простір між ними. Цей вільний простір був закладений трунами з загиблими під час перепоховань 50-60 років ХХ ст. Християнська традиція забороняє ходити по могилах. А у нас під час різного роду заходів чиновники топчуться ногами по кістках, а кістки «стогнуть». Якби кістки загиблих могли говорити, вони б пояснили чиновникам, що така «повага» і «вшанування» їм не потрібні.

Джерела та література:

1. Лавринчук В.О. Чому ми досі ходимо по могилах? / В.О. Лавринчук // Красилівський замок, 01.03.2015, №3; Лавринчук В.О. Географічна помилка легендарного комбата / В.О. Лавринчук // «Красилівський вісник» 06.03.2015р., №18-19; А чи закінчилась Друга світова??? / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. –Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2018. – Вип. 14. – С.156-166.,Лавринчук В.О. На місці могили червоноармійців – універмаг!!! / В.О.Лавринчук // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2018. – Вип. 15. – С.144-148.
2. ЦАМО РФ. Ф. 3 гв. ТА. Оп. 4440. Спр. 186. Арк. 153.
3. ЦАМО РФ. Ф.33.-Оп.11458.-Спр.327.-Арк.11
4. ЦАМО РФ. Ф.58.-Оп.18002.-Спр. 446.-Арк.28
5. ЦАМО РФ. Ф.Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.774.-Арк. 78
6. ЦАМО РФ. Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк. 27; ЦАМО РФ. Ф.58.-Оп.А-83627.-Спр.772.-Арк. 6
7. ЦАМО РФ. Ф.58.-Оп. 83627.- Спр. 774.- Арк. 80
8. ЦАМО РФ. Ф.20017.-Оп. 2.- Спр. 28.- Арк. 52
9. ЦАМО РФ. ГУК ЗС, від 24.03. 1947
10. ЦАМО РФ. Ф.33.-Оп.11458.-Спр. 336.-Арк.2
11. Копія акту перепоховання від 17 травня 1956 року (особистий архів автора).
12. Альбоми фотографій братських могил. Кам'янець-Подільська область Т.1-4, 1946 р.

*Трембіцький А.М.
м.Хмельницький*

НИЩЕННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ В ХХ СТ.

В статті, з урахуванням сучасних українсько-польських «добросусідських» відносин, на підставі маловідомих праць дослідників з української діаспори, розкрито історію грабування та нищення пам'яток української

культури і мистецтва, «гуманним» комуністичним режимом СРСР та «народною» владою Польщі на українських землях упродовж ХХ ст.

Ключові слова: пам'ятка української культури, сакральна архітектура, В. Січинський, Україна, Польща, ХХ століття

«Величезні багатства України – природні і культурні», – зауважує В. Січинський, – завжди викликали «заздрість та інтрузію сусідніх народів». Ще в далеке середньовіччя, в 1169 р. суздальський князь Андрій, «не тільки понищив Київ, але пограбував княжі труни, здираючи з княжих скелетів одяг і взуття». «Нахил московської верхівки до грабунку і руйнування занотований численними чужинцями, що були свідками тих подій». Так, професор кембриджського університету Е. Клярк, побувавши в 1800 р. у Криму, пише: «З усіх народів, що досі нищили цю посвячену землю, ні один не показався таким шкідливим для інтересів науки, як росіяни», які «безоглядно нищили все, що цінять освічені нації». «Коли росіяни зайняли Крим, руїни міста Херсонесу були настільки значні, що всі брами ще стояли. Вони скоро здемолювали їх, а продовжуючи улюблене ними зайняття – нищення, вони валили, засипали і розбивали все, що могло б бути ілюстрацією колишньої історії міста». І коли б «Архіпелаг (корінна Греція), – зауважує Е. Клярк, – попав би колись під російську владу, то прекрасні рештки старовинної (античної) Греції перестануть існувати. Арени будуть зрівняні з землею» [1, с.109].

«Славними» нащадками пройдеших завойовників виявилися більшовики. Той, хто бував у музеях Санкт-Петербурга чи Москви, мав змогу «переконатися, яку кількість чужого добра» й «силу мистецьких речей з України» забрали москалі до себе. Серед них: скарби скитських царів; написи та мистецькі предмети з стародавніх грецьких міст на чорноморському побережжі України; бібліотеки та збірки стародавніх рукописів [2].

З утратою в ХVІІІ ст. національної автономії України, скасуванням міського самоуправління на Лівобережжі та придушенням спроб повстання на Правобережжі настали роки культурного занепаду. Вже в 1803 р. Синод Російської православної церкви заборонив будувати дерев'яні зруби-церкви та придорожні каплиці в українському стилі, вживати скульптури в іконостасах, ікони з коронованою Дівою Марією. Москалі вважали, що ці особливості української церкви є «небажаними, неправославними і схизматичними виявами». А скасування царською владою цехів на Лівобережній (1785) і Правобережній (1840) Україні дуже негативно позначилося на професійному вмінні теслярів і призвело до занепаду та руйнування наявних дерев'яних храмів. Це були не лише пам'ятками української дерев'яної зрубової архітектури, але й «сховищами скарбів – творів народного мистецтва – зразків різьблення з дерева, малярських творів, тканин, вишивок, металевих виробів, рідкісних давніх книжок стародруків,

гравюр тощо». В 1863 р., після польського повстання, було «заборонено ставити в Україні «фігури» – хрести і статуї святих на перехрестях доріг» [3, с.50]. Водночас під «керівництвом урядових архітекторів єпархій Російської православної церкви» багато старих українських «рублених церков було перероблено або зруйновано» [4].

Однак, саме ХХ ст. стало періодом масового знищення пам'яток української культури і мистецтва та грабування культурних цінностей на окупованих більшовиками та на привласнених «добримими» сусідами теренах України. Так, ще в 1908 р. М. Макаренко писав, що «представники Церкви – священнослужителі і вища ієрархічна влада енергійно ведуть війну з небагатьма уцілілими пам'ятками мистецтва і з успіхом досягають бажаних результатів: храми перебудовуються, їхні старі форми знищуються, деталі змінюються на сучасні, живопис перемальовують наново, старий посуд продається і замінюється на новий, ризи і гаптування продається на випалення золота і срібла, а ті, що мають меншу матеріальну цінність, з благословення вищого начальства, спалюють...» [5].

Доля ж рублених пам'яток архітектури на українських землях, що перебували під владою Австро-Угорської імперії, «була трохи щасливіша, вони краще зберігалися у віддалених гірських районах», де «процвітало теслярське мистецтво» і нові дерев'яні храми «тут будували аж до Другої світової війни» [3, с.51].

Народну місцеву архітектуру українських земель, що входили в міжвоєнний період до складу Московської імперії та Польської республіки, а також проблему руйнування пам'яток української сакральної архітектури «гуманним» комуністичним режимом та польською «добросусідською» «народною» владою досліджувало багато знаних науковців. Так, знаний архітектор і мистецтвознавець, подолянин В. Січинський в праці «Знищені пам'ятки української культури і мистецтва московсько-советською адміністрацією» (*Торонто*, 1959), пише, що нищення пам'яток української архітектури та мистецтва відбувалося в декілька етапів. На його думку, початок нищення розпочався ще до Першої світової війни, коли землі Галичини, Підляшшя і Холмщини були в складі царської Росії. Російські «урядові чинники робили спроби перебудувати багато старих церков, щоб вони в їхніх очах набули «православного вигляду», забуваючи, що чимало з цих характерично українських церков було побудовано ще до унії з Римом» [3, с.52]. Вже в роки Першої світової війни російські війська знищили «багато рублених церков і синагог» [3, с.51]. Так, у містечку Тишівці, біля Холма, за розпорядженням російської адміністрації було розібрано рублену церкву св. Богородиці (перед 1641 р.) [3, с.53]. Великі втрати мали й українські музеї Волині, Галичини та Поділля, адже російські та німецькі війська вивезли з них «численні мистецькі вироби», які вже ніколи не повернулися в Україну [2; 3, с.51].

Після 1918 р., коли Підляшшя і Холмщина опинилися в складі Польської республіки, польська влада зачинила майже всі українські церкви, а 169 українських храмів висвятили на костели, Також поляки «відібрали від української Церкви й роздали ксьондзам та колоністам понад 17.000 гектарів найкращої землі, заборонили працювати культурно-освітньому товариству «Рідна Хата», забрали його бібліотеки, понижили все майно, припинили діяльність українських кооператив, цілком знищили українське шкільництво, заарештували свідомих громадян...» [6; 7].

Починаючи з 1927 р., коли в Польщі встановився «народний» режим, «багато зусиль було прикладено до полонізації» українського населення цих територій. Однак, завдяки передбачливості, піклуванню та фінансовій підтримці митрополита Андрея Шептицького, засновника Українського національного музею, М. Драган і співробітники музей організували в 1925-1930 рр. «надзвичайно детальне вивчення галицьких дерев'яних церков і їхньої архітектури». В 1929-1930 рр. за розпорядженням митрополита Андрея Шептицького відому бойківську церкву св. Миколая в Кривках було перенесено до львівського передмістя Кривчиці, «для вжитку монахами відновленого чину Студитів» [3, с.51].

Проте, це лише невеликий епізод, щодо врятування сакральної пам'ятки українців. Адже саме на теренах Підляшші та Холмщини, за явної підтримки Ватикану й папи Пія XI, не зважаючи на протест греко-католицького митрополита Андрея Шептицького, поляки в 1938 р. почали ліквідувати Українську Православну Церкву, тобто фактично руйнувати і нищити українські храми [8]. Цінним свідченням цих подій є праця Івана Коровицького (*псевдонім Б. Жуків*) «Нищення церков на Холмщині в 1938 р.» (Краків, 1940) [6], де також вміщено 25 світлин, нині вже неіснуючих, на жаль, пам'яток української сакральної дерев'яної архітектури [8]. В праці автор розкриває проблему руйнування у міжвоєнний період на Підляшші та Холмщині українських зрубових церков і розглядає католицьку церкву як інструмент етноциду українського народу [6; 7; 9].

Так, у 1938 р. краківська газета «Ілюстровани Куриєр Цодзенни», виступаючи проти православ'я, писала, що православні, «ці негідники, ці гайдамаки «українізують Холмщину». Тому варто їх чим швидше «перевести на католицтво, тоді все буде добре». Похід проти українців очолила польська місцева адміністрація і польські місцеві шовіністи, які організували товариства «Опекі кресув всходніх» і допомагали поліції нищити українців. В поліцейські постерунки викликали українців, «били, казали їм переходити на католицтво, або виїжджати з Холмщини». Місцеві польські громади на своїх зібраннях прийняли таку ухвалу: «1. Наука релігії в школах для діти православних повинна биць в ензику польськім. 2. Набоженства в церквях повинно отправяць сен рувнеж в ензику польськім.

3. Зв'язана до теми до єнзика казань. 4. Сьвента у православних повінни одбиваць сєн ведлуг новєго стилю» [6; 7; 9].

Після заборон священникам «проповідувати по-українському й відправляти служби Божі за старим стилем», «великі польські християни». Так, 3 квітня 1938 р. у с. Савині з благословення місцевого ксьондза Зигмунда Гжигожевського, відбулося віче, на якому місцеві поляки «домагалися розібрати православні церкви, змусити священників служити й проповідувати по-польському та виселити місцевого православного священника» [6; 7]. Влада «прислухалася» до своїх громадян і вже в квітні-травні 1938 р. почала масове руйнування українських храмів. Фактично розпочалася узаконена державною адміністративна сваволя проти українців, адже польська «народна» влада нищила лише українські муровані храми XII ст. і прості дерев'яні церкви – пам'ятки українського сакрального мистецтва [3, с.52].

Так, католики в ніч на 30 квітня спалили церкву в с. Жерник Лашевської гміни. 30 травня знищено церкви в с. Ярославець (поч. XIV ст.) та в містечку Крилові. 7 червня зруйновано церкву в с. Малкова, містився чудодійний образ Божої Матері й багато скарбів староукраїнського мистецтва. 27 червня комендант поліції, війт й польські робітники розбили церкву (1770 р.) в селі Томашівського повіту. 7 липня під керівництвом війта й солтиса звалили церкву в с. Переспі [6; 7]. 8 липня під проводом референта «беспеченства» Крогульця, війта гміни і коменданта поліції зруйновано українську церкву в с. Ігніна Володавського повіту [9], а також у цей же день зруйновано й, одну з найстаріших українських церков на Холмщині, церкву (поч. XVI ст.) у с. Розтоці Холмського повіту [6; 7; 9]. 9 липня представники влади, поліція, пожежники та робітники зруйнували дім молитви в с. Голя. 11 липня зруйновано молитовний дім у с. Біщі Білгорайського повіту [6; 7]. 13 липня пожежники і поліція зруйнувала українську церкву (поч. XVI ст.) у с. Голешеві Володавського повіту, а що залишилося після її зруйнування, «відпродано місцевим полякам за 180 злотих, за ці гроші негідники довго пиячили». В цей же день було зруйновано: каплицю на кладовищі містечка Константанів Більського повіту, а місцеві поляки так «завзято ламали та рубали» Божий дім, що навіть залишили «сліди від сокири на образі Христа Спасителя з іконостасу» [6; 7; 9]; референт староства, війт і секретар гміни зруйнували церкву в с. Колеховичі, а «іконостас і образи порубали й звалили на купу, подерли й розкинули церковну бібліотеку й дуже цінний старовинний церковний архів»; влада знищила церкву в с. Депультич і в с. Загорові. У Велику П'ятницю була розвалена церква в с. Віткова [6; 7], а в день Вознесіння Господнього повалили «добрі» сусіди українську святиню в с. Голубі та в інших селах Грубешівського повіту [6; 7; 9]. 14 липня було повалено церкву в с. Межилісі, а 15 липня розвалили церкву й капличку в с. Сілець. 4 серпня, завалили церкву в с. Лашів і, розкопавши біля церкви

могили місцевого священика, відкрили труну й згانیли останки покійного пастиря. Надгробник також було розбито, й навіть вирубано всі дерева, що росли біля церкви [6; 7]. Серед знищених, одна з найдавніших будівель традиційної української конструкції – церква Преображення в селі Сичині (XVI ст.), архаїчний дах якої викладено з соломи [10], рублена церква св. Миколая (кінець XVI ст.) в містечку Тишівці [3, с.52-53], а також церква в с. Чомові. Стародавню церкву в с. Модрині в липні-серпні 1938 р. освячено на костел, а «всі цінні речі, архів, бібліотеку й образи забрав ксьондз із Модриня» [6; 7].

У зв'язку з масовим терором польської «народної» влади до Варшави почали їздити делегати православного населення «шукати справедливості» у вищій влади, але «нічого й ні до кого не добилися». На всі свої протести й прохання українці отримували одну відповідь, що церкви мусять бути розібрані «аби своїм відокем не шпеціли мейсцовосьць». Окрім того, польська влада, сіючи всюди страх й ненависть, почала ще й «масові виселення свідомих українських священиків із Холмщини», вважаючи їх агентами ОУН. У серпні-вересні по селах, де було зруйновано церкви, їздила польська комісія й конфісковувала «старі образи й речі, що їх було врятовано православними зі знищених святинь», серед них безцінний старовинний образ зі зруйнованої церкви в с. Копилова. В цілому, лише в травні-липні 1938 р. жертвою польської «народної» влади стало 162 (за даними Т. Геврика було зруйновано 167 [3, с.52]), українські православні святині, «не рахуючи сюди багато церков, знищених поляками перед червнем 1938 р.» [6; 7]. А «шкіци декількох із цих рублених церков роботи Арсена Річинського збереглися лише завдяки маленькій брошурці архітектора Леоніда Маслова» [10].

Навесні 1939 р. «поляки-добровільці і найняті робітники» під охороною поліції «приспінено дорозбирували муровані будівлі», адже «з дерев'яних лишилися самі купи сміття та незарослі ще травою місця, де колись пишалися стародавні святині». Через декілька тижнів поляки, як «добрі» сусіди українців, «вже позаорювали місця, де колись стояли церкви та священичі дома», а «вальки й дошки з розібраних будівель використали, як будівельний матеріал, а образи попалили, порубали чи вжили на потреби польських господарств». Руйнування українських дерев'яних святинь відбувалося «дуже просто», спершу «підпилювали стовпи, що на них спиралася будівля, закидали на баню шнури і тягли ці шнури тягаровими (*вантажними – авт.*) автами». Навколо «руйнованої церкви стояли поліцаї й відділи так званих «крокусів», «озброєні, – навіть скорострілами – охороняли робітників від нападу зрозпачених» від знущань над своїми «релігійними почуваннями холмцаків». Поліцейські за «найменший спротив калічили, арештували, відвозили до міст, звідки багато оборонців святинь вже ніколи не повернулось» в рідні оселі.

«Хрести оскверняли, з образів знущалися, вказуючи на «бороди українських святих», з церковних чаш пили молоко» і це варварство діялось «не у відгородженій від світу підсоветській Україні, а в країні, що пишалася своєю приналежністю до культури Заходу». Через декілька років «така ж доля стрінула українські святині» «всього» Засяння і Лемківщини, де «у перших роках по війні, в обличчі масових душегубств, палення сіл і виселювання українського населення, руйнування церков пройшло непомітно». Представники «західної культури солідарно замовчували ці події», ніхто не писав і не згадував «про черговий антихристиянський вчинок сусіднього нам народу», хоча в самій Польщі «існувала відносна свобода слова, де не знати про ці події, що тривали коло року, не могли». Звернення українців до влади нічого не допомагали, протести митрополита Православної Церкви Діонісія та Греко-Католицької Церкви Андрея нічого не могли змінити, адже це були «не випадкові дії окремих організацій чи партій», як це пізніше намагались писати «добро-сусідські» поляки, а «свідомо акція, спрямована на нищення непольських пам'яток на землях тогочасної Польщі» [11].

Відомий історик, професор В. Яблонський пише, що в 1920-х рр. «народний» польський уряд здійснював політику насильницької колонізації Волині, внаслідок чого з чинних на 1919 р. на Холмщині 389 українських церков залишилася лише 51 українська церква [12, с.2]. Такою була політика польської «народної» влади щодо українців у передвоєнний період, яка призвела фактично до геноциду українців [9].

Розкриваючи проблему руйнування українських зрубових церков І. Коровицький зауважує, що саме безкінечна низка «принижень, повсякденних зневаг палила соромом і гнівом серце кожного холмщача», коли в 1938 р. розпочалася «страшна диявольська боротьба цілої польської держави проти малої горстки холмщаків-українців» [9]. Та ці події 1938 р. «були лише приготуванням до страшних переслідувань», що їх приніс українцям 1939 р., коли «по ночах цілі села чатували на напади поляків й часто їх переможно відбивали. Коли ясним полум'ям спалахнув, здавалося, вже приспаний великий дух колишнього холмського лицарства, дух заклятий у відвічних мурах, в руїнах давніх князівських замків, в кожній українській селянській хаті» [6; 7]. Сучасні польські політики не бажають згадувати ті страшні роки, коли вони проливали святу кров українських «героїв оборонців своєї народності й віри». Польські можновладці й сьогодні вперто заперечують ці події, хоча саме вони, на нашу думку, були однією з тих причин, що призвели до трагічних подій на Волині, адже терпіння українців не вічні.

Наприкінці Другої світової війни в Галичині налічувалося біля «тисячі дерев'яних церков», чимало дерев'яних пам'яток сакральної архітектури збереглося й на територіях Закарпаття та Лемківщини, які після закінчен-

ня війни Сталін подарував Польщі й Чехословаччині, «народна» влада яких нищила пам'ятки української храмової архітектури. Так, лише в Рязівському Воєводстві, де ще в 1939 р. нараховувалося 514 українських храмів, упродовж 1939-1956 рр. було цілковито знищено 164 українські церкви, з них 101 історичну пам'ятку [8; 13, с.105], але ці обрахунки ще неостаточні, бо доля багатьох пам'яток й досі невідома. Решта знаходилися «в стані повного занепаду, без дахів, вікон і дверей» [8].

До 1949 р., під час воєнних дій або боротьби проти УПА, було зруйновано тільки 6 церков-пам'яток, а найбільше втрат припало саме на повосенні 1949-1956 рр., коли внаслідок начебто «розвалювання, перестала існувати на цій території одна третина історичних пам'яток». Із них 96 були дерев'яні церкви і п'ять муровані, це число значно збільшилося б, якби до «знищених пам'яток включити ті, які нині є в списку збережених, але постраждали в процесі «пристосування» їх до нових форм вжитку (*35 церков використовувалися як різні склади («магазини»), але про їх збереження польська «народна» влада не дбала*) [8], у наслідок чого вони втратили всі елементи стилю і мистецьку вартість». 57 українських церков було покинуто «без охорони на цілком порожніх теренах, звідки українське населення було виселено і будь-якого їх використання, цим вони «найбільш наражені на плондрування й нищення» [13, с.105-106; 8]. Ці будівлі «постачають» будівельний матеріал або дрова різним випадковим «опікунам», особливо господарствам системи польських державних рільничих господарств, на території яких вони стоять. Українські церкви, а серед них «найбільше найдивніших і найцінніших пам'яток з XVI і XVII ст.», часто поляки руйнують просто з «приємності нищити» чи пошуку захованих «скарбів» [13, с.105-106].

Ще 57 українських церков було передано римо-католикам. Серед зруйнованих чи церков, що руйнувалися, 311 – «це цінні мистецькі чи історичні пам'ятки, з яких не збережеться навіть світлин». «Безцінне майно церков, мистецькі образи, старовинні книги й рукописи, церковні сосуди», – «добрі» сусіди, – розграбували й понищили, «щоб і пам'ятки по «русинові» не лишилось». Частина із цих церковних предметів, стародруків і рукописів поляки, як справжні гендлярі, перепродували в «антикварнях Кракова» [8]. При повній зневазі польської «народної» влади до пам'яток української храмової архітектури, поляки як «добрі» сусіди і далі руйнують українські дерев'яні церкви, нищать навіть ті храмові будівлі українців, які є в списку, складеному польськими органами охорони пам'яток, що «загрожує цілковитим знищенням цих пам'яток» [13, с.108].

Зокрема, публікації в польських часописах підтверджують, що не зважаючи на всі зусилля зберегти українські дерев'яні пам'ятки, їхнє нищення продовжується, тобто в основному стан речей не міняється. За повідомленнями польської преси, в повоєнні роки знищено половину дерев'яних укра-

їнських церков на теренах Польщі. Так, у період з 1939 р. до 1972 р. втрати лише «на території Ряшівського воєводства збільшилися до 220 церков – архітектурних пам'яток» [14, с.273]. На весні 1980 р. церкву св. Параскеви (збудовану в 1872-1874 рр. і поновлену в 1898 р.) у с. Райському біля Ліска було висаджено в повітря після того, як українці греко-католики, які лишилися проживати в сусідньому селі, звернулися до польської влади з проханням дозволити відкрити цю замкнену церкву для богослужінь [15, с.6-7].

Водночас польські часописи писали про те, що до списку історичних пам'яток Польщі занесені аж «три українські рублені церкви XVIII ст., що збереглися в Холмському повіті, дві з них перетворено в римо-католицькі костьоли, а третя стоїть порожня і невживана» [16]. Тяжке враження на дослідників справляють «занедбані українські храми з вибитими шибками та церкви, перетворені дикими переможцями на костьоли». «Добрі сусіди» – поляки добре знають, що це вкрадено в українців, але продовжують публічно використовувати наші святині. «Таки одного кореня слова – лахи і лихо...» [17].

А ще варто згадати, що саме польські варвари знищили в містечку Вербиця в 1947 р. пам'ятник Т. Шевченку, споруджений українською громадою містечка в 1914 р. Польські недолюдки сплюндрували та зрівняли із землею могилу українського лицаря, видатного українського старшини, оборонця Поділля і Холмщини Якова Гальчевського-Войнаровського в містечку Грубешові, який загинув у с. Пересоловичі 22 березня 1943 р. від рук банд Армії Крайової. В Холмі на міському православному кладовищі поляками знищено могили українських патріотів: А. Васинчука, учасника збройних формувань у Києві 1917 р., творця добродійного товариства «Рідна хата» в Холмі; М. Василенка, полковника санітарної служби Армії УНР, співорганізатора Українського військового комітету в 1917 р. в Одесі, лікаря 3-ї Залізної дивізії; І. Лещука, капелана Армії УНР; актора Армії УНР М. Карпенка та багатьох інших. На стендах військового меморіалу оборонцям Замостя у Волиці-Снятинській подано детальний опис вранішнього і вечірнього боїв, однак немає жодної згадки про українців, героїв Замостя. Вдячний народ, поляки, нічого не скажеш. «Пам'ятає» добро... І це при тому, що польські державні мужи сьогодні дуже хочуть бути адвокатами України в Європі. А на нашу думку, таким «адвокатам» віри немає й бути ніколи не може [17].

Загалом же доля зрубної дерев'яної архітектури і на теренах советської України також була дуже сумна. При цьому проблему охорони історико-культурних пам'яток в Україні необхідно розглядати, беручи до уваги варварське ставлення комуністичного режиму до українських храмів і до національної культури взагалі.

Нищення пам'яток української історії та культури «більшовицькими бандами» на теренах сучасної України, як зауважує В. Січинський, роз-

почалося в кінці грудня 1917 р. – в січні 1918 р., коли московські війська «свідомо і з цинізмом наставляли свої гармати на пам'ятки, що непорушно простояли майже 900 років» [1, с.109].

Доба «воєнного комунізму» (1920-1922) спричинилася «до занедбання, нищення і грабування цінних пам'яток мистецтва, дорогоцінностей і архітектурних об'єктів», адже офіційна більшовицька пропаганда нав'язала населенню «класову боротьбу» під гаслом нищення «старої гнилої європейської культури» [1, с.110].

В добу «нової економічної політики» (1923-1929) «багато архітектурних пам'яток і музейних збірок, церковних дорогоцінностей було пошкоджено, понищено і розкрадено», коли державні репресивні органи і зграї комісарів та різних урядовців, «займалися протирелігійною пропагандою та «із'ятієм церковних цінностей». В цей час особливо багато загинуло пам'яток українського барокко козацьких часів, а кількості «знищених величавих споруд просто нема можливості обчислити і зареєструвати», адже їх число складає по декілька «сот у кожній окрузі» [1, с.110-111]. М. Міллер про період НЕПу, згадував, що хоча «планового, систематичного нищення культурних цінностей у більших розмірах, у цьому періоді не було», проте в селах центральних і східних областей України «зникали численні дерев'яні церкви», і лише деякі речі з цих знищених церков, «як от різьблені одвірки, частини іконостасів або ікони, часом потрапляли до місцевих музеїв» [18]. За підрахунками Ф. Волинського у міжвоєнний період було «знищено 75-80% церковних будов, а інші перероблено на клуби, кіна, театри, зернові і військові магазини». Крім того, «неможливо обрахувати, які колосальні шкоди зроблено в українському дерев'яному будівництві, яке вважалося в науковому і мистецькому світі найбільш оригінальним і найбільш розвиненим дерев'яним будівництвом на цілому просторі Європи. «Местная адміністрація» «за активною підтримкою та інструкціями советської центральної влади в Москві» розбирала їх на «паливо», а чудові різьби, іконостаси та устаткування – рубали сокирами і палили». «Музейні і церковні збірки старовини і мистецтва, – пише В. Січинський, – почали нищити з моменту, коли директорами і «науковими» співробітниками почали призначати партійців, які у переважній більшості не тільки не мали ніякого сантйменту до історичних і мистецьких пам'яток, але взагалі не орієнтувалися в питаннях археології і музейництва» [1, с.111-112]. Вони використовуючи «своє незалежне і не контрольоване становище» «розкрадали найбільш цінні музейні предмети найперше з шляхетних (*коштовних – авт.*) матеріалів і дорогоцінних каменів». При цьому «цвинтарі і цвинтарні пам'ятки, – відзначає В. Січинський, – також не залишилися без уваги советської адміністрації», яка з «спеціальним цинізмом» нищила мармурові статуї та хрести, «ліквідо-

увала» цілі цвинтарі, зрівнюючи їх із землею, щоб «не було жадних сподгав і пістизму до своїх батьків і прадідів, щоб знищити всяке благородне почуття до своєї Батьківщини, своєї землі, свого міста» [1, с.112].

Найцінніші пам'ятки історії, культури, науки і мистецтва, свідки «колишнього українського вільного життя в своїй державі», продумано та планово найбільше «понижені советсько-московською адміністрацією в роках 1928-1939» і сталося це «в добу, як впевняла советська пропаганда, «мірного строїтельства» [1, с.113]. Серед них і найстарша пам'ятка монументальної будови і свідок державного життя в Україні – величава мурована церква Богородиці, більше знана як «Десятинна», «наша гордість, колишня слава, праця рук та уміння наших прадідів» [19, с.42]. «Десятинної церкви немає», – пише В. Січинський, – а її «мистецькі уламки й дорогоцінні, пам'яткові речі розкидані по музеях, а то й пропали безповоротно». Більшовики намагалися стерти з пам'яті українців ці «документальні свідоцтва прадідівської сили та слави, як зразок їхньої умілости та високої культури», що були для всіх поколінь українців заповітом їхньої «світлої Будуччини!» [19, с.45].

Впродовж 1920-1930 рр. більшовики йшли проти усталених світових традицій і розглядали пам'ятки української сакральної архітектури як «залишки гнилого минулого» під гаслом «На руїнах старого світу збудуємо новий» [3, с.54]. Так, реєстр рублених храмових споруд XVIII ст., який склав В. Щербаківський, показав, що в центральних районах України були сотні дерев'яних церков. А в 1927 р. Д. Щербаківський надрукував статтю, де подав «інформацію про дуже поганий стан зберігання мистецьких пам'яток у 1920-их рр.», зауваживши, що «дві рублені церкви з першої половини XVIII ст., продані місцевою владою на дрова» [20].

Хоча, інший знаний український мистецтвознавець Стефан Таранушенко в звіті Всеукраїнській Академії Наук про своє обстеження стану місцевих церков у 1928-1929 рр. на Лівобережній Україні зазначає, що з 16 церков у Роменському районі, які він оглянув, 15 «перебувають в доброму стані і ніяких термінових заходів на сьогодні не потребують» [21]. Водночас головний інспектор охорони пам'яток культури Української РСР В. Дубровський в 1930 р. писав, що перелічити всі випадки руйнації пам'яток «було б дуже важко, бо їх дуже багато. Але картина загалом ясна: щороку багато пам'яток гине зовсім або зазнає пошкоджень від впливу стихій і часу, а також від різних шкідників. Наші невеличкі успіхи в справі охорони пам'яток далеко не урівноважують загалом небезпечного стану наших пам'яток і їхньої повсякчасної руйнації» [22, с.26].

Починаючи від 1930-их рр., тобто від часу централізації політичної влади в Москві і «соціалістичного наступу по всьому фронту», «почалося планове нищення церков, експорт і продаж закордон творів мистецтва,

руйнування всього, що нагадувало старий світ». Ці події відбувалися під час Голодоморів 1921-1923, 1932-1933 рр. в Україні і тривали аж до 1937 р. [3, с.54].

У сільських місцевостях парторганізації фабрикували «перший-ліпший акт про «давність церкви, що загрожує її обвалом», про «відсутність коштів на утримання та ремонт церкви», про «бажання самих парафіян зачинити церкву», про те, що церква начебто «уявляє собою катедру контрреволюції». Советська влада «за всяку ціну підтримувала таку ініціативу» і негайно «давався наказ про руйнацію або зачинення церкви». Досить часто більшовики обходилися й «без таких фіктивних формальностей» і церкву зачиняли або руйнували без будь-яких пояснень. У великих містах монастирі та церкви були прилаштовані «під всякі склепи, а житлові будинки при них на всякі колонії та доми відпочинку, по селах церкви майже скрізь було знищено безслідно» [23, с.45].

Друга світова війна також досить трагічно вплинула й на долю дерев'яних пам'яток архітектури України. Адже завойовники часто безглуздо підпалювали історичні дерев'яні будови без будь-якої причини або стратегічної потреби. При цьому вони методично руйнували не тільки українські дерев'яні храми, а й всі сліди єврейської культури, щоб народ не міг її пізнати, в т. ч. «архітектурні пам'ятки – дерев'яні синагоги з високими дахами і величними інтер'єрами, свідки і символи життя євреїв у давній Україні» [3, с.56].

В 1949 р. в Україні науковці «вивчали понад дві тисячі об'єктів» і вже станом на 1956 р. список архітектурних пам'яток Української РСР включав 1491 об'єкт. Однак, уже в 1963 р. їх нараховувалося лише 864, із них 125 було в «загрозливому, катастрофічному стані» [24, с.210-211]. Знаний український археолог М. Брайчевський пише, що таке значне зменшення пам'яток сталося через виключення біля 35% цінних історичних пам'яток архітектури з реєстру пам'яток архітектури відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» № 970 від 24 серпня 1963 р. [25].

Водночас архітектор Г. Логвин стверджує, що зменшення числа пам'яток, що були під захистом радянської держави, сталося за рахунок церковних будівель, адже перлини народної дерев'яної архітектури XVII – XVIII ст. були вилучені з реєстру лише тому, що були «культовими предметами, з котрими треба вести боротьбу» [26, с.216]. Далі він пише, що після того, як деякі архітектурні пам'ятки вилучили з реєстру, серед яких церква св. Миколая в Седневі (Чернігівщина), унікальна церква Святого Духа в Потеличі (1502), знаменита своїми розмальованими в XVII ст. сті-

нами, влада почала їх нищення. Так, Закарпатський облвиконком ухвалив рішення, щоб «усі вилучені об'єкти відразу були розібрані» [3, с.56-57].

У всі роки свого панування в Україні більшовицька Москва прикидалася «великим меценатом культури і опікуном» пам'яток української архітектури та історії, пропагуючи їх «небувалий розквіт і розвиток». Проте на ділі «перфідна» і «варварська» Москва планово й послідовно нищила українські історичні пам'ятки, про що красномовно свідчать «алярми і заклики з приводу катастрофального становища українського музейництва», що періодично з'являлися і «в самій таки советській пресі». Зокрема, «Літературна Газета» (14.04.1959) повідомляє, що про заповідник «Києво-Печерська Лавра» і її пам'ятки була видрукувана «пишно ілюстрована» монографія на російській мові (1958), яка розповідала про «сотні унікальних книг у срібних і позолочених оправках», про «понад дві тисячі гравюр, численні картини, кліше», про багатющу колекцію «парчових, оксамитових та шовкових тканин», про «старовинні художні вироби зі срібла, бронзи й міді» тощо. Проте в ній не вказувалося, що із «понад 46 тисяч цінних експонатів», у декількох невеличких кімнатках «експонуються тільки ... 300 експонатів». А в інших прекрасних корпусах Лаври влаштовано «гуртожиток технікуму культосвітніх працівників», у монастирських корпусах проживає понад 400 приватних осіб, які «розводять птахів, кролів, сушать білизну», у «величній споруді Трапезної церкви знаходиться республіканський склад Головопостачзбуту Міністерства культури УССР», в 21 корпусі – «склад Держлітвидаву». Ще два корпуси «займає фабрика гумових виробів», з цехів якої розноситься по території заповідника «гумова і канчукова кіптява». Ситуація з заповідником не виняток, подібний «жалюгідний стан також і в інших українських музеях», зокрема Києва, Львова, Полтави [27].

Зокрема, велика збірка стародавніх українських ікон зібрана митрополитом Шептицьким із своїми помічниками, впродовж десятиліть по Другій світовій війні перебувала в «невживаному, непаленому і вогкому» Вірменському соборі у Львові та була недоступна для відвідувачів і вчених. Л. Волинський в середині 1960-их рр. переживаючи за українські пам'ятки сакрального мистецтва, пише, що у Вірменському соборі «ув'язнено» унікальну збірку ікон, різьби й скульптури, тисячі творів мистецтва», однак наголошує, що експозиція навіть частини цієї унікальної збірки вважалася б «відкритою релігійною пропагандою» [24]. Крім того, впродовж 1970-1985 рр. сховище ікон у Вірменському соборі тричі грабували. Зокрема, в 1985 р. злодії викрали 22 ікони XV – XVIII ст., а всього в стародавньому соборі зберігалося чотири тисячі ікон [28].

Про нищення пам'яток дерев'яної сакральної архітектури появлялися публікації і за кордоном, де вийшло декілька брошур і книжок, а також у

засобах масової інформації, в яких висвітлено дійсний перебіг подій під час руйнування українських церков польською владою. Серед них, зокрема, й один із недатованих самвидавних документів (1983), що з'явився на Заході, подав список «23 важливих з погляду архітектури дерев'яних церков в західних областях України, що були знищені або перебували в процесі нищення» [29]. Про ці події багато писала й українська преса Львова, в т. ч. газети «Діло», «Новий Час» та ін., хоча польська влада й заборонила писати будь-що про ці події [6; 7; 9].

Підсумовуючи справу нищення української сакральної архітектури та мистецтва, В. Січинський зауважує, що в той же час, як в Україні більшовики «руйнували пам'ятки княжих часів XII – XIII ст. і доби козацької державності, в Петербурзі (нині – Ленінград) і Москві преспокійно стояли церкви та дворянські палати, ніхто їх не нищив з релігійних чи інших причин», збереглися навіть «пам'ятники царських тиранів – Петра I і найбільшого протектора «дворянства» і розпусти – Катерини II» [1, с.115]. Про таке «братське піклування» Москви українськими пам'ятками культури і мистецтва, пророче писав ще Т. Шевченко в поемі «Неофіти» (1857), але, на жаль, йому не повірили ні його сучасники, ні його сучасні нащадки [30, с.249]:

*«... Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата ні сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні ...»*

На жаль, українські дерев'яні церкви на теренах України горіли і в радянський час, і горять й досі. Так, 1953 р. згоріла дерев'яна церква в м. Турка, яка заважала будівництву райкому партії. В 1960-х рр. у с. Явора згоріли дві дерев'яні церкви. В 1994 р. у с. Сокирниці (Закарпаття) згоріла, не без участі парафіян, дивовижна дерев'яна церква. Підозріло згоріли й церкви у Підгірцях та с. Залокоть, на це вказує те, що парафіяни села Залокоть вже на другий день приїхали з готовим проектом нової мурованої церкви. Хоча церкви горять і з природніх причин. Так, у 1997 р. блискавка вдарила в церкву в с. Присліп (Турківщина), згорів верх і іконостас, а решту вдалося врятувати. В Яворові в 2008 р. згоріла дерев'яна церква 1670 р. На жаль, значна частина цих стародавніх дерев'яних церков, збудованих в українському стилі, слабо або й зовсім не досліджені. Зокрема, згоріла дерев'яна церква на Сокальщині, а обмірів та навіть якісних знімків немає [31].

Проте сучасний стан пам'яток сакральної архітектури в Польщі й досі бажає бути кращим. Знаний український громадський діяч Р. Коваль у статті «Україно, ось, де Твої сини», розкрив дійсний стан збережен-

ня пам'яток української храмової архітектури, надмогильних та інших пам'ятників українцям на теренах сучасної, «дружньої» Польщі. Зокрема він пише, що військовий меморіал у Пикуличі, де знайшли спочинок близько двох тисяч українців, поляки після Другої світової війни «перетворили на пасовисько». І лише в 1989 р. завдяки ініціативі та заходам перемиського підприємця Я. Сидора кладовище було відновлено. Загалом же, як пише Р. Коваль, походи українців на «Пикулицькі могили – це найбільша маніфестація присутності та історичної пам'яті українства в Перемишлі і на Рідних Землях, де нас після депортацій 1945-1947 років мало не бути. Однак ми тут є...». У містечку Поздзя збереглася каплиця, побудована українцями на честь скасування панщини в 1848 р., однак українська громада містечка в післявоєнний час була змушена побудувати на околиці села нову церкву, адже їхній храм у центрі містечка відібрали поляки, перетворивши його варварським чином на костел. Українці власним коштом у 1997 р. поставили біля церкви пам'ятний хрест жертвам операції «Вісла», але того ж року «брати-поляки» дошку розбили, розкидали її в полі та рішенням «консерватора забитків (пам'яток)» фінансово покарали українців на 1.300 доларів за те, що не узгодили напис із польською владою [17].

Сучасна польська «народна» влада продовжує нищити українські цвинтарі в Польщі, адже «нема могили, значить не було тут українців». Так, начальник управління міжнародного економічного і наукового співробітництва МЗС України Б. Соколовський пише, що в 1988 р. він разом із родиною відвідав колишнє типово українське, а нині польське, с. Бігалі в Надсянні, звідки польська влада в 1945 р. виселила українську родину його дідусь і бабусі з 6-ма дітьми в Україну. Завітав він і сільське кладовище, де відвідав могилу свого прадіда, на якій в 1938 р. було встановлено надмогильний пам'ятник із білого каменя-пісковика. На цьому кладовищі він побачив на українських могилах, а їх було більшість, пам'ятники з XIX і XX ст. Вдруге він відвідав цвинтар у Бігалах у 1998 р. Однак, знайшовши прадідову та інших родичів могили, він помітив, що написи на пам'ятниках його родини були «недавно пошкоджені – побиті». Проте, він побувавши на кладовищі в Бігалах 2 вересня 2013 р., відзначив, що вже не знайшов прадідову могилу й взагалі українських могил, а лише «кілька давніх українських надмогильних хрестів поставлені коло огорожі і не зрозуміло, з яких вони могил – написи збиті». На добре впорядкованому цвинтарі він побачив лише польські дороги, гранітні надгробки, немовби тут «ніколи й не було українських поховань», хоча Бігалі – українське село, принаймні, було українським до виселення звідти українців у 40-х рр. XX ст. Чи не стануть українці нищити старі польські поховання на Волині, Івано-Франківщині, Львівщині, Тернопільщині та інших укра-

їнських землях? Виходить так, – запитує дипломат, – що таким чином в Польщі руйнується українська пам’ять віків, а в нас плекається польська? Чому на Волині, або Львівщині чи ще де-небудь в Україні і в Польщі, поряд з імперськими польськими «вони загинули від УПА» не встановлено українських пам’ятників на кшталт «вони загинули від АК»? На думку Б. Соколовського, все «зводиться до одного: треба себе поважати і шанувати. Тоді й від сусідів можна вимагати того ж!» [32].

Хоча є й позитивні зрушення в українсько-польських взаєминах щодо охорони пам’яток історії, але знову ж таки поляки надають переваги пам’яткам своєї історії на українських землях. Так, упродовж 2008-2013 рр. Польща в рамках програми «Збереження спільної культурної спадщини» виділила близько 7 млн. грн. на відновлення пам’яток архітектури Львова, які мають спільну українсько-польську історію. До реалізації проекту залучено реставраторів із Польщі та Львова, які подарували друге життя двадцяти двом надгробкам на Личаківському цвинтарі. При цьому визначальним є не національна належність об’єктів реставрації, а саме їх архітектурна та історична вартість, нагальна потреба у відновленні надгробків [11].

Загалом же тисячолітні «добросусідські» українсько-польські відносини досить яскраво розкрив український історик, поет і дисидент Євген Крамар (*1933 – †1992) у вірші «Братам ляхам» (Лондон, 1983) [33]:

*«Забути б ... Ні, сусіде ляше,
Не стерли пам’яті віки.
Згадаймо те spólżycie наше,
Жили ми – правда, залюбки?...
Конав козак на смертній palі,
А в замку розважався пан,
І Україну далі й далі
В ярмі зашморгував аркан...
Було б для шляхти щастя повне,
Якби не chłop ten lajidak, chat.
І ще: тоді життя духовне
Належало по праву нам...
Бо ми – це ж Русь і візантійство,
А ви – магнатство, Ватикан.
Все інше, знай, одне крутіїство.
Чи так, чи ні – такий був плян...
І раптом громовиця з неба –
Затрясся весь шляхетський стан.
Ти тямии, брате, це на тебе
Свої полки повів Богдан...»*

*Ти й досі кажеш: шамstwo, bydło,
Так, так – довкола все ревлло,
Ламавши все, що остогидло.
А в тих словах – твоє жало...
В борні помалу гасли сили,
Руїна в селах і містах,
І Україну поділили
Таки живцем – москаль і лях...
Між нами пролягла безодня
І гроз'єднала двох братів...
По той бік Умань, звідси Кодня –
І ще раз край забазгрянів...
І що ж то трапилося з нами,
І хто тут винен, ви чи ми?
Адже вважалися братами,
Та не були ... так, так – людьми».*

І сьогодні, коли в Україну з мечем прийшов «старший брат», «народна» влада Польщі в черговий раз, показала на чиєму вона боці. Парламент ухвалив заяву, яка «містить ознаки ксенофобії та шовінізму щодо українців», а й визнала дії українців як «етнічні чистки поляків з ознаками геноциду», осквернивши цим пам'ять загиблих поляків та українців у Другій світовій війні. Адже «йдеться про нашу честь і гідність, про імідж України в світі» [12, с.2].

Сьогодні всі чесні українці та поляки мають зробити все від них залежне, щоб у черговий раз не «Забути б ... Ні, сусіде ляше, не стерли пам'яті віки» ... І черговим нагадуванням нам, сучасним українцям, стало варварське знищення 9 жовтня 2016 р. у селі Верхрата біля польсько-українського кордону на сході Польщі, членами польської ультраправої націоналістичної організації «Табір великої Польщі» («Oboz Wielkiej Polski»), відомої своєю співпрацею з терористичними угрупованнями «ДНР» і «ЛНР», надгробного пам'ятника встановленого в 1993 р. на «честь мешканців Верхрати, зокрема вояків УПА, громадян Польщі, які загинули в часи Другої світової війни й одразу після неї від рук німецьких солдатів, радянських і польських комуністів». Як зауважує голова об'єднання українців у Польщі Петро Тима, вандалізм у Верхраті, – це частина процесу, який почався ще в 2014 р. Упродовж двох років у Польщі вчинено 14 актів вандалізму щодо українських пам'яток і поховань, і жоден із них не розкрито, а пам'ятники не відновлено. Серед них і знищений 2015 р. пам'ятник із написом «Полягли за вільну Україну в боротьбі з НКВД», на місці старого знищеного монастиря біля с. Монастир, за декілька кілометрів від Верхрати. Дануга Куронь, діячка польської антикомуністичної опозиції, відвідавши 16 жовтня с. Верхрата

зауважила: «Якщо ми, поляки й українці, не будемо разом, то станеться нещастя». Тому й звертаємось до влади і представників духовенства, чинімо так, щоб «ми не мусіли стояти над могилами людей, які будуть гинути, бо буде занадто пізно, щоб цьому запобігти» [32].

Список використаних джерел:

1. Січинський В. Знищені пам'ятки української культури і мистецтва московсько-советською адміністрацією / В. Січинський // Альманах «Гомону України» на 1960 р. – Торонто (Канада), 1959. – С. 109-117, іл.
2. «Х. М.» Москва грабує культурні цінності / Х. М. // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 59. – 13 березня. – С. 2.
3. Геврик Т. Дерев'яна архітектура України: вивчення, зберігання і консервація / Тит Геврик ; Перекл. з англ. В. Павловського // Сучасність (Мюнхен). – 1987. – Ч. 10. – жовтень. – С. 50-64.
4. Филянский Н. Наследие Украины / Н. Филянский // Искусство (Москва). – 1905. – Ч. 3. – С. 37-44.
5. Макаренко Н. Памятники украинского искусства XVIII в. / Николай Макаренко // Зодчий (Санкт-Петербург). – 1908. – 15 июня. – С. 24.
7. Нищення церков на Холмщині: Католицька Церква як інструмент етноциду українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://kyiv-pravosl.info/2012/08/12/nyschennya-tserkov-na-holmschyni-katolytska-tserkva>
8. Жуків Б. Руйнування українських церков в Польщі // Свобода (Нью-Йорк). – 1959. – Ч. 104. – 2 червня. – С. 2.
9. Жуків Б. Нищення церков на Холмщині в 1938 р. / [Іван Коровицький]. – Краків : Українське видавництво, 1940. – 30 с., 25 іл.
9. Процюк В. Держава Польща здійснювала геноцид українців / Віталій Процюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/represii-proti-cerkvi/derzavapolsazdijsnu-valagenocidukraien>
10. Маслов Л. Дерев'яні церкви Холмщини та Підляшшя / Леонід Маслов. – Краків : Українське видавництво, 1941. – С. 7.
11. Мельник О. На Личакові реставрують надгробки / Оксана Мельник // Урядовий кур'єр (Київ). – 2013. – № 99. – 5 червня. – С. 20.
12. Яблонський В. Чому, чому, чому? / Валентин Яблонський // Слово «Просвіти» (Київ). – 2013. – № 27. – 11-17 липня. – С. 2, 4.
13. Brykowski R. W sprawie architektury cerkiewnej wojewodztwa Rzeszowskiego / Ryszard Brykowski // Ochrona Zabytkow (Варшава). – 1957. – Ч. 3. – С. 105-108.
14. Подляський К. Білоруси-литовці-українці: наші вороги – чи брати? / Ryszard Brykowski // Віднова (Мюнхен). – 1985. – Ч. 3. – С. 273.
15. Dynamiting a Polish Church // Foreign Report (Лондон). – 1980. – 25 червня. – С. 6-7.
16. Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. VIII, ks. 5: Powiat Chetfński. – Warszawa, 1976. – S. 28-58.

17. Коваль Р. Україно, ось, де Твої сини / Роман Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=109>.
18. Міллер М. А. Московський вандалізм / М. А. Міллер // Новий шлях (Вінніпег). – 1952. – 14 вересня. – С. 1.
19. «В. С.» Десятинна церква в Києві [В. Січинський] // Молоде життя (Мюнхен). – 1946. – № 3. – С. 42-45.
20. Щербаківський Д. Культурні цінності в небезпеці / Данило Щербаківський // Життя й революція (Київ). – 1927. – Ч. 1; передрук: Сучасність (Мюнхен). – 1978. – Ч. 1. – С. 47-56.
21. Таранушенко С. Звіт за досліді в галузі українського мистецтва, 1928-1929 рр. / Стефан Таранушенко // Хроніка археології та мистецтва (Київ). – 1930. – Ч. 2. – С. 69.
22. Дубровський В. В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України / В. В. Дубровський. – Харків : держ. в-во України, 1930. – 76 с.
23. Міллер М. А. Знищення Православної Церкви більшовиками / М. А. Міллер // Український збірник (Мюнхен: Інститут вивчення СРСР). – 1957. – Кн. 10. – С. 45.
24. Вольтинский Л. Охраняется государством / Леонид Вольтинский // Новый мир (Москва). – 1966. – № 10. – С. 197-211.
25. Якименко О. Законодавство про пам'ятники історії та культури / О. Якименко. – К. : В-во політичної літератури України, 1970. – С. 244-298.
26. Брайчевский М. Сохранить памятники истории / М. Брайчевский // История СССР (Москва). – 1966. – Ч. 2 (березень-квітень). – С. 208-216.
27. «О. Р.» Варварське нищення Москвою історичних музеїв в Україні / О. Р. // Свобода (Нью-Йорк). – 1959. – Ч. 164. – 26 серпня. – С. 2.
28. Пральников А. Цена трещины / А. Пральников // Известия. – 1985. – 27 мая. – С. 6.
29. Keston College Archives // Keston News Service. – 1985. – Ч. 221. – березень.
30. Тарас Шевченко. Неофіти (поема) // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К. : [б. в.], 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – С. 244-257.
31. Худицький В. Чоловіче, не лінися, але назад до церкви обернися... / Василь Худицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://gazeta.dt.ua/CULTURE/choloviche>
32. Соколовський Б. Нема могили – не було українців. Як знищують кладовища у Польщі / Богдан Соколовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/09/17/136405/>
33. Крамар Є. Братам ляхам / Євген Крамар // Визвольний шлях (Лондон). – 1983. – Кн. 3 (420). – березень. – С. 341-343.
34. Куронь Д. Якщо українці й поляки не будуть разом, станеться нещастя» / Данута Куронь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://ratusha.lviv.ua/index.php>

КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

ХМЕЛЬНИЦЬКА МІСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ НСКУ – НА КРАЄЗНАВЧОМУ МАРШІ

Восени 2009 р. на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії пройшли установчі збори краєзнавців обласного центру, які провела голова обласної організації НСКУ, доктор історичних наук, професор Баженов Л.В. та його заступник Прокопчук В.С. Біля 40 представників освітніх, культурологічних та інших установ і закладів Хмельницького заслухали доповідь Баженова Л.В. щодо ситуації в сфері краєзнавства у регіоні, ролі членів організації і культосвітніх установ обласного центру, а також окреслили основні напрями діяльності міського осередку в найближчі роки. Головою правління міської організації НСКУ, після плідного обговорення було обрано старшого викладача гуманітарно-педагогічної академії Блажевича Юрія Івановича, його заступником – провідного співробітника обласного краєзнавчого музею Єсюніна Сергія Миколайовича, членами правління – Береку Віктора Євгеновича, Ільїнського Валентина Михайловича, Місінкевича Леоніда Леонідовича.

Протягом кінця 2009-2010 років було проведено велику організаційну роботу по перезатвердженню колишніх членів Всеукраїнської спілки краєзнавців України і залученню нових кадрів, які виявили бажання ввійти до складу нової міської організації краєзнавців, яка стала частиною Національної творчої краєзнавчої організації. Вже в кінці 2011 р. міський краєзнавчий осередок нараховував 41 особу, з них – 4 доктори та 10 кандидатів наук, 6 старших викладачів вишів обласного центру. В складі міської організації НСКУ також було 20 освітян, 16 представників культосвітніх установ, 3 держслужбовців, 2 священнослужителі (водночас представники церкви були викладачами кафедри теології і українського православ'я Хмельницького інституту МАУП). Варто зазначити, що 50 % членів міського краєзнавчого осередку молодші 40 років, лише п'ятеро переступили 60-річний поріг. В поточному році краєзнавці Барташук О.Ю. та Єсюнін С.М. успішно захистили кандидатські дисертації.

Потенціал членів міської організації був досить високим: за останні роки було опубліковано більше однієї тисячі наукових досліджень, 68 монографій, підручників, навчальних посібників, проведено майже 60 історико-краєзнавчих конференцій різних рівнів та виховних заходів на базі навчальних та культосвітніх закладів обласного центру.

У звітному періоді, згідно з планом роботи, краєзнавці міської організації продовжували активну дослідницьку роботу по вивченню історії, культури, етнографії, релігії, традицій та звичаїв мешканців Хмельницького та рідного краю, працювали в архівних установах України, Білорусії, РФ, Прибалтики та Словаччини та деяких інших зарубіжних країн, брали участь у міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських та регіональних наукових конференціях, в різноманітних виховних заходах присвячених 65-річчю Великої Перемоги, 70-річчю початку Великої Вітчизняної війни, у відзначенні ювілейних дат видатних наших земляків.

За звітний період краєзнавцями міського осередку доктором історичних наук Місінкевичем Л.Л. і відповідальним секретарем обласної редакційної колегії Воскобойніком П.М. проведена надзвичайно інтенсивна робота по збору, вивченню та опрацюванню великого масиву архівних, документальних та мемуарних матеріалів до третього тому науково-документального видання «Реабілітовані історією. Хмельницька область», який був надрукований на початку 2011 року.

Члени міської організації НСКУ доктори педагогічних наук Шоробура І.М., Галус О.М., Берека В.Є., кандидати наук Телячий Ю.В., Маховська С.В., Красносілецький Д.П., ст. викладачі Блажевич Ю.І., Барташук Л.Ю., Ільїнський В.М., Адамський В.Р., Островий В.М. (гуманітарно-педагогічна академія), кандидат історичних наук Маркова С.В. (Хмельницький національний університет), кандидат історичних наук Слободянюк П.Я., Кузіна Б.С. (відкритий університет «Україна»), кандидати наук Стеньгач Н.О., Тітова Н.В. (університет управління та права) зосередили свою увагу на підготовці та видрукуванні науково-методичних видань (підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практичних курсів, розробок семінарських занять та програм самостійної роботи студентів згідно з вимогами Болонської декларації), низки статей з педагогічної і психологічної тематики, методики тощо. Більшість цих розробок пов'язані з краєзнавчим матеріалом.

Представники культурноосвітніх та архівних установ (бібліотек, музеїв, відділів охорони пам'яток історії та культури, археології Хмельниччини, історико-архітектурного заповідника «Межибіж»), Синиця Н.М., Таньчук Т.М., Мельник В.О., Тарчевська В.Б., Маковська В.В., Баваровська О.О., Ясніцька Н.І., Олійник Ю.В., Єсюнін С.М., кандидат історичних наук Трембіцький А.М., Погорілець О.Г., Моздир В.В. продовжували

досліджувати культурно-історичну спадщину обласного центру та краю, за їх сприяння видруковувались бібліографічні покажчики творчих і наукових доробків визначних постатей Хмельниччини в історичному та сучасному вимірах, організовувались різноманітні виховні заходи до пам'ятних дат, регіональні конференції та семінари-практикуми.

Члени міського осередку НСКУ, секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач кафедрою теології і українського православ'я Хмельницького інституту МАУП Дацок О.А. та священнослужитель, старший викладач цієї кафедри Причишин С.М. активно досліджували історію православ'я та діяльність церковних ієрархів Поділля.

В звітному періоді члени краєзнавчого осередку, науковці та викладачі вузів брали активну участь у роботі, пов'язаній з рецензуванням науково-методичних матеріалів та редагуванням магістерських та дисертаційних досліджень, були керівниками цих досліджень і опонентами на захисті кандидатських дисертацій.

Більшість краєзнавців міста була організаторами і брали активну участь в роботі 32 наукових конференцій проведених у 2011 році.

На базі обласної наукової бібліотеки діяв клуб «Краєзнавець» та видруковано низку матеріалів стосовно видатних постатей нашого краю у збірнику «Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2011 рік». У вересні того року було проведено історико-краєзнавчі заходи до 110-ї річниці утворення бібліотеки. В обласній бібліотеці для юнацтва видруковано біобібліографічний покажчик «Святосвіт Віталія Нечитайла (до 70-річчя від дня народження)». Частина міських краєзнавців друкувалася в різних наукових збірниках та колективних монографіях.

Необхідно також зазначити, що останнім часом на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії сформувався ще один осередок історико-краєзнавчих досліджень в області. Важливою складовою наукової краєзнавчої роботи є проведення міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференцій, семінарів з історико-краєзнавчої тематики. Так в академії у 2011 р. було проведено:

- міжнародну науково-практичну конференцію «Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури» (березень 2011 р.);
- міжнародну науково-практичну конференцію «Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти» (квітень 2011 р.);
- всеукраїнський науково-методичний семінар «Фольклор та етнографія Поділля: історична динаміка» (травень 2011 р.);
- II регіональну науково-теоретичну конференцію «Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі в контексті розвитку освіти та культури» (травень 2011 р.).

На багатьох різнорівневих конференціях, семінарах педагогічної спрямованості, що відбулися і відбуваються у вузі, порушувалися й порушуються питання історії освіти, науки і культури на Поділлі. Як приклад, можна навести IV міжнародні та XVIII всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: довкілля – початкова школа», що пройшли на базі академії 12-13 жовтня 2011 р. у зв'язку з 90-річчям з часу її заснування. У вересні цього року у вузі відбулася міжнародна науково-практична конференція «Ференц Ліст і Україна. Ференц Ліст і Поділля. Музично-педагогічний аспект». По кожній із конференцій видані її матеріали, учасникам, крім програм, вручали сертифікати встановленого зразка.

Вуз виступив ініціатором проведення науково-практичної конференції «Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю», яка відбулася в березні 2012 р.

Цього року було започатковано та видано перший випуск збірника наукових праць «Актуальні питання мистецької педагогіки», де друкуються статті з історії мистецької освіти на Поділлі.

Важливим напрямком науково-краєзнавчої роботи стала підготовка дисертаційних досліджень з історії Поділля (на завершальному етапі – 4 таких роботи (Адамський В.Р., Блажевич Ю.І., Кришук Б.С., Островий В.М.).

В академії створено музей історії закладу, музей-лабораторію народознавства, які активно функціонують і поповнюються новими експонатами. В жовтні відкрита унікальна музейна експозиція «Подільський рушник».

У закладі працює голова Хмельницького обласного відділення Українського геральдичного товариства, краєзнавець В.М. Ільїнський, автор понад 80-ти гербів міст і сіл України, майже всіх гербів районів нашої області.

Викладачі академії беруть участь в обласних теле-, радіопередачах, проводять майстер-класи з різних видів декоративно-прикладного мистецтва, проводять виставки подільської писанки, пісенні конкурси, фестивалі, займаються іконописом, реставрують ікони в подільських храмах, займаються розписом церков, проводять фотовиставки.

Вуз тісно співпрацює в галузі історико-краєзнавчих досліджень з багатьма науковими музейними, освітніми установами Поділля, України, зарубіжжя.

Важливою віхою у житті міської організації стала III науково-краєзнавча конференція «Місто Хмельницький в контексті історії України», присвячена 580-річчю першої згадки про Плоскирів.

Як бачимо, незважаючи на певні суб'єктивні та об'єктивні причини (хронічна відсутність фінансування, недостатня співпраця з владними

структурами, бізнесом тощо), діяльність міської організації краєзнавців набрала обертів, вона запрацювала на перспективу.

Так, наприклад, вже в кінці 2014 р. міський краєзнавчий осередок нарахував 48 осіб, з них 5 докторів та 24 кандидати наук, 6 старших викладачів вишів обласного центру, низка представників культосвітніх установ та закладів, інших організацій. В цьому році було опубліковано 258 наукових статей, видано 7 монографій та навчальних посібників. Згідно з планом роботи продовжувалась активна дослідницька діяльність щодо вивчення історії, культури, духовності, етнографії, традицій, обрядів та звичаїв мешканців Поділля-Хмельниччини, продовжували пошукову роботу в архівних установах України і краю, брали дієву участь в організації та проведенні міжнародних, всеукраїнських, регіональних та вузівських наукових конференціях, у різноманітних виховних заходах, присвячених в 2014 р. 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельниччини від фашистських загарбників, 50-річчю створення обласного краєзнавчого товариства, у відзначенні ювілейних дат видатних земляків тощо.

Необхідно також відзначити, що за минулі чотири роки в обласному центрі сформувалося декілька потужних краєзнавчих осередків: в гуманітарно-педагогічній академії, обласній науковій бібліотеці, Хмельницькому інституті МАУП, відділі охорони пам'яток історії та культури, інституті післядипломної педагогічної освіти, університеті управління та права, обласній бібліотеці для юнацтва, в обласному державному архіві, а також в державно-архітектурному заповіднику «Межибіж», п'ять співробітників якого на чолі з директором Погорілцем О.Г. стали на облік в Хмельницькій міській організації краєзнавців. В усіх цих осередках започаткувались щорічні наукові форуми щодо «білих», «чорних» та «сірих» плямах в нашій регіональній історії та культурі, зокрема й в Україні. Традиційними стали круглі столи, наукові симпозіуми, історико-краєзнавчі читання для учнівської та студентської молоді, виступи в засобах масової інформації за результатами наукових і пошукових досліджень тощо.

Важливим етапом подальшого розвитку міського краєзнавчого осередку стали 2015-2018 рр. По-перше, кадровий потенціал у 2018 р. склав 62 особи, з них – один член-кореспондент НАН України, 8 докторів наук, 32 кандидати наук, решта – представники культосвітніх та інших закладів і установ. Творчі зусилля краєзнавчого активу зосередились на активізації публікацій нових дослідницьких здобутків, з'явилась низка збірників матеріалів досліджень: «Хмельницькі краєзнавчі студії» (міська організація НСКУ), «Духовні витоки Поділля», «Актуальні проблеми мистецької педагогіки», «Педагогічні читання пам'яті М.М. Дарманського» (гуманітарно-педагогічна академія), оновлений «Календар знаменних та пам'ятних

дат Хмельниччини» (обласна наукова бібліотека), «Подільська старовина» (вісник державного архіву Хмельницької області), «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ-ХХІ століть», «Історія, культура та освіта: християнський вимір», (Хмельницький інститут МАУП), Науковий вісник «Межибіж», «Археологія Хмельниччини» (Державний історико-архітектурний заповідник «Межибіж»), «Екологічний бюлетень» (обласна бібліотека для юнацтва), «Літопис Хмельниччини» (обласний краєзнавчий музей), «Наукові записки Центру Мархоцькознавства», альманах «Медобори» (антологія поетичної патріотки) [редактор-упорядник В. Захар'єв, очільник Центру мархоцькознавства] тощо.

Розширилась географія участі членів міської організації НСККУ в наукових форумах не тільки в більшості обласних та деяких районних центрів України, а й за рубезем: Білорусія, Польща, країни Прибалтики, Чехія, Словаччина, Болгарія та ін.

Протягом 2017-2018 рр., згідно з Указом Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 рр.», та відповідних постанов і розпоряджень на місцях, члени міського осередку беруть активну участь в науково-краєзнавчих конференціях, симпозіумах і круглих столах, присвячених цим подіям в обласному центрі, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Красиліві, деяких інших населених пунктах краю, вузах регіону тощо.

Необхідно зазначити й те, що в 2017 р. найактивніша третина міських краєзнавців проініціювала створення Хмельницького церковно-історичного товариства, відродивши традицію діяльності таких громадських організацій другої половини ХІХ ст. – 20-30-х років ХХ ст. Юридичне оформлення товариства, на жаль, розтягнулось на рік, і лише восени 2018 р. дано старт діяльності цієї важливої ланки в церковно-історичному краєзнавстві Хмельниччини, взято курс на започаткування випуску часопису «Церковно-історичний вісник Поділля-Хмельниччини» (двічі на рік), що значно активізує дослідницьку і пошукову роботу в сфері церковно-історичної проблематики, висвітленні діяльності релігійних конфесій краю протягом великого часового періоду, творчо і плідно використовуючи великий недосліджений архівний матеріал, релігійні періодичні видання, мемуаристику тощо.

Останнім часом значно активізувалася робота обласного клубу «Краєзнавець» (президент Ю. Блажевич) при краєзнавчому відділі обласної наукової бібліотеки, в заходах якого беруть участь члени міського краєзнавчого осередку, а також краєзнавці з Кам'янця-Подільського, Вінниці, Красилова, Летичева, Деражні, Самчиків та деяких інших населених пунктів області.

Незважаючи на прохолодне ставлення обласної влади до ініціативи обласної і міської організації НСКУ щодо створення енциклопедичного видання «Хмельниччина» (мається на увазі проблема фінансового та матеріального забезпечення цього видання), однак краєзнавці продовжують збір, аналіз та висвітлення архівних, історико-краєзнавчих та біобібліографічний матеріалів для цього надзвичайно необхідного енциклопедичного видання. Тут варто підкреслити, що проблему історико-педагогічних досліджень вдалось зусиллями освітян, краєзнавців, архівістів вирішити через створення і публікацію «Енциклопедії освіти Хмельниччини», а керівником авторського колективу став краєзнавець, доктор педагогічних наук, професор, ректор обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Віктор Євгенович Берека.

Краєзнавці-представники вищих навчальних закладів обласного центру продовжували працювати над розробкою та публікацією курсів лекцій, семінарських занять, програм самостійних робіт студентів, практичних посібників, узагальненні передового досвіду тощо, враховуючи, що більшість цих розробок пов'язані з краєзнавчим матеріалом.

Протягом останнього періоду значно активізувалася робота міських краєзнавців із засобами масової інформації. В програмах місцевих телекомпаній «Поділля-Центр», «33 канал», «Місто», передачах радіомовлення. Серед них: «Терра Хмельниччина», «Вулицями рідного міста», «Містичне Поділля», «Невідомий Проскурів», «Ранній гість», «Клуб вихідного дня» тощо. Варто відзначити цікаві та змістовні телевізійні та радіовиступи краєзнавців С. Єсюніна, В. Захар'єва, С. Шпаковського, О. Погорільця, І. Западенка, В. Байдича, Ю. Олійника, В. Галатири, О. Дацюка, Ю. Блажевича, В. Острового, Н. Стеньгач, Б. Ткача, О. Баваровської, Н. Синиці, І. Шоробури, М. Войнаренка та багатьох інших.

Варто також зазначити, що згідно з рішенням VI з'їзду краєзнавців України про започаткування в 2017 р. відзначення Дня краєзнавця України щорічно 28 травня, в міському краєзнавчому осередку вже двічі відзначалося це свято: у 2017 р. в обласній науковій бібліотеці, у 2018 р. – в гуманітарно-педагогічній академії. Низка членів міської організації Айвазян О.Б., Байдич В.Г., Берека В.Є., Блажевич Ю.І., Галатир В.В., Григоренко О.П., Галус О.М., Дацюк О.А., Западенко І.В., Захар'єв В.А., Єсюнін С.М., Ільїнський В.М., Кузіна Б.С., Маркова С.В., Майнгардт-Гоголь Н.М., Мельник В.О., Місінкевич Л.Л., Мороз В.С., Олійник Ю.В., Роздобудько А.Г., Слободянюк П.Я., Стрельбіцька Н.І., Тарчевська В.Б., Таньчук Т.М., Трембіцький А.М., Церклевич В.С., Шпаковський С.М., Шевченко В.С., Семенчук С.О. були відзначені нагородами та відзнаками Правління Національної спілки краєзнавців України, обласної та міської організації НСКУ.

В жовтні 2018 р. міська краєзнавча організація відзначить 80-річчя від дня народження Євгена Даниловича Назаренка – знаного в області і в Україні краєзнавця, одного з перших очільників міського краєзнавчого осередку в останній чверті ХХ ст. В 2017 р. міською організацією НСКУ започаткована премія імені Є.Д. Назаренка і дипломами цієї премії вже нагороджені Блажевич Ю.І., Мороз В.С., Мороз В.С., Слободянюк П.Я. При відзначенні ювілею Назаренка Є.Д. буде нагороджено ще декілька активних краєзнавців обласного центру.

Зрозуміло, що до вищезгаданих членів міського краєзнавчого осередку ми можемо додати прекрасних дослідників історії та культури краю, членів Хмельницької міської організації НСКУ Байдича В.Г., Барташук О.Ю., Візнюк В.Г., Красносілецького Д.П., Маковську В.В., Маховську С.В., Острового В.М., Титову Н.В., Фурмана М.М., Іваневич Л.А., Дудар О.О., Халайцана В.П., Очеретянка В.І., Павловича Я.М., Крищука Б.С., Дашкевич С.Л., Дику Л.Л., Матвєєву А.Ю., Свідерську О.М., Ткача Б.В., Крамаря С.І., Осецького Й.П., Шкробота П.М., Лук'янову В.В., Казанцева Д.Ю., Западенка Л.П.

Зрозуміло, що напередодні 10-річчя Національної спілки краєзнавців України хочеться по-доброму привітати краєзнавців обласного центру, всіх краєзнавців Хмельниччини тільки щонайсердечнішими словами і від душі побажати здоров'я, творчих успіхів і бажання жити і творити в ім'я нашої маленької батьківщини, в ім'я України-Вітчизни, в ім'я наших сімей і родин. Хочеться побажати також великої життєвої енергії і оптимізму, бо, на жаль, наша праця дослідників-краєзнавців практично не оплачується і все тримається тільки на ентузіазмі кожного з нас і надії, що прийде кращий час і ми зуміємо пишатися не тільки нашими здобутками, а й їх гідним поцінуванням.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Байдич Вадим Олександрович, вчитель історії Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., член НСКУ

Байдич Олександр Васильович, директор Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст., вчитель історії, школи, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Візнюк Вероніка Григорівна, провідний науковий співробітник ДІКЗ «Межибіж», член НСКУ

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Долінська Леся Йосипівна, молодший науковий співробітник Деражнянського районного історичного музею.

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Западенко Ігор Валентинович, заступник директора Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», член НСКУ

Западенко Леонід Петрович, волонтер Хмельницького фонду «Хесед-Бешт», член НСКУ

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, член НТШ і НСКУ

Комарницький Олександр Борисович, доктор історичних наук, доцент, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Кохановський Олександр Борисович, директор Деражнянського районного історичного музею, член НСКУ

Лавринчук Віталій Олександрович, методист БТДЮ Красилівської міської ради, член НСКУ

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж», член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ	3
<i>Блажевич Ю.І., Григоренко О. П., Трембіцький А. М.</i> ІВАНЕВИЧ ЛІЛІЯ АНАТОЛІЇВНА: ТВОРЧА ДОРОГА ЗНАННОГО КРАЄЗНАВЦЯ ПОДІЛЛЯ	4
Список історико-етнографічних праць Л. Іваневич (Трембіцької)	10
Список історико-краєзнавчих праць Л. Іваневич (Трембіцької)	21
Іваневич Лілія Анатоліївна: яскраві світлини життєвого шляху.....	35
<i>Блажевич Ю.І.</i> НА ВЕРШИНІ ТВОРЧОГО ЖИТТЯ: СЛАВНОЛІТТЯ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРЕНКА	50
<i>Візнюк В.Г., Позорілець О.Г.</i> НАУКОВИЙ ДОРОБОК ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРЕНКА НА СТОРІНКАХ ВИДАНЬ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «МЕЖИБІЖ»	53
Григоренко Олександр Петрович: миттєвості творчого життя	62
НАУКОВІ СТАТТІ	64
<i>Адамський В.Р.</i> ЯМПІЛЬСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР У РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 Р. – КВІТЕНЬ 1918 Р.)	64
<i>Байдич О.В., Байдич В.О.</i> ПОСЕЛЕННЯ ІЗЯСЛАВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХVІІ СТ. В ДОКУМЕНТАХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СУДУ	70
<i>Григоренко О.П.</i> ПІДГОТОВКА МОЛОДІ УКРАЇНИ ДО ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО- ТЕХНІЧНОГО НАВЧАННЯ. 1960-1980-ТІ РОКИ	75
<i>Долінська Л.Й.</i> ЄВРЕЙСЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ У ДЕРАЖНІ – ПАМ’ЯТКА ІСТОРІЇ, ЯКУ ВТРАЧАЄМО	84
<i>Долінська Л.Й., Кохановський О.Б.</i> ПРО ВЛАСНИКІВ МІСТЕЧКА ДЕРАЖНІ (кінець ХVІІІ- початок ХХ ст.)	88
<i>Єсюнін С.М.</i> ПРОСКУРІВЧАНИН ДЖЕК ЛЕЙБОВИЦЬ – ВСЕСВІТНЬОВІДОМИЙ ВИДАВЕЦЬ КОМІКСІВ	92
<i>Западенко І.В.</i> ПОЛЬСЬКІ ДЖЕРЕЛА ДО ПИТАННЯ ПРО ВЛАСНІСТЬ НА МЕДЖИБІЖ У І ПОЛОВИНІ ХVІ СТ.	96
<i>Западенко Л.П.</i> ДЕЛО О ПРОСКУРОВСКОЙ БАНЕ	100
<i>Іваневич Л.А.</i> ПОДІЛЬСЬКИЙ БУРСАЦЬКИЙ ЖАРГОН УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО	112

<i>Іваневич Л.А.</i> ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ ВИШИТИХ СОРОЧОК УКРАЇНСЬКИХ ПОДОЛЯН : КЛАСИФІКАЦІЯ ТА КОЛЬОРОВА ГАМА	156
<i>Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СТРІЙ НА ПОДІЛЛІ (за автолитографією В. Шавріна «Селянський одяг на Поділлі» та світлинами Є. Сіцінського 1899-1900 р.)	169
<i>Комарницький О.Б.</i> КРАЄЗНАВЧА РОБОТА СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-30-ті рр. ХХ ст.: ВНЕСОК ПРОФЕСОРА В. С. ПРОКОПЧУКА У ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ	177
<i>Кохановський О.Б.</i> СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ НА ДЕРАЖНЯНЩИНІ	184
<i>Лавринчук В.О.</i> ПЛОЩА СЛАВИ У КРАСИЛОВІ	189
<i>Трембіцький А.М.</i> НИЩЕННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ В ХХ СТ.	202
КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ	221
<i>Блажевич Ю.І.</i> ХМЕЛЬНИЦЬКА МІСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ НСКУ – НА КРАЄЗНАВЧОМУ МАРШІ	221
НАШІ АВТОРИ	229

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 16

Підписано до друку 14.10.2018. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 13,8.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10